

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТОМАШУК ІННА ВІКТОРІВНА

УДК 332.142.4(1-22)(043.3/5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

051 – економіка

05 – соціальні та поведінкові науки

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ І.В. Томашук

Науковий керівник:

Гончарук Інна Вікторівна

кандидат економічних наук, доцент

ВІННИЦЯ - 2020

АНОТАЦІЯ

Томашук І. В. Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 051-економіка. Вінницький національний аграрний університет, Вінниця, 2020.

Ефективне використання існуючого ресурсного потенціалу сільських територій забезпечить ріст соціально-економічного розвитку, збільшення об'єму виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, стабілізацію і покращення демографічної ситуації на селі, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя, раціональне використання земель тощо.

Задачі розвитку сільських територій, як вважають науковці, спрямовані на розвиток ресурсів:

- забезпечення економічної стабільності територій за рахунок появи можливостей ведення розширеного відтворення, розвиненої виробничої інфраструктури, потенційних можливостей виробництва;
- забезпечення однакової дохідності територій у розрахунку на одного жителя шляхом формування раціональної структури виробництва;
- забезпечення соціальної та демографічної однорідності.

Ресурсний потенціал сільських територій - це можливості сукупного обсягу реалізованих і нереалізованих ресурсів певної сільської території (природних, людських, аграрно-виробничих, фінансово-економічних, підприємницьких, адміністративних, інформаційних, інвестиційний, інноваційних, рекреаційних та інших), доступних на даному етапі розвитку суспільства, їх взаємозв'язку, використання яких дозволяє досягти економічного ефекту, що максимально задовольняють потреби населення.

Розвиток сільської громади, повинен забезпечувати виконання нею її господарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської

сировини та ін.), відтворення населення та зростання рівня і якості його життя. Переведення сільських територій на модель сталого розвитку слід вважати фундаментальним завданням як відповідь на сучасні виклики трансформаційних процесів.

На основі досліджень проведено оцінку ресурсного потенціалу сільських територій та ефективності його використання, здійснено групування сільських територій області за найбільш важливими показниками, побудовано прогностичні моделі для визначення спектру можливих траєкторій їх розвитку, уточнено напрямки та інструменти державної підтримки сільських територій з диференційованими характеристиками ресурсного потенціалу, інституціональним середовищем та інвестиційної привабливості.

В роботі сформульовано концептуальні підходи до формування моделі соціально-економічного розвитку сільських територій на основі підвищення дієвості, активізації та використання їх ресурсного потенціалу в умовах децентралізації, яка включає сам процес децентралізації, організаційно-економічні важелі та фактори формування та використання ресурсного потенціалу, вплив держави, бізнесу, громади та діяльності органів місцевого самоврядування, а також заходи з визначенням варіантів ситуаційного стану для вибору і прийняття управлінських рішень з вектором на економічне зростання, підвищення добробуту населення.

За роки становлення української незалежної держави на селі було проведено глибокі структурні реформи. На етапі реформування були радикально реконструйовані земельні та майнові відносини, крім того, було засновано організаційно-правові структури ринкової орієнтації на основі приватної власності на землю та майно. Також зазнали змін форми організації праці, зокрема: індивідуальної, сімейної та колективної. Аграрне виробництво є однією з основних галузей економіки Вінницької області, природно-ресурсний потенціал якого дає можливість його подальшого розвитку. У територіальному поділі праці галузь спеціалізується на виробництві зерна, цукрових буряків, картоплі та продукції м'ясо-молочного скотарства. Виробничі напрями

спеціалізації рослинництва і тваринництва, що склалися в регіоні відповідають наявним природно-кліматичним умовам і володіють значним потенціалом щодо виробництва значних обсягів сировини для харчової промисловості.

Як результат сформовано дієву систему управління ресурсним потенціалом сільських територій з визначенням основних стратегічних напрямків ефективного використання та розвитку ресурсного потенціалу сільських територій та заходів щодо їх реалізації. Об'єктивне адекватне прогнозування фінансово-економічного потенціалу сільських територій є основою їх фінансової самодостатності та виступає початковим етапом процесу управління ресурсним потенціалом у контексті реалізації регіональної політики.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій так чи інакше пов'язано з необхідністю активізації інвестиційної діяльності та використання інвестиційного потенціалу. Тому в роботі запропоновано комплексну стратегію екологоорієнтованого розвитку, формування та використання ресурсного потенціалу сільських територій на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища та здійснено класифікацію типів сільськогосподарських територій в залежності від різних ознак: способу життя, рівня соціально-економічного розвитку, рівня забезпеченості ресурсами, демографічного стану, інвестиційно-інноваційного клімату, географічного розміщення, рівня конкурентоспроможності та форм господарювання.

Запорукою стійкого розвитку сільських територій є інвестиційна діяльність. Основними критеріями стійкого сільського розвитку є підвищення ефективності сільського господарства, диверсифікація сільської економіки в цілому, продовольча безпека країни, природний приріст сільського населення, підвищення рівня та якості життя на селі, дотримання соціального контролю над історично освоєними територіями, поліпшення родючості ґрунту й екологічної ситуації в сільських місцевостях.

Слід зазначити, що створення сприятливих умов, спрямованих на

підвищення стійкості функціонування сільськогосподарських підприємств і особистих підсобних господарств, більш широке залучення їх у вирішення соціальних питань і питань місцевого значення взагалі, може стати ефективним підходом для подолання кризових явищ, властивих для сільських територій.

В таких умовах одним з найважливіших факторів, який може сприяти сталому розвитку сільських територій, є ефективне використання їх внутрішнього потенціалу, складовими якого є сільськогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства, особисті підсобні господарства населення. Для сільськогосподарського виробництва проблема стійкості є більш складною, ніж для інших галузей економіки. Це пов'язано з тим, що продукція сільського господарства незамінна і попит на неї нееластичний. Значний потенціал сільськогосподарської галузі створюють подальші перспективи розвитку експортної діяльності. Але реалізація експортного потенціалу сільських територій залежить від активної позиції бізнесу, ефективності та послідовності зусиль місцевої влади, спрямованих для створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності на селі.

На сьогоднішній день значна частина українських товарів постачається на зовнішні ринки у режимі вільної торгівлі або у режимі найбільшого сприяння, при цьому на експорт продукції впливають не тільки розмір ввізного мита, а й нетарифні інструменти торгівельної політики.

Тому, здійснено розробку стратегічних напрямів управління розвитком ресурсного потенціалу на основі застосування нових програмованих методів і форм управлінської діяльності, організаційно-економічного механізму для забезпечення стійкого економічного відтворення на сільській території, що базується на узгодженості дій законодавчої та виконавчої влади.

Основними шляхами поліпшення забезпечення сільськогосподарських підприємств технікою є: державне сприяння розвитку вітчизняного сільськогосподарського машино- і тракторобудування в кооперації з іноземними підприємствами, створення системи ремонтносервісного обслуговування та належної інфраструктури ринку сільськогосподарської

техніки і системи підготовки кадрів для роботи із сільськогосподарською технікою. Доцільним також є збільшення обсягу коштів на проведення наукових досліджень у сфері розроблення й удосконалення сільськогосподарських машин, обладнання і тракторів з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

Важливим є розуміння державними структурами і органами місцевого самоврядування, що ефективне використання ресурсного потенціалу сільських територій є важливою складовою як економічної, так і національної безпеки країни в цілому і тому його раціональне використання сприятиме забезпеченню збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку сільських територій та держави в цілому.

Участь держави у формуванні та використанні ресурсного потенціалу сільських територій у вищому ступені визначається функціями державного регулювання економіки через монетарну та фіскальну політику, трудове та господарське законодавство, реалізацію державних програм розвитку певних галузей національного господарства, або державних програм регіонального розвитку, а також зовнішню політику.

Реалізація процесу децентралізації передбачає наявність механізмів, за допомогою яких досягається ефективна взаємодія всіх рівнів влади, забезпечення її балансу. Це роздержавлення власності, закріплення за територіальними громадами відповідної комунальної власності з гарантуванням її повноцінного використання, формування регіональних і місцевих бюджетів, система оптимального оподаткування та міжбюджетні відносини, організація ефективного контролю за діяльністю органів публічної влади.

В роботі використано методичні підходи до оцінки рівня ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій та ефективності його використання, яке базувалось на системі показників, що відображали особливості, склад і характер основних компонентів ресурсної бази та їх взаємопов'язаності і взаємообумовленості з вектором на соціально-економічну та екологічну орієнтацію.

Здійснено обґрунтування на принципово нових засадах методології формування механізму реформування та реструктуризації ресурсної бази сільських територій з врахуванням попиту і пропозиції та напрями стратегічного планування його використання як основи ефективного розвитку сільських територій, і визначено проблеми регулювання функціонування його складників в єдиній регіональній господарській системі.

Створення сприятливих умов для формування стабільної економіки сільської родини; перекваліфікація селян, за умови спеціальних програм, через скорочення осіб, що задіяні в сільському господарстві; підвищення рівня суспільної інфраструктури; формування справжньої, міцної територіальної громади; селяни мають бути рушійною силою у розбудові сільської місцевості; важливість підтримки з боку районних і обласних структур; пошук джерел фінансування, а також залучення власних коштів дозволило змодельовати функціонування сільських територій, що включає в себе чинники функціонування, обмежувальні складові дієвості сільських територій, суспільне призначення для забезпечення добробуту населення та функціональну роль.

Запропонована стратегія розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища, яка по суті повинна бути найважливішим механізмом забезпечення сталого розвитку сільських територій. Дана стратегія визначить таку систему пріоритетів, цілей і завдань, які б стали для сільських територій джерелом підвищення їх соціально – економічного розвитку, якості життя населення та забезпечення сталого розвитку на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

Найважливішим етапом у формуванні даної стратегії та визначенні комплексу типових стратегій є не тільки обґрунтований вибір інструментарію стратегічного управління, з'ясування стану ресурсної бази в просторі характерних позицій сьогодення, але й намічення та обґрунтування вибору напрямків перспективного розвитку. Стратегія розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження

інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища має такі складові, як інвестиційно-інноваційна, виробничо-екологічна, маркетингова та ресурсозберігаюча.

Здійснення реформи на селі передбачається, насамперед, створенням фінансово незалежних сільських громад, які можуть самостійно і на належному рівні ефективно використовувати ресурсний потенціал. Тому, децентралізація існуючої системи владних повноважень в Україні – стабільний шлях до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста, що сприяє формуванню справедливого суспільства – стабільного, заможного і безпечного.

Узагальнено систему ефективного управління розвитком ресурсного потенціалу сільських територій та реалізацію стратегії розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу. Збереження ресурсів та навколишнього середовища може вирішити завдання концепції ефективного використання наявних ресурсів та забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Проведено верифікацію багатофакторної моделі на основі застосування коефіцієнтів множинної кореляції, множинної детермінації засвідчує її адекватність методичному інструментарію дослідження умов сталого сільського розвитку. Саме кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та першочерговість впливу окремих екзогенних та ендогенних чинників на сталість розвитку сільських територій, що забезпечить ефективне вирішення виявлених проблем.

Ключові слова: сільські території, ресурсний потенціал, стратегічні напрямки, сільська громада, ефективність використання, аграрне виробництво, ресурси, територіальна організація, сталий розвиток.

SUMMARY

Tomashuk I. V. Increase of efficiency of use of resource potential of rural territories. - Qualitative scientific research on the rights of manuscript

Dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of economic sciences (doctor of philosophy) on a speciality 051-economy. Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, 2020.

Efficient use of the existing resource potential of rural areas will ensure the growth of socio-economic development, increase in agricultural production, increase the efficiency of agriculture, the stabilisation and improvement of the demographic situation in rural areas, achieving maximum employment of rural population and improving their living standards, rational use of land, etc.

Scientists believe that the tasks of rural development are aimed at developing resources:

- Ensuring the economic stability of the territories through the emergence of opportunities for expanded reproduction, developed production infrastructure and potential production opportunities;
- ensuring the same profitability of territories per inhabitant by means of forming a rational structure of production;
- ensuring social and demographic homogeneity.

The resource potential of rural areas are the possibilities of the total volume of realised and non-realised resources of certain rural areas (natural, human, agrarian and industrial, financial and economic, business, administrative, information, investment, innovative, recreational and other), accessible at the given stage of development of society of their interrelation which use allows to reach the economic effect, as much as possible satisfying needs of the population.

The transfer of rural areas to the model of sustainable development should be considered a fundamental task in the development of a civilized democratic state.

On the basis of research, the resource potential of rural areas and the efficiency of its use have been assessed, and rural areas in the region have been grouped according to the most important indicators; predictive models have been built to

determine the range of possible trajectories of their development; and the directions and instruments of state support of rural areas with differentiated characteristics of resource potential, institutional environment and investment attractiveness have been specified. The paper formulates conceptual approaches to the formation of a model of socio-economic development of rural areas on the basis of increasing the efficiency, activation and use of resource potential in the conditions of decentralisation, including the process of decentralisation itself, the organisational and economic levers and factors for the formation and use of resource potential, the influence of the state, business, society and local government, as well as measures to identify options for the situational state for the selection and use of resources.

During the years of formation of the Ukrainian independent state, deep structural reforms were carried out in the countryside. At the stage of reform, land and property relations were radically reconstructed, in addition, organizational and legal structures of market orientation based on private ownership of land and property were established. The forms of organization of work, in particular: individual, family and collective, were also changed.

Agrarian production is one of the main branches of the economy of Vinnytsia region, the natural and resource potential of which allows its further development. In the territorial division of labour the region specializes in production of grain, sugar beet, potatoes and meat and dairy cattle breeding products. Production areas of specialization in crop and livestock production in the region correspond to the existing natural and climatic conditions and have significant potential for production of significant volumes of raw materials for the food industry.

As a result, an effective system for managing the resource potential of rural areas has been formed, defining the main strategic directions for the effective use and development of rural areas' resource potential and measures for their implementation.

Objective adequate forecasting of the financial and economic potential of rural areas is the basis for their financial self-sufficiency and serves as the initial stage of the resource potential management process in the context of regional policy implementation. Sustainable development of rural areas is somehow connected with

the need to activate investment activities and use the investment potential. Therefore, the paper proposes a comprehensive strategy for environmentally-oriented development, formation and use of the resource potential of rural areas based on attracting investments, stimulating production, innovation and marketing, conservation of resources and environment classification of types of agricultural areas depending on various features: lifestyle, level of social and economic development, level of resource endowment, demographic status, investment and innovation climate.

Investment activity is the key to sustainable development in rural areas. The main criteria for sustainable rural development are increasing the efficiency of agriculture, diversification of the rural economy as a whole, food security of the country, natural growth of rural population, improvement of the level and quality of life in rural areas, observance of public control over historically developed areas, improvement of soil fertility and environmental situation in rural areas.

It should be noted that the creation of favourable conditions aimed at increasing the sustainability of the functioning of agricultural enterprises and private subsidiary farms and their wider involvement in resolving social and local issues in general can be an effective approach to overcoming the crisis phenomena typical of rural areas. In such conditions, one of the most important factors that can contribute to sustainable development of rural areas is the effective use of their internal potential, which consists of agricultural enterprises, villagers (farm) households and personal subsidiary farms of the population. The problem of sustainability is more complex for agricultural production than for other sectors of the economy. This is due to the fact that agricultural production is indispensable and demand for it is inelastic.

The significant potential of the agricultural sector creates good prospects for development of export activity. But realisation of the export potential of rural areas depends on the active position of business, efficiency and consistency of efforts of local authorities aimed at creating favourable conditions for the development of entrepreneurial activity in rural areas.

For today the considerable part of the Ukrainian goods is delivered to the

foreign markets in a mode of free trade or in a mode of the greatest favourability thus the export of production is influenced not only by the size of the import duty, but also non-tariff tools of the trade policy. On the basis of it, the development of strategic directions of management of resource potential development on the basis of application of new programmed methods and forms of management activity, organizational and economic mechanism for provision of sustainable economic reproduction on the rural territory, based on coordination of actions of legislative and executive authorities, has been performed.

The main ways to improve the supply of agricultural enterprises with machinery are: state assistance in the development of domestic agricultural machinery and tractor construction in cooperation with foreign enterprises, the creation of a system of repair and maintenance services and proper infrastructure of the agricultural machinery market, and a system of training personnel to work with agricultural machinery. It is also advisable to increase funds for scientific research in the development and improvement of agricultural machinery, equipment and tractors in order to increase their competitiveness.

It is important to understand the state structures and local authorities, effective use of the resource potential of rural areas is an important component of both economic and national security of the country as a whole, and therefore its rational use will contribute to ensuring a balanced socio-economic and environmental development of rural areas and the state as a whole.

Participation of the state in the formation and use of the resource potential of rural areas is highly determined by the functions of state regulation of the economy through monetary and fiscal policy, labor and economic legislation, implementation of state programs for the development of certain sectors of national economy, or state programs of regional development, as well as foreign policy.

The implementation of the decentralisation process presupposes the existence of mechanisms with the help of which the effective interaction of all levels of power is achieved and its balance is ensured. These are denationalization of property, assigned to territorial communities of the corresponding communal property with

ensuring its full use, formation of regional and local budgets, system of optimal taxation and inter-budgetary relations, organization of effective control over the activity of public authorities.

The work used methodological approaches to assess the level of effective use of the resource potential of rural areas and the efficiency of its use, which was based on a system of indicators, reflected the features, composition and nature of the main components of the resource base and their interrelation and interdependence with the vector of socio-economic and environmental orientation.

The methodology of forming a mechanism for reforming and restructuring the resource base of rural areas, taking into account supply and demand and the direction of strategic planning of its use as a basis for the effective development of rural areas, has been substantiated on fundamentally new grounds, and the problems of regulating the functioning of its components in a single regional economic system have been identified. Creating favourable conditions for the formation of a stable rural family economy; requalification of villagers, under the condition of special programmes, due to the reduction of persons involved in agriculture; improvement of the level of public infrastructure; formation of a real, strong territorial community; villagers should be the driving force in the development of rural areas; importance of support from district and regional structures; search for sources of financing, as well as attraction of own funds allowed to simulate the functioning of the countryside.

The proposed strategy for resource potential development based on attraction of investments, stimulation of production, introduction of innovations and marketing, conservation of resources and environment, which, in fact, should be the most important mechanism for ensuring sustainable development of rural areas. This strategy should define such a system of priorities, goals and objectives, which became a source of improvement of social and economic development of rural areas, quality of life of the population and ensuring sustainable development based on effective use of resource potential.

The most important stage in forming this strategy and defining a set of standard strategies is not only a reasonable choice of strategic management tools and

determining the state of the resource base in the space of today's characteristic positions, but also a planned and substantiated choice of future development directions. The strategy of resource potential development on the basis of attraction of investments, stimulation of production, introduction of innovations and marketing, preservation of resources and environment has such components as investment and innovation, industrial and ecological, marketing and resource saving.

The implementation of reform in rural areas is primarily aimed at creating financially independent rural communities that can independently and properly use the resource potential. Therefore, decentralization of the existing system of authorities in Ukraine is a stable way to improve the quality of everyday life of residents of each village, settlement or city, contributes to the formation of a fair society - stable, rich and safe.

The review of the system of effective management of the resource potential development in rural areas and implementation of the resource potential development strategy on the basis of investment attraction, production stimulation, implementation of innovations and marketing, resource and environment preservation can solve the problem of the concept of effective use of available resources and ensuring social and economic development of rural areas.

Verification of the multi-factor model on the basis of application of multiple correlation coefficients, multiple determinants testifies to its adequacy of methodological toolkit for research of sustainable rural development conditions. It is the correlation-regression models of quantitative evaluation that allow to reveal the degree and priority of influence of separate exogenous and endogenous factors on the stability of rural development and will ensure the effective solution of the revealed problems.

Keywords: rural territories, resource potential, strategic directions, rural society, use efficiency, agrarian production, resources, territorial organization, sustainable development.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукометричних базах Web of Science

1. Tomashuk I. V. Problems and prospects of management development of rural territories. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. № 5, Vol. 3. P. 214–220 (0,68 друк. арк.).

2. Mazur K. V., Tomashuk I. V. Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5, Vol. 5. P. 67–78 (друк. арк. 1,20, особистий внесок – здійснено аналіз основних статей експорту у Вінницькій області –0,20 друк. арк.).

Статті у зарубіжних виданнях

3. Tomashuk I. Analysis of components of ecologically sustainable development of rural areas in conditions of global challenges on the example of Vinnitsa region. *The scientific heritage*. 2020. № 44, Vol. 3. P. 54-68 (1,17 друк. арк.).

4. Tomashuk I. State regulation as an tool to increase the competitiveness of rural areas of Ukraine. *Slovak international scientific journal*. 2020. № 39, Vol. 2. P. 23-42 (1,43 друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних та у виданнях України

5. Гончарук І. В., Томашук І. В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4 (20). С. 55–62 (0,80 друк. арк., особистий внесок – наголошено на важливості екологічного фактору на розвиток сільських територій –0,40 друк. арк.).

6. Томашук І. В. Аналіз та статистика ресурсного потенціалу сільських територій аграрного сектору України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 5 (10). С. 142–148 (0,85 друк. арк.).

7. Томашук І. В. Інвестиційний потенціал сільських територій: основні аспекти розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 1 (38). С. 140–144 (0,86 друк. арк.).
8. Томашук І. В. Пріоритети розвитку інфраструктури сільських територій як забезпечення складової сталого розвитку. *Економіка та управління АПК*. 2018. № 1 (139). С. 22–31 (0,70 друк. арк.).
9. Гончарук І. В., Томашук І. В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4 (32). С. 19–30 (0,80 друк. арк., особистий внесок – запропоновано проведення інституційних перетворень у системі організації діяльності органів місцевого самоврядування –0,40 друк. арк.).
10. Томашук І. В. Перспективи розвитку сільських територій Вінницької області. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 37. С. 154–160 (0,77 друк. арк.).
11. Томашук І. В. Реформування місцевого самоврядування як основа розвитку сільських територій. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 1 (69), Ч. 2. С. 53–60 (0,77 друк. арк.).
12. Томашук І. В. Роль державного управління у сталому розвитку сільських територій Вінницького регіону. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 31. С. 470–478 (0,82 друк. арк.).
13. Томашук І. В. Формування нової регіональної соціально-економічної політики розвитку сільських територій Вінницького регіону. *Молодий вчений*. 2019. № 6 (70). С. 225–232 (1,02 друк. арк.).
14. Томашук І. В. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій Вінницької області: рівень, проблеми і тенденції здійснення. *Науковий вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2019. Вип. 35. С. 82–89 (0,96 друк. арк.).

15. Томашук І. В. Орендні земельні відносини на сільських територіях: сучасний стан та основні напрями удосконалення. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 7. С. 175–183 (1,02 друк. арк.).

16. Томашук І. В. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 6 (23). С. 511–521 (0,88 друк. арк.).

Тези наукових доповідей

17. Томашук І. В. Організаційно-економічний механізм використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах інтеграційних процесів»]*, 22 груд. 2016 р. Харків : Вид-во ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, 2016. С. 224–227 (0,20 друк. арк.).

18. Гончарук І. В., Томашук І. В. Інноваційні аспекти розвитку сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки»]*, 18-19 трав. 2017 р. Львів : Львів. політехніка. 2017. С. 126–127 (0,20 друк. арк., особистий внесок – здійснено оцінку впливу людського та інтелектуального капіталів на інноваційний розвиток сільських територій–0,10 друк. арк.).

19. Томашук І. В. Роль кадрового потенціалу в ефективності інноваційного забезпечення сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Сучасний фундамент розвитку національної економіки»]*, 2-3 черв. 2017 р. Київ : Вид-во Тавр. нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського, 2017. С. 51–54 (0,20 друк. арк.).

20. Tomashuk I. V. Potential for the development of alternative sources of energy in agroindustrial complex of Ukraine. *Зб. наук. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. [«Україна, Болгарія, ЄС: економічні та соціальні тенденції*

розвитку»], 26 черв. - 1 лип. 2018 р. Бургас (Болгарія), 2018. С. 83–85 (0,20 друк. арк.).

21. Томашук І. В. Розвиток сільських територій: міжнародний досвід. *Зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аграрна наука та освіта в умовах Євгоінтеграції»]*, 20-22 берез. 2018 р. Кам'янець-Подільський, 2018. Ч. 2. С. 266–269 (0,20 друк. арк.).

22. Томашук І. В. Економіка сільських територій з погляду інноваційно-інвестиційного розвитку. *Матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конф. [«Підприємництво та фінансова система: національні та світові тенденції»]*, 15-16 верес. 2017 р. Одеса, 2017. С. 34–38 (0,20 друк. арк.).

23. Томашук І. В. Моделювання стану та перспектив розвитку сільських територій в контексті трансформації земельних відносин в Україні. *Зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [«Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в сучасних умовах»]*, 10 верес. 2018 р. Полтава : ЦФЕНД, 2018. С. 55–56 (0,20 друк. арк.).

24. Tomashuk I. V. Development of Ukrainian rural areas in decentralization: opportunities and risks. *Зб. наук. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. [«Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку»]*, 27 черв. - 2 лип. 2019 р. Бургас (Болгарія), 2019. С. 48–50 (0,20 друк. арк.).

25. Томашук І. В. Вплив фінансової децентралізації на розвиток сільських територій в Україні. *Міжнар. наук.-практ. конф. [«Фінансова політика регіонального розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід»]*, 10-11 жовт. 2019 р. Житомир : ЖНАУ, 2019. С. 128–130 (0,17 друк. арк.).

26. Томашук І. В. Формування концепції інтелектуального капіталу сільських територій та його облікове забезпечення. *Міжнар. наук. конф. [«Розвиток інтегрованої звітності підприємств»]*, 4-5 жовт. 2019 р. Житомир, 2019. С. 275–276 (0,14 друк. арк.).

27. Томашук І. В. Економічний аналіз в системі управління кадровим потенціалом сільських територій. *Всеукраїн. наук.-практ. конф. [«Бухгалтерський облік, оподаткування та контроль в умовах міжнародної економічної інтеграції»]*, 10-11 жовт. 2019 р./Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2019. С. 294–297 (0,18 друк. арк.).

28. Томашук І. В. Інноваційний розвиток сільських територій України в умовах трансформації економіки. *Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів»]*, 3-4 жовт. 2019 р./ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2019. С. 127–129 (0,17 друк. арк.).

29. Томашук І. В. Формування сучасної бізнес-моделі розвитку сільських територій України. *XV Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. [«Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці»]*, 30 листоп. - 1 груд. 2019 р. Ірпінь, 2019. С. 787–788 (0,10 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	31
1.1 Ресурсний потенціал сільських територій, як економічна категорія та передумова розвитку аграрного сектора економіки	31
1.2 Класифікація, форми, функції та напрями розвитку сільських територій	50
1.3 Методологічні підходи до оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій	75
Висновки до розділу 1	87
Список використаних джерел до розділу 1	90
РОЗДІЛ 2 СТАН ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	99
2.1 Характеристика та особливості природно-ресурсного потенціалу сільських територій	99
2.2 Структурно-динамічний аналіз основних компонентів економічного потенціалу та їх оцінка	119
2.3 Аналіз стану використання соціального потенціалу сільських територій в системі структурних змін та зрушень економіки	147
Висновки до розділу 2	166
Список використаних джерел до розділу 2	170
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	178
3.1 Функціональна змістовність реформування місцевих органів	178

влади в напрямку підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій

3.2 Державне управління та стратегія розвитку ресурсного потенціалу сільських територій 196

3.3 Прогнозування розвитку сільських територій в процесі здійснення реформаційних заходів 219

Висновки до розділу 3 234

Список використаних джерел до розділу 3 237

ВИСНОВКИ 244

ДОДАТКИ 250

ВСТУП

Актуальність теми. Питання розвитку сільських територій в контексті реформи місцевого самоврядування становлять значний інтерес. Метою реформи місцевого самоврядування є, передусім, забезпечення його спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів. У даній сфері співіснують найрізноманітніші точки зору - починаючи з тверджень про те, що в рамках активізації ініціативи місцевих громад можливий розвиток практично будь-яких територій, і закінчуючи уявленнями про безперспективність більшості сільських територій за межами агломерацій великих міст.

Для вирішення даного питання поряд з теоретико-методологічними аспектами використання ресурсного потенціалу сільських територій, необхідна його якісна і кількісна оцінка. У зв'язку з цим, є необхідність пошуку нових напрямків ефективного і раціонального використання ресурсного потенціалу сільських територій, які які б враховували трансформаційні зміни й регіональні особливості.

Об'єктивна характеристика ресурсного потенціалу сільської території та його особливості проявляються в різних пропорціях, їх динаміці і в тому, наскільки вони сприяють вирішенню стратегічних завдань економічного зростання сільської території, соціальної орієнтації його економічного розвитку.

Теоретичні і практичні дослідження ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій висвітлено у працях таких вчених: І. В. Гончаренко, В. М. Трегобчук, І. В. Прокопа, І. В. Гончарук, О. В. Яценко, А. Е. Юзефович, В. М. Бондаренко, А. Г. Мазура, М. Й. Маліка, С. Я. Ковальчук, В. В. Юрчишина, Г. В. Черевко, А. М. Третяк, О. М. Бородіна, Г. М. Калетніка, А. П. Лелеченко, О. Г. Шпикуляка, В. П. Рябоконя, В. В. Бойко, П. Ф. Мартиненко, В. А. Чернятіна, І. В. Свиноуса, В. А. Ткачука,

К. Д. Льюис, Дж. Бокс.

Особливої ваги набуває питання ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій. Диверсифікація та багатопрофільність сільської економіки передбачають розвиток виробництва, сфери послуг, рекреації та стають запорукою підвищення якості життя сільського населення, збереження природного середовища, а динамічний розвиток аграрних підприємств відіграє провідну роль у забезпеченні сталого розвитку села в цілому.

З огляду на це обрана тема дисертаційного дослідження є надзвичайно актуальною та своєчасною, а її мета, коло завдань та структурний зміст відповідає перспективним напрямам наукових пошуків та має важливе теоретико-методологічне та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до планів науково-дослідних робіт Вінницького національного аграрного університету в межах тем: «Управління розвитком економічних систем в умовах міжнародної конвергенції аграрного бізнесу» (номер державної реєстрації 0117U004204, 2017-2020 рр.), у межах якої авторкою обгрунтовано підходи до розвитку економічних систем розвитку сільських територій та запропоновано модель комплексної оцінки використання ресурсного потенціалу сільських територій; «Використання відновлювальних енергетичних ресурсів у формуванні системи енергозабезпечення сільських територій» (номер державної реєстрації 0118U001419, квітень-листопад 2018 р.), де авторкою сформовано і запропоновано заходи ефективного забезпечення сільських територій альтернативною енергетикою; «Інформаційне забезпечення управління користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення аграрного підприємства» (номер державної реєстрації 0118U001420, квітень-листопад 2018 р.), в межах якої дисертантка самостійно сформулювала механізм управління земельними ділянками на селі; «Аналіз ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств в

умовах забезпечення економічного зростання АПК» (номер державної реєстрації 0118U100586, 2019-2022 рр.), де авторкою запропонована модель системи управління ресурсним потенціалом сільських територій.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико – методологічних засад підвищення ефективності формування і використання потенціалу сільських територій та розробка практичних рекомендацій по удосконаленню його регулювання та управління.

Для досягнення зазначеної мети в роботі були поставлені та вирішені такі завдання:

- поглибити та розширити понятійний апарат щодо потенціалу сільських територій;
- узагальнити та здійснити оцінку наявних наукових розробок стосовно підвищення ефективності використання потенціалу сільських територій;
- обґрунтувати теоретико-методологічні засади формування ресурсної бази регіону, визначити основні передумови, чинники та принципи ефективного розпорядження потенціалом;
- розкрити структуру та зміст потенціалу сільських територій та особливості і ступінь взаємозв'язку його компонентів;
- здійснити аналіз та комплексну характеристику стану наявного потенціалу сільських територій та рівня його ефективності використання;
- розробити методичні підходи до оцінки ефективності використання та виявлення пріоритетності розвитку потенціалу сільських територій;
- удосконалити організаційно-економічний механізм формування та використання потенціалу сільських територій в умовах децентралізації;
- обґрунтувати стратегічні напрямки ефективного використання потенціалу сільських територій з метою підвищення рівня його соціально-економічного розвитку.

Об'єктом дослідження є процеси пов'язані з використанням ресурсного потенціалу сільських територій та економічні відносини їх соціально-

економічного розвитку.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних та практичних аспектів соціально-економічного розвитку ресурсного потенціалу сільських територій в умовах трансформаційних змін в економіці.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної теорії, теорії розвитку продуктивних сил, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем розвитку сільських територій та їх ресурсного забезпечення.

В процесі дослідження використовувались наступні методи дослідження: діалектичний, системно-структурний аналіз, монографічний, статистико-економічний, балансовий, абстрактно-логічний, графічний, економічного прогнозування, картографічний. Так для аналізу компонентного складу ресурсного потенціалу динаміки його розвитку використовувався системно-структурний аналіз, статистико-економічний - для визначення динамічної характеристики ресурсної бази регіону, економічного прогнозування - для розробки прогнозу економічного розвитку регіону, абстрактно-логічного – для обґрунтування організаційно-економічного механізму реалізації стратегії використання ресурсного потенціалу регіону.

Інформаційну базу дослідження становили матеріали Державного комітету статистики України, Міністерства економіки, Міністерства аграрної політики, Міністерства охорони навколишнього природного середовища, Головного управління Держкомзему у Вінницькій області, Головного управління економіки Вінницької облдержадміністрації, Головного управління агропромислового розвитку Вінницької облдержадміністрації, звіти підприємств, сільських та селищних рад, об'єднаних територіальних громад.

Наукова новизна одержаних результатів. В дисертаційній роботі системно обґрунтовано теоретично-методологічні основи ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій з урахуванням економічних трансформацій та особливостей його розвитку в ринкових умовах.

Основні наукові результати дослідження, що характеризуються

новизною, полягають в наступному:

вперше:

- сформульовано концептуальні підходи до формування моделі соціально-економічного розвитку сільських територій на основі підвищення дієвості, активізації та ефективного використання ресурсного потенціалу яка, на відміну від інших, включає процес децентралізації, організаційно-економічні важелі та фактори формування та використання ресурсного потенціалу, вплив суб'єктів, а також заходи спрямовані на економічне зростання, підвищення добробуту населення та інклюзивний розвиток;

удосконалено:

- комплексну стратегію екологоорієнтованого розвитку, формування та використання ресурсного потенціалу сільських територій на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища;

- класифікацію типів сільських територій за політико-правовим статусом, в залежності від історико-культурної спадщини, за формами господарювання, за ресурсозабезпеченістю, що значно розширить теоретичну основу наукових досліджень;

- складові функціонування сільських територій як розширення теоретичного базису для вирішення існуючих проблем;

- розробку стратегічних напрямів управління розвитком ресурсного потенціалу на основі застосування нових програмованих методів і форм управлінської діяльності, організаційно-економічного механізму для забезпечення стійкого економічного відтворення на сільській території, що базується на узгодженості дій законодавчої та виконавчої влади;

- методичні підходи до оцінки рівня ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій, яке базується на системі визначених показників, що відображають особливості, склад і характер основних компонентів ресурсної бази та їх взаємопов'язаності і

взаємообумовленості з вектором на соціально-економічну та екологічну орієнтацію;

набули подальшого розвитку:

- визначення структури, складу та змісту ресурсного потенціалу сільських територій, ступеня його збалансованості та пропорційності, характеру економічно-виробничих зв'язків між його складовими в практичній площині;
- визначення трансформаційного потенціалу модернізації ресурсної бази регіону на основі динамічних змін інвестиційно-інноваційної та маркетингової діяльності та виявлення резервів і ресурсів їх забезпечення;
- розробка напрямів активізації використання ресурсного потенціалу сільських територій, визначення пріоритетності перспективного розвитку його складових на основі забезпечення сталості та стабільності функціонування, удосконалення її територіальної організації.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертаційній роботі наукові положення та результати слугують подальшому розвитку теорії і практики розвитку сільських територій і регіональної економіки, ефективному використанню потенціалу сільських територій в їх соціально-економічному розвитку. Проведені розрахунки і побудова моделей на базі запропонованих в дисертації методологічних та методичних підходів дають можливість встановити організаційно-економічні важелі підвищення ефективності використання потенціалу сільських територій та структурно-динамічні зрушення компонентного складу і диспропорції розвитку ресурсної бази сільських адміністративних одиниць.

Наукові результати дисертаційного дослідження, використані Департаментом фінансів Вінницької обласної державної адміністрації при складанні проекту обласного бюджету на 2019 рік та прогнозу на наступні за плановим бюджетні періоди (довідка № 06-1-46/726 від 30.08.2019 р.). Пропозиції щодо визначення пріоритетних галузей вкладання інвестиційних

ресурсів та прогнозування обсягів попиту та пропозиції інвестиційних ресурсів для розвитку сільських територій були враховані в роботі Відділу міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Чечельницької районної державної адміністрації при розробці Стратегії збалансованого розвитку Чечельницького району на період до 2020 року та Програмі економічного і соціального розвитку Чечельницького району на 2019 рік (довідка № 03-03-23-577 від 16.05.2019 р.). Окремі результати дисертаційної роботи використані Джулинською сільською радою об'єднаної територіальної громади Вінницької області при розробці Стратегії збалансованого розвитку Джулинської сільської ради на період до 2020 року (довідка № 627/02 від 20.08.2019 р.) та Ситковецькою селищною радою Немирівського району Вінницької області при розробці Програми економічного і соціального розвитку Ситковецької селищної ради на 2019 рік (довідка № 02.27.1133 від 10.07.2019 р.)

Ряд положень дисертаційної роботи з питань розробки методологічних засад формування та використання ресурсного потенціалу сільських територій використані при викладанні курсів «Місцеве самоврядування», «Регіональна економіка», «Управління державними інституціями», «Аграрна політика та земельні відносини», «Економіка аграрного виробництва», «Економіка підприємства», «Стратегічне управління», «Аналіз господарської діяльності» у Вінницькому національному аграрному університеті (довідка № 01.1-60-460 від 11.03.2020 р.)

Особистий внесок автора. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій автором розроблено теоретико-методологічні засади ефективного використання потенціалу сільських територій, запропоновано основні напрями перспективного використання ресурсного потенціалу сільських територій.

Наукові результати дисертаційної роботи належать особисто автору і є його внеском у розвиток економічної науки.

Апробація результатів дисертацій. Основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на 13 науково-практичних конференціях, зокрема: міжнародна науково-практична конференція «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (м. Харків, 2016 р.); міжнародна науково-практична конференція «Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки» (м. Львів, 2017 р.); міжнародна науково-практична конференція «Сучасний фундамент розвитку національної економіки» (м. Київ, 2017 р.); II міжнародна науково-практична конференція «Україна, Болгарія, ЄС: економічні та соціальні тенденції розвитку» (м. Бургас (Болгарія), 26 червня - 1 липня 2018 р.); міжнародна науково-практична конференція «Аграрна наука та освіта в умовах Євгоінтеграції» (м. Кам'янець-Подільський, 20-22 березня 2018 р.); всеукраїнська науково-практична конференція «Підприємництво та фінансова система: національні особливості та світові тенденції» (м. Одеса, 2017 р.); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в сучасних умовах» (м. Полтава, 10 вересня 2018 р.); III міжнародна науково-практична конференція «Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку» (м. Бургас (Болгарія), 27 червня-2 липня 2019 р.); міжнародна науково-практична конференція «Фінансова політика регіонального розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Житомир, 10-11 жовтня 2019 р.); міжнародна наукова конференція «Розвиток інтегрованої звітності підприємств» (м. Житомир, 4-5 жовтня 2019 р.); всеукраїнська науково-практична конференція «Бухгалтерський облік, оподаткування та контроль в умовах міжнародної економічної інтеграції» (м. Київ, 10 - 11 жовтня 2019 р.); міжнародна науково-практична конференція «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (м. Харків, 3-4 жовтня 2019 р.); XV Всеукраїнська науково-практична

інтернет-конференція «Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці» (м. Ірпінь. 30 листопада – 1 грудня 2019 р.).

Публікації. Основні теоретико-методологічні положення і практичні результати дисертаційного дослідження викладені у 29 опублікованих працях загальним обсягом 17,09 умовн. друк. арк. (власний доробок автора 15,59 умовн. друк. арк.) з них 16 - у наукових фахових виданнях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 273 стор., в тому числі 35 таблиць на 35 сторінках, 26 рисунків на 26 сторінках, список використаних джерел містить 228 найменувань, викладених на 23 сторінках, 17 додатків на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1 Ресурсний потенціал сільських територій, як економічна категорія та передумова розвитку аграрного сектора економіки

Багаторічний період трансформації всього господарського механізму призвів до скорочення фізичних обсягів сільськогосподарського виробництва, внаслідок чого отримали такі негативні соціальні явища, як масове безробіття, бідність працюючих, недоступність населення села освітніх, культурних, побутових послуг, медичної допомоги, що в цілому породило соціально-психологічну дезадаптацію, емоційну та культурну деградацію селян і, як слідство, висока міграція з сільської місцевості молоді та спеціалістів. Загальним показником неблагополучної ситуації у соціально-трудовій сфері на селі є негативні демографічні процеси. Тенденція депопуляції сільського населення створює загрозу втратам історично-освоєних територій та продовольчої незалежності при виведенні з сільськогосподарського обігу значних площ земель сільськогосподарського призначення, їх втрати для потреб суспільства. Кардинальні зміни ситуації вимагають формування та реалізації активної політики сталого розвитку сільських територій, що включає широкий спектр методів та інструментів, яких у сучасній практиці немає.

Отже, в умовах соціально-економічного розвитку сільських територій останнім часом зростає значимість дослідження основних проблем формування та розвитку сільських територіальних утворень.

Так, з погляду економіки, поняття «сільська територія» визначається як залюднена місцевість за територією великих міст з її природними умовами, ресурсним потенціалом, сільським населенням і уречевленою працею та різними елементами матеріальної культури.

На сучасному етапі розвитку продуктивних сил та загальноекономічних

відносин сільську територію розглядають як складову соціально-економічної територіальної системи, розвиток якої визначається головним чином ступенем зрілості внутрішньосистемних інтеграційних зв'язків, економічної та соціальної сфери і органів управління.

У науковій літературі поняття сільської території розглядається авторами з різних точок зору. Перш за все, виділяється підхід, пов'язаний з визначенням сільській території як населеної місцевості поза великими містами з її природними умовами і ресурсами, сільським населенням і упредметненими плодами попередньої праці людей [41]; або як середовище проживання і сфера життєдіяльності сільського населення з властивими їй підсистемами і функціями [43, с. 63–66]. Крім того, сільська територія нерідко розглядається і як відкрита система, умовно розділена на три взаємопов'язані блоки: природні ресурси (первинні ресурси і навколишнє середовище), економіка (виробничі ресурси і система інфраструктури) і суспільство, а також як територія поза межами міських поселень, що включає територію сільських поселень і міжсільську територію [15].

М. Малік вважає сільські території історично сформованою у законодавчо визначених межах системною сукупністю, що поєднує в собі адміністративно-територіальну та територіально-функціональну приналежність, що характеризується певним способом життя, відмінного від міського [37, с. 53].

Науковець В. В. Мамонова в процесі своїх наукових досліджень дійшла висновку, що територія – це багатофункціональна соціально-економічна система, що має просторове розташування та відносну відокремленість від зовнішнього середовища, складається з елементів, зв'язків та відносин між ними, а також процесів, що відбуваються між ними [38, с. 9].

С. І. Мельник вважає, що сільська територія – це історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, хуторів, односімейних та інших утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських рад [40, с. 342].

За визначенням О. І. Павлова сільські території – це не лише просторовий

базис виробництва, а й природне середовище та місце життєдіяльності людей. Саме тому від людини, її культурно-освітнього рівня, професійної підготовки, вмотивованості, бажання та вміння працювати і господарювати залежить ефективність використання території [44, с. 116].

І. В. Гончаренко визначає сільські території як цілісну систему зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління [14, с. 204].

За визначенням П. Т. Саблука «сільську територію необхідно розглядати як складну багатофункціональну природну, соціально-економічну й виробничо-господарську систему з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характеристиками» [11, с. 21].

В. М. Трегобчук зазначає, що термін «сільські території» використовують для позначення сільської місцевості конкретних частин країни, а саме природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень та ін. Важливим аспектом існування сільських територій є те, що вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються у тісному зв'язку, але кожний – своїм шляхом [74, с. 70].

Згідно з визначенням, запропонованим І. Прокопою, сільська місцевість розглядається як територія, розташована поза межами міських поселень, з її природними та антропогенними ландшафтами та сільськими поселеннями. При цьому територія – це не тільки просторовий ресурс, але й розташовані на ній усі інші ресурси, у тому числі (і насамперед) людські, тобто населення, зосереджене у поселеннях. Регулювання розвитку сільських територій включає питання зайнятості, доходів, соціальної інфраструктури, демографічно-поселенські характеристики. Завданням розвитку сільських територій є розв'язання проблем села. При всьому різноманітті функцій сільських територій їх найважливіше призначення, на думку І. Прокопи, полягає в тому, що вони є ресурсною базою функціонування і розвитку сільського господарства

[51, с. 50–59].

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» дається визначення сільського району як району, у якому частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості. У ньому також наведені ознаки депресивності регіону, промислового району, сільського району та міст обласного значення.

Систематизація визначень наукового поняття «сільські території» наведено в додатку А.

Визначень поняття «сільська територія» на сьогодні запропоновано багато, серед них слід виділити такі:

1) цілісна система зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління [14, с. 204];

2) економічно-екологічна категорія, регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь [65, с. 69];

3) системна сукупність, яка сформувалася історично у певних межах, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація) сільськогосподарської продукції [37, с. 53];

4) найважливіша частина народногосподарського комплексу країни, що включає обжиту місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними фондами на цій території. Тобто взаємопов'язана єдність трьох сфер: соціальної, виробничої та екологічної. При цьому головною з них є соціальна, вона ж є і пріоритетною під

час вибору напряму розвитку сільської території [4];

5) багатофункціональна соціально-економічна система, що має просторове розташування та відносну відокремленість від зовнішнього середовища, складається з елементів, зв'язків та відносин між ними, а також процесів, що відбуваються через реалізацію різних комбінацій взаємодії елементів системи. Елементами такої системи є населення, природні ресурси, підприємства та органи державного управління і місцевого самоврядування. Зв'язки між елементами цієї системи відрізняються за типологічними характеристиками і можуть бути вертикальними, що формують відносини підпорядкування; горизонтальними, що зумовлюють взаємодію та відносини співробітництва; зворотними, що відображають певну реакцію на управлінські впливи. Процеси, що відбуваються в цій системі, охоплюють усі сфери суспільного життя: політику та управління, економіку, соціум, навколишнє природне середовище, в якому здійснюється власне життєдіяльність [38, с. 9].

Розвиток сільських територій в умовах трансформаційного періоду значною мірою визначається величиною їх ресурсного потенціалу, ефективність використання якого залежить від оптимального поєднання його складових. Створення умов ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій формує стратегію їх розвитку. У зв'язку з цим великого значення набуває завдання комплексної його оцінки з метою пошуку нових резервів подальшого підвищення ефективності функціонування регіону.

Для сільських територій використання його ресурсного потенціалу є першочергове питання, так як він характеризує не тільки весь хід його розвитку, але і саму властивість залишатися цілісним елементом продуктивних сил.

В понятті «ресурсний потенціал» важливе значення належить тлумаченню його складових частин: «ресурси» і «потенціал».

В економічній енциклопедії дається визначення ресурсам як складовим елементам виробничого потенціалу, якими володіє окрема країна чи суспільство на кожному щаблю розвитку продуктивних сил історично

складеної системи виробничих відносин і, які використовуються для економічного, соціального, науково-технічного розвитку. Тут же вказано, що ресурси поділяються на матеріальні та сировинні, фінансові, трудові та природні [21, с. 206–208].

З економічних позицій до ресурсів відносяться сукупність окремих елементів, що прямо або побічно беруть участь в процесі виробництва або наданні послуг. Тому, найважливішою особливістю категорії «ресурси» є безпосередній зв'язок з процесом виробництва, тобто ресурси в процесі використання приймають форму чинників виробництва.

Л. І. Абалкін і Б. А. Райзберг дають однакове тлумачення економічним ресурсам, під якими вони розуміють «джерела, засоби забезпечення виробництва», які включають в себе природні (сировинні, геофізичні), трудові (людський капітал), капітальні (фізичний капітал), оборотні засоби (матеріали), інформаційні та фінансові (грошовий капітал) ресурси [1, с. 214].

Другою складовою категорії «ресурсний потенціал» є поняття потенціал. В етимологічному значенні термін «потенціал» походить від латинського слова *potentia*, що означає «могучий». В словниках іншомовних слів приводиться тлумачення терміна потенціал як сила, ступінь скритих можливостей, запас енергії, наявність матеріальних та людських резервів, які можуть бути задіяні в роботі.

В Великій радянській енциклопедії приводиться визначення терміну «потенціал» як наявні можливості, запаси, засоби, ресурси, що можуть бути використані для досягнення, здійснення чогось [9, с. 368].

Такі вчені, як Ю. Г. Одегова, В. Б. Бичина, К. Л. Андрєєва, А. Є. Юзефовіч, А. Задоя - поняття «потенціал» розглядають як здатність ресурсів певного рівня системи виконувати поставлені цілі і задачі [66, с. 13].

Важливість розгляду категорії «ресурсний потенціал» обумовлено і тим, що будь-які цілі і задачі по досягненню кінцевих, соціально-значущих результатів на перспективний період в значній мірі визначаються не лише наявними на даний момент ресурсами, а ресурсним потенціалом суспільства.

На думку А. І. Анчишкина, «потенціал народного господарства» характеризують «виробничі ресурси, їх об'єм, структура, технічний рівень і якість... » [3, с. 13]. При цьому під виробничими ресурсами він розуміє засоби виробництва, трудові ресурси, а також природні ресурси, залучені в економічний обіг.

Термін «ресурсний потенціал» в наукових дослідженнях використовується в основному відносно крупних економічних районів, регіонів, країни в цілому.

А. І. Архипова [22] визначає економічний потенціал як ресурси, що при повному їх використанні дають змогу створити максимальний валовий продукт. Причому складовими елементами потенціалу є його природні ресурси, виробничий, трудовий і науково-технічний потенціал.

А. М. Румянцев економічний потенціал на макрорівні трактує як сукупну здатність галузей народного господарства створювати промислову, сільськогосподарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню [53]. Автор також зазначає, що він залежить від кількості трудових ресурсів, їх якості і професійної підготовки, обсягів виробничих потужностей, тобто елементів, які в сукупності складають продуктивні сили.

А. Сагайдак пропонує використовувати поняття «ресурсний потенціал сільського господарства» і визначає його як «... сукупність об'єктивних природно-економічних умов, що впливають на хід процесу відтворення в сільському господарстві. Характеризується він потенційно можливим обсягом виробництва продукції сільського господарства при даній якості землі, забезпеченості виробничими фондами, а також робочою силою» [57, с. 54].

Ряд дослідників віддає пріоритет використанню такої категорії, як «ресурсний потенціал аграрного сектора». Елементами даної категорії, на думку С. А. Шаніна, «є природний, демографічний, соціально-економічний, матеріально-технічний, фінансовий, інфраструктурний та інформаційний субпотенціали. Причому інфраструктурний та інформаційний елементи

включені в систему відповідно до імперативами постіндустріальної економіки з розвиненим третинним і четвертинним секторами. При цьому елементи ресурсного потенціалу є комплекс системи взаємопов'язаних частин, що мають відносну самостійність і багатофункціональність» [78, с. 21].

С. І. Дорогунцов визначає, що ресурсний потенціал сільських територій – це «... сукупність можливостей і засобів, що беруть участь у виробництві та споживанні певного продукту» [21].

Ресурсний потенціал являє собою сукупну інтегральну продуктивність матеріально-речовинних і природних засобів виробництва, а також трудових ресурсів, які відображуються показниками виходу валової і товарної продукції на одиницю земельної площі. Економічна ефективність використання ресурсного потенціалу вимірюється показниками виходу валового, чистого і національного доходу на гектар площі землі. На сільських територіях поєднуються всі умови і основні фактори виробництва, їх територіальне поєднання визначає рівень господарського розвитку тієї чи іншої території [8].

Ресурсний потенціал сільських територій є основною базою формування механізму реалізації його економічних інтересів. Головними складовими ресурсного потенціалу є: природно-ресурсний, виробничий, людський та трудовресурсний потенціали. Кожен з них, у свою чергу, має кілька складових. Зараз напевно можна говорити також про виділення фінансового, інформаційного та інституційного компонентів ресурсного потенціалу, значення яких за умови впровадження інноваційної моделі розвитку сільських територій постійно зростатиме [35, с. 62–71].

Досліджуючи термін «ресурсний потенціал сільських територій» Н. В. Святохо підкреслює, що з економічної точки зору він виражає відносини між людьми з приводу акумуляції та використання наявних можливостей [60, с. 139].

Проте, важко з цією позицією цілком погодитися тому, що вона не розкриває соціальної суті ресурсного потенціалу, яка полягає у досягненні більш високого рівня та якості життя, забезпечені соціального добробуту

сільського населення. Одночасно цей термін необхідно розглядати у взаємодії усіх його складових елементів. Так, одні дослідники виділяють у структурі ресурсного потенціалу природно-ресурсний, виробничий, людський та трудоресурсний потенціали. Інші вважають, що його складовими, окрім названих, є ще фінансовий та інноваційний потенціали.

Гримак О. Я виділяє, що ресурсний потенціал сільських територій визначається наявністю ресурсів і можливістю використання резервів, які він має. Його можна розділити на:

- реалізований потенціал, тобто потрібна частка або увесь існуючий ресурсний потенціал, що вже використовується зацікавленими суб'єктами господарювання на селі для досягнення певної мети на момент оцінки;

- не реалізований потенціал - це частка або увесь існуючий ресурсний потенціал на селі, що не використовується на момент оцінки за внутрішніми або зовнішніми причинами й існування якого розглядається як потенційні невикористані можливості об'єкта дослідження. Нереалізований потенціал у сільському господарстві може виникати як сезонне явище, і він може перетворитися із реалізованого потенціалу в нереалізований внаслідок конкурентної боротьби, коливань попиту та пропозиції. В свою чергу у не реалізованому потенціалі можна виділити резерв та надлишок; потенціал розвитку [16, с. 123–128].

Ми поділяємо думку дослідників, але при розкритті змісту даного поняття, кожен дослідник робить акцент на ті аспекти, які, на його думку, відносяться до категорії найбільш істотних.

В широкому сенсі слова під ресурсним потенціалом сільської території розуміються сукупні можливості ресурсів, якими вона володіє, та забезпечення її функціональної та структурної цілісності та відтворення як самої системи, так і її елементів відповідно до встановленим цілям.

При розгляді ресурсного потенціалу сільських територій як сукупності потенціалів окремих елементів системи пропонується виділити потенціали: аграрно-виробничий, природо-ресурсний, фінансово-економічний,

інфраструктурний, інвестиційний, підприємницький, інноваційний, рекреаційний, людський, соціальний, інформаційний, адміністративний, маркетинговий, історико-культурний.

Ресурсний потенціал як економічну категорію можна розглядати з різних точок зору, виділяючи в залежності від завдань дослідження або ресурсну, або функціональну, або ресурсно-цільову чи інші концепції. Відповідно з різних точок зору можна розглядати і процеси його формування, розвитку та використання: закономірності, загальні економічні закони, принципи та фактори [7, с. 28].

Будь-яка сільська територія може успішно функціонувати лише за умови глибоких знань про наявність ресурсів, їх економічної оцінки, чинників, які впливають на формування та використання ресурсного потенціалу. Формування та розвиток ресурсного потенціалу знаходиться в прямій залежності від умов та чинників, які суттєво впливають на цей процес. До основних факторів формування, розвитку та використання ресурсного потенціалу регіону відносяться економічні, екологічні, соціальні та політичні умови, які обмежують або сприяють стимулюванню його функціонування. Модель ресурсного потенціалу наведено на рис. 1.1.

Важливою складовою ресурсного потенціалу сільських територій є природно-ресурсний потенціал, який є визначальним чинником формування спеціалізації економіки території та визначається сукупністю всіх видів природних ресурсів на цей час відомих і використання яких у майбутньому можливо за технічними критеріями. Склад, величина потенціалу, значимість окремих видів ресурсів згодом міняються, тому їхня оцінка завжди історично відносна. До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу відносять: географічне положення, кліматичні умови, особливості рельєфу та розміщення ресурсного потенціалу.

Аграрно-виробничий потенціал можна назвати найвагомішою складовою ресурсного потенціалу сільських територій. Зміст якого розкривається як здатність зробити реальний обсяг продукції за певний період при повному

використанні наявних у нього матеріально-технічних, трудових, земельних, біологічних і фінансових ресурсів, тобто при збалансованому використанні всіх факторів виробництва. Аграрно-виробничий потенціал сільської території багато в чому залежить від складеної структури аграрного виробництва та тенденцій її трансформації.

Рисунок 1.1 - Модель ресурсного потенціалу сільських територій

Джерело: узагальнено автором

Важливою складовою, яка характеризує ресурсний потенціал сільських територій, є рівень розвитку інфраструктури, яка забезпечуватиме рух ресурсів та продуктів, пов'язаних з територією. До інфраструктури сільських територій зазвичай відносять «всі види транспорту, об'єкти паливно-енергетичного забезпечення, засоби зв'язку та інформатики, об'єкти комунального

обслуговування і природоохоронного призначення» [82, с. 70, 102].

Сьогодні пріоритетності у складі ресурсного потенціалу сільських територій набуває людський потенціал, який характеризується чисельністю населення, режимом його відтворення, статево-віковою структурою, особливостями системи розселення, рівня урбанізації, рівнями освіти і професійної кваліфікації, доходів та витрат, життєвим рівнем населення, забезпеченістю соціальними послугами тощо. Його як чинника розвитку сільських територій надалі зростатиме, що вимагає впровадження механізмів його зміцнення. Людський потенціал сільських територій формується і розвивається під впливом демографічних, економічних, екологічних, науково-технічних і природно-кліматичних чинників та знаходиться в тісній взаємодії з іншими елементами потенціалу регіону.

Населення як самостійний елемент ресурсного потенціалу регіону виступає, з одного боку, як виробник, а з іншою - основний споживач. Тому у складі ресурсного потенціалу населення розглядається з погляду можливостей забезпечення регіону трудовими ресурсами необхідної якості і в потрібній кількості. Крім того, місткість внутрішнього ринку для продукції комплексних і інфраструктурних виробництв формується залежно від чисельності населення і його доходів [36, с. 267]. Фінансово-економічний потенціал сільських територій визначається сукупністю власних і позикових фінансових ресурсів всіх інституційних одиниць, що функціонують на її території. При цьому на територіях сіл та селищ діють три самостійні фінансові підсистеми: державних фінансових ресурсів, органів місцевого самоврядування, а також окремих юридичних і фізичних осіб.

Формування інвестиційного потенціалу - здійснюються за допомогою інвестиційних ресурсів, для виникнення яких необхідні наступні умови: існування заощаджень і здатність населення робити поточні заощадження; можливість обслуговування боргу; іноземні позики і інвестиції. Інвестиції можна розглядати як «грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції і інші цінні папери, технології, машини, обладнання, ліцензії, зокрема на товарні

знаки, кредити будь-яке інше майно або майнові права, інтелектуальні цінності, що вкладаються у об'єкти підприємницької і інших видів діяльності у цілях отримання прибутку (доходу) і досягнення позитивного соціального ефекту» [27]. Масштаби і ефективність реалізації інвестиційного потенціалу визначаються ступенем сприятливості інвестиційного клімату.

Особливу роль у соціально – економічному розвитку сільських територій відіграє інноваційний потенціал, що відображає науково-технічні фактори соціально-економічного розвитку. Соціально – економічний розвиток країни все більшою мірою забезпечується за рахунок використання досягнень науки й техніки: винаходів, відкриттів, нової техніки й технологій, удосконалювання методів організації й управління.

Інноваційний потенціал знаходить своє відбиття в масштабах так званої інтелектуальної власності, що являє собою особливий тип економічних відносин у науково-технічній, виробничо-господарській і літературно-художній сферах - відносини із приводу володіння, розпорядження, використання результатів інтелектуальної праці [42, с. 14].

Як стверджує О. Шпикуляк, що завдяки впровадженню новітніх технологій, застосуванню альтернативних джерел енергії, нових форм організації та управління господарською діяльністю зростатиме добробут нації через підвищення конкурентоспроможності національного виробництва в аграрній сфері [81].

Інформаційні ресурси території є сукупністю відомостей, знань, даних про фактичні події, фізичні та інші явища, властивості об'єктів, які містять елементи новизни для одержувача і використовуються в процесі ухвалення управлінських рішень при формуванні і розвитку підсистемних складових економічного комплексу регіону. Інформаційний потенціал – це ресурс, яким володіє особа і використовує його в своїй діяльності. Для того, щоб інформація ефективно забезпечувала розвиток сільської території, вона повинна відповідати таким принципам, як повнота і придатність для використання, точність, своєчасність, орієнтованість, гнучкість, оптимальний формат даних.

Реалізація підприємницького потенціалу дає можливість отримати значний соціально-економічний ефект розвитку як регіональних систем, так і країни в цілому. Підприємницький потенціал відображає сукупність особистих якостей, можливостей, здібностей, знань та навичок людей ефективно займатися підприємницькою діяльністю. Обґрунтовано, що розуміння змісту підприємницького потенціалу визначається можливостями створювати пропозицію, що має цінність, зумовленими наявністю ресурсів, здібностей і компетенцій.

У сільській місцевості, як зазначає Ю. Губені, розрізняють «аграрне підприємництво і позааграрне підприємництво» [17, с. 274]. Якщо аграрне підприємництво пов'язане лише з виробництвом сільськогосподарської продукції і вважається достатньо розвинутим з точки зору існування різних форм і типів підприємств, участі у формуванні ВВП, розвитку сільської місцевості тощо, то позааграрне (несільськогосподарське) перебуває у фазі зародження (можливо, у стадії ренесансу).

Перспективними галузями діяльності малого підприємництва на селі є вирощування і мініперероблення сільськогосподарської продукції, важливе значення має також відродження та організація народних промислів і ремесел.

Маркетинговий потенціал пов'язаний із спроможністю маркетингової системи сільської території забезпечувати постійну конкурентоспроможність шляхом якісного управління, ефективного і раціонального використання трудових, фінансових і матеріальних ресурсів, застосування новітнього маркетингового інструментарію.

Адміністративний потенціал – це навички та здібності керівників усіх рівнів управління з формування, організації, створення належних умов для функціонування та розвитку соціально-економічної системи території. Управлінський потенціал виступає в матеріальній та інтелектуальній формах. До матеріальної форми можна віднести витрати на управління, які визначаються змістом, організацією, технологією та обсягом робіт з реалізації відповідних функцій, види і кількість ресурсів, що використовуються:

трудових, інформаційних, матеріально-технічну базу. Інтелектуальна форма включає в себе характер і професіоналізм управлінської праці, кадровий потенціал, методи і технологію управління, якість інформації, організаційні структури, корпоративну культуру, творчий підхід до вирішення управлінських завдань.

Соціальний потенціал сільських територій доцільно розглядати як систему елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення даної території, можливості здобуття населенням даної території соціально значимих результатів у різних сферах життєдіяльності (трудовій, соціально-політичній і духовній), а також системною сукупністю можливостей і мотивацій, здібностей і якостей індивідів, соціальних груп, суспільства, що забезпечують їх життєдіяльність, соціальну активність та його відтворення. Він визначається рівнем розвитку соціальної інфраструктури, що забезпечує ефективну життєдіяльність працівників, зайнятих у сфері виробництва, і населення, зайнятого у сфері сім'ї і побуту, культури, суспільно-політичного життя.

Під рекреаційним потенціалом розуміють чинники, речовини і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі чинники багато-цільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води), лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит), рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій [76].

Водночас рекреаційна діяльність охоплює підприємства та організації, які забезпечують організацію відпочинку, пов'язану з туристичною, санаторно-курортною, лікувально-оздоровчою, спортивною метою. Рекреаційний потенціал визначає можливості розвитку агротуристичної діяльності.

Історико-культурний потенціал - це сукупність даних про ретроспективу розвитку життя мешканців певної сільської території, яка включає в себе

історію його житла, одягу, харчування, його родинного укладу, форм побуту, світогляду, народних знань, вірувань і марновірства, обрядів і звичаїв.

Ми вважаємо, що ресурсний потенціал сільських територій повинен визначатися не простим додаванням його складових, локалізованих на даній території, а з урахуванням можливого синергетичного ефекту, який може бути отриманий при їх економічній взаємодії, підвищення ефективності реалізації потенціалу природних факторів, нарощуванні потенціалу виробництва економічних благ, потенціалу розвитку всієї виробничої підсистеми територіально-галузевої освіти і потенціалу його соціального розвитку.

Як економічна категорія ресурсний потенціал виражає відносини між людьми з приводу акумуляції і використання наявних можливостей. Сутність ресурсного потенціалу полягає у взаємодії всіх його елементів між собою та із зовнішнім середовищем. Тому, на наш погляд, необхідно виділити й ресурси непередметної праці як фактори розвитку ресурсного потенціалу, що спрямовані на досягнення високої внутрішньої ефективності. Ресурсний потенціал включає в себе всі сфери діяльності: виробництво, менеджмент, фінанси, маркетинг та інші.

Виходячи з вище сказаного, авторське бачення ресурсного потенціалу сільських територій - це можливості сукупного обсягу реалізованих і нереалізованих ресурсів певної сільської території (природних, людських, аграрно-виробничих, фінансово-економічних, підприємницьких, адміністративних, інформаційних, інвестиційний, інноваційних, рекреаційних та інших), доступних на даному етапі розвитку суспільства, їх взаємозв'язку, використання яких дозволяє досягти економічного ефекту, що максимально задовольняють потреби населення.

Ресурсний потенціал «вбирає» в свою структуру і містить різні види потенціалу. Він більш очевидно і причинно-слідчо характеризує виробниче і відтворювальне становище сільської території, потенціал його виробничих можливостей і їх реалізацію на ділі. Відтворювальні можливості потенціалів

країни і в тому числі сільських територій - головна проблема і властивість ресурсного потенціалу.

Як елемент системи територіально-галузевого розвитку ресурсний потенціал сільських територій повинен розглядатися в єдності трьох стадій його створення: формування, використання і відтворення.

Під формуванням ресурсного потенціалу сільських територій розуміється процес розподілу природних факторів між господарюючими суб'єктами в рамках забезпечення балансу економічних інтересів територіального утворення, підприємницьких структур і господарств населення. Кожен господарюючий суб'єкт визначає свої ресурсні пропорції виходячи з розміру та структури власного капіталу, власного трудового потенціалу та можливості залучення найманих працівників відповідно до стратегічної мети свого розвитку. Слід зазначити, що, якщо економічний інтерес господарюючих суб'єктів виражається у формі економічного ефекту, відповідного його цільової орієнтації (для підприємницьких структур, які використовують найману працю, - прибуток або чистий дохід, для підприємців, які не використовують працю найманих працівників і кооперативів - валовий дохід, для господарств населення - обсяг виробництва продукції для особистого споживання або виручка від реалізації надлишків виробленої продукції), то економічний інтерес територіального утворення в цілому буде виражатися в максимізації доходів населення і надходження коштів до місцевого бюджету і бюджетів вищого рівня, які можуть бути спрямовані на нарощування потенціалу соціального розвитку території.

У формуванні ресурсного потенціалу сільських територій особливу роль відіграє сільське населення, яке проживає в межах локалізованих сільських територіях. З одного боку воно розглядається як джерело формування трудових ресурсів, а з іншого - як основний пріоритет соціально-економічного розвитку територіального утворення. Трудові ресурси доцільно використовувати лише стосовно тієї частини потенціалу людини, яка пов'язана з безпосередньою

реалізацією трудової функції. Очевидно, що навіть ідеально збалансована виробнича система може забезпечити отримання очікуваного ефекту лише в разі оптимального використання ресурсів, які повинні бути залучені в процес виробництва відповідно до обраних агротехнологій.

Ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій залежить від якості системи управління ресурсами на рівні господарюючих суб'єктів і територіального утворення, а також від її здатності використовувати методи адаптивного управління сільськогосподарським виробництвом, що забезпечують коригування траєкторії розвитку економічної системи відповідно до змін умов господарювання. Основним інструментом адаптивного управління аграрним виробництвом є формування і оптимальне використання так званого адаптаційного (компенсаційного) потенціалу і перерозподіл ресурсів для забезпечення адекватної реакції виробничої системи на прогнозовані зміни середовища функціонування.

Циклічний характер сільськогосподарського виробництва об'єктивно обумовлює необхідність відтворення ресурсного потенціалу сільських територій. При цьому слід враховувати, що різні елементи ресурсного потенціалу сільських територій спочатку мають різні темпи свого відтворення, а необхідність адаптації до постійно змінюваних умов господарювання вимагає відтворення ресурсного потенціалу не в фіксованих, а в постійно мінливих пропорціях. Крім того, пропорції відтворення ресурсного потенціалу сільських територій залежать від фінансового стану господарюючого суб'єкта, стратегії і тактики його розвитку, кон'юнктури ринку, стадії економічного циклу (криза, спад, пожвавлення або підйом) і ін.

Досягнення необхідних відтворювальних пропорцій, на думку А. І. Сучкова та О. М. Кирилюк, являє собою головне завдання управління ресурсним потенціалом сільських територій, оскільки «процес управління розвитком сільського господарства є формування відтворювальних пропорцій» [61, с. 167].

Відтворювальний ресурсний потенціал сільських територій, інтегруючи в систему суспільного відновлення відтворювальних процесів окремих господарюючих суб'єктів, створює передумови і умови для збалансованого розвитку всієї територіальної системи. Але автономне функціонування кожного з сукупності господарюючих суб'єктів не забезпечує апріорі досягнення оптимальних відтворювальних пропорцій і збалансованого розвитку територіальної соціально-економічної системи. Управління формуванням, використанням та відтворенням ресурсного потенціалу сільських територій - це постійна підтримка раціонального балансу між зростаючими систематизацією та факторизацією його елементів.

Віддання пріоритету однієї з цих ліній деструктивно по своїй суті, так як, з одного боку, ці процеси вимагають постійного управління та жорсткого регулювання, а з іншого - відсутність необхідної свободи не забезпечить необхідної гнучкості і стійкості. Вони також відзначають, що можливості управління деякими складовими ресурсного потенціалу мають об'єктивні обмеження, пов'язані з використанням інших компонентів ресурсного потенціалу сільських територій. При цьому нерівномірність розвитку різних складових ресурсного потенціалу сільських територій є неминучим фактором, що визначає специфіку його відтворення. Очевидно, що рівень розвитку і використання ресурсного потенціалу сільських територій багато в чому буде визначатися рівнем державної підтримки сільського господарства.

Отже, ефективне використання існуючого ресурсного потенціалу сільських територій забезпечить ріст соціально-економічного розвитку, збільшення об'єму виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, стабілізацію і покращення демографічної ситуації на селі, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя, раціональне використання земель тощо.

1.2 Класифікація, форми, функції та напрями розвитку сільських територій

Сучасна соціально-економічна ситуація в сільській місцевості України характеризується накопиченими проблемами, що перешкоджають її переходу до сталого розвитку. Кризові явища, які загострилися з початком реформ, не подолано й досі. Зокрема, на регіональному рівні все ще зберігається тенденція щодо недооцінювання ролі сільських територій у загальній структурі економіки областей України.

Роль сільської території (рис. 1.2) в забезпеченні продовольчої безпеки країни, усуненні загроз економічній безпеці, в освоєнні природних ресурсів, обслуговуванні комунікацій, в формуванні трудових ресурсів, збереженні культури, етнічної спадщини і місць проживання населення, у формуванні умов для відновлення відпочинку і здоров'я населення, екології, в підтримці стабільності і миру. Зростаюча урбанізація при одночасному «вимиранні» значних територій, посилення проблем міст, зростання споживання ресурсів, підвищення вимог до екологічної безпеки продукції, вичерпання природних ресурсів, погіршення екології, зростаючі геополітичні ризики, зростання зарубіжних інтересів до територій значно підвищують роль сільських територій. Слід враховувати і той факт, що сільські території займають значну частину практично всіх держав.

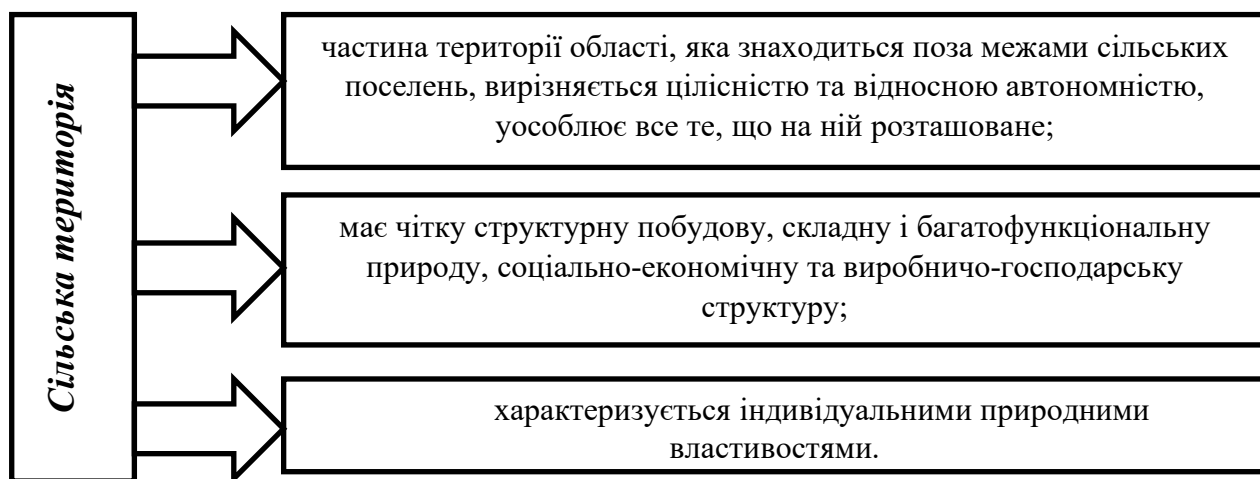

Рисунок 1.2 - Основні характеристики сільської території регіону

Джерело: узагальнено автором

Значимість сільських територій у соціально-економічному житті України визначається їх винятковою роллю у формуванні належного рівня продовольчої безпеки, нарощуванні експортного потенціалу та підвищенні добробуту суспільства.

Основним видом виробництва серед сільських територій України залишається аграрне виробництво. При цьому нерозвиненими є несільськогосподарські види діяльності. Це посилює кризові тенденції в розвитку сільських територій, активізує процеси міграції працездатного сільського населення до міст [30]. Все це обумовлює зміну парадигми розвитку сільських територій. Нова парадигма розвитку сільських територій передбачає зміну орієнтирів: перехід від державного патерналізму до саморозвитку з опорою на внутрішні ресурси і рівноправне партнерство держави, бізнесу і населення.

Сільські території - це узагальнений термін, що визначає місце, де населення працює в сільській місцевості, проте не тільки в галузі АПК [46, с. 23]. В даний час сільські території виконують безліч функцій, але в науковій літературі виділено основні:

- виробнича - задоволення потреб суспільства в продуктах харчування та сировині для промисловості, продукції лісового та мисливсько-промислового господарства, а також продукції інших галузей і видів господарської діяльності;
- соціально-демографічна - відтворення сільського населення, забезпечення сільського господарства та інших галузей економіки трудовими ресурсами;
- культурна і етнічна - збереження самобутніх національних мов і культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, фольклору, досвіду ведення господарства і освоєння природних ресурсів, охорона пам'яток природи, історії та культури, розташованих в сільській місцевості;
- екологічна - підтримання екологічної рівноваги в агробіоценозах і на території країни, утримання заповідників, заказників, національних парків, акумулятор забруднень, ландшафтна та створення середовища;

- рекреаційна - створення умов для відновлення здоров'я і відпочинку населення;

- просторово-комунікаційна - надання просторового базису для розміщення виробництв і обслуговування інженерних комунікацій (доріг, ліній електропередачі, зв'язку, водопроводів, нафто- і газопроводів);

- політична - сільське населення є більш однорідною, консервативною і толерантною частиною суспільства, ніж населення великих міст, тому служить опорою стабільності в суспільстві;

- сприяння сільського населення державним органам у забезпеченні громадського порядку і безпеки в малолюдних поселеннях та слабообжитих територіях, збереження надр, земельних, водних і лісових ресурсів, флори і фауни.

В геополітичному сенсі сільська територія охоплює більшу частину території будь-якої держави, в тому числі найбільш розвинених. Від рівня економічного освоєння, щільності населення та облаштування сільської місцевості значною мірою залежать безпека, цілісність і територіальна єдність країни, його потенційні можливості протистояти територіальним посяганням ззовні.

Виділимо наступні особливості сільської території, обумовлені її складним характером:

- наявність в системі екологічної та соціальної складових;
- рентний характер аграрної економіки;
- дія об'єктивних економічних законів, що породжують неефективність сільського господарства в порівнянні з іншими сферами економіки, передбачає активну участь держави.

Особливість сільських територій визначається також тим, що вони є джерелом безлічі благ: продовольства і сільськогосподарської сировини, комори природних ресурсів, місця проживання, рекреаційних об'єктів, місця асиміляції відходів міського життя.

Головними системоутворюючими ознаками сільських територій є:

компактність, наявність адміністративних меж, сільські поселення як центри організації, тісні системні зв'язки, відкритість, самостійність та взаємозалежність розвитку, наявність організаційно-управлінської підсистеми [85, с. 89].

Основними чинниками формування та функціонування сільських територій є:

- регіональні (ресурсні, чинники місця розміщення, умови розвитку);
- функціональні (сумісність різних видів діяльності на певній території);
- управлінські, що включають рішення та обґрунтування щодо стратегій розвитку сільських територій; самоорганізації; невизначеності.

При цьому сільські території мають певні обмеження (імперативи) ефективного розвитку та функціонування:

- недосконале законодавство;
- недостатня державна підтримка, у т.ч. фінансова та інвестиційна;
- слабе інформаційне забезпечення;
- слабка соціальна захищеність селян;
- недостатнє матеріально-технічне та інфраструктурне забезпечення аграрного виробництва та інших видів діяльності;
- екологічні обмеження;
- недосконала організація території та недостатня мотивація для цього;
- підприємницькі ризики [77, с. 365].

Модель функціонування сільських територій наведена на рис. 1.3.

Стратегічна мета сільського розвитку в рамках нової парадигми: забезпечення якісного прориву в підвищенні рівня і якості життя сільського населення та сталого розвитку сільських територій на основі децентралізації влади, поліфункціональності аграрного сектора, багатoproфільності сільської економіки, багатоукладності аграрного виробництва, збереження неурбаністичного способу життя населення. Членство в СОТ обмежує пряме

втручання в діяльність сільськогосподарських товаровиробників, але відкриває можливості в забезпеченні допомоги держави в підвищенні якості життя сільського населення, а також допускається надання додаткової бюджетної допомоги сільгоспвиробникам, що функціонує на територіях з несприятливими природними, економічними та іншими умовами.

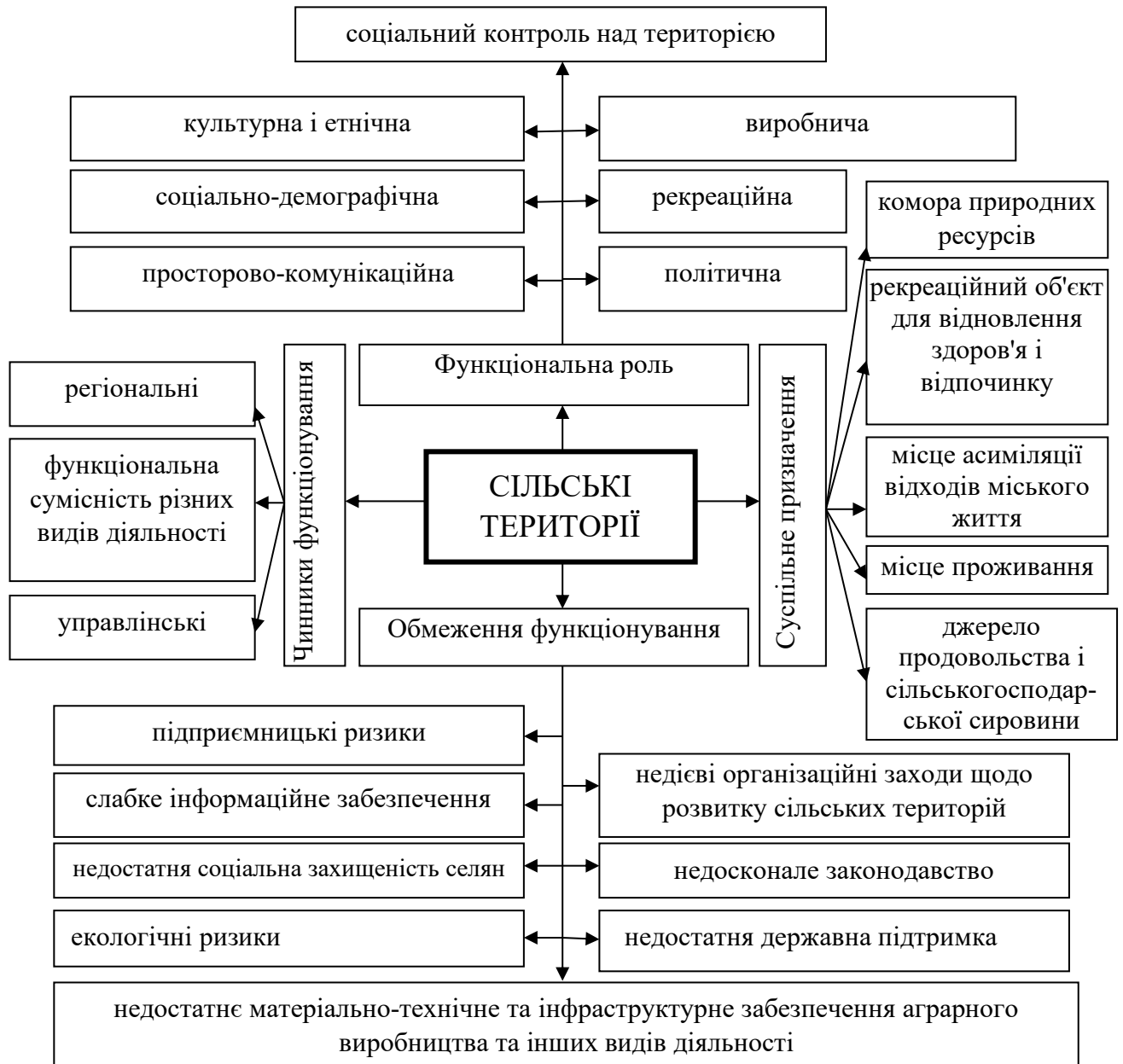

Рисунок 1.3 - Модель функціонування сільських територій

Джерело: узагальнено автором

Все це пояснює необхідність класифікації сільських територій, так як вона дозволяє розділити сільську місцевість за актуальними ознаками і, тим самим, створює можливості для використання диференційованого підходу до

розробки заходів її розвитку. Таким чином, класифікація сільських територій виступає в ролі одного з важливих інструментів управління соціально-економічним розвитком сільської місцевості.

Методи класифікації сільських територій, що використовуються в Україні та інших країнах, переважно базуються на теоретичних положеннях, сформульованих відомими вітчизняними і зарубіжними вченими (про просторове розміщення виробництва і розподілі праці; природних, матеріально-речових та інших факторів розвитку економіки; оцінці біокліматичного потенціалу і районування сільського господарства та ін.).

В останні роки дослідження по класифікації сільських територій проводяться в багатьох провідних наукових центрах країни.

Єдиної методики класифікації сільських територій не існує. Однак, аналізуючи роботи економістів можна виділити п'ять основних підходів до типологізації регіонів: політико-соціальний (А. Гранберг, А. Лавров і ін.); підхід з позицій спеціалізації і функціональних особливостей регіону (Б. Лаврівський, О. Любимцева, А. Новосьолова); функціонально - вартісної (Е. Горшеніна, Ю. Зайцева); інноваційний (К. Гусєв, А. Бандурин, В. Сурнін); підхід за рівнем розвитку регіону (М. Бандман, В. Клісторін, С. Суспіцин і ін.).

Дослідженню сутності, типології та видової класифікації регіонів та особливостям їх розвитку на теренах України приділили значну увагу С. І. Бандур, В. М. Бондаренко, М. П. Бутко, В. М. Геєць, Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, С. І. Дорогунцов, О. В. Захарова, Т. М. Качала, А. Г. Мазур, В. А. Ткачук, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко, О. Г. Топчієв, М. І. Фащевський, Л. Г. Чернюк та інші. М. Прохорчук, В. Яворська, О. Нища досліджували класифікації та генетичну типологію населених пунктів.

Як відомо, Е. Б. Алаєв розділяв два поняття: типологія і класифікація. Під класифікацією вчений пропонував розуміти угруповання об'єктів переважно по кількісних ознаках, при цьому якісна відмінність між класами відображає або динаміку розвитку об'єктів, або ієрархічний порядок. Типологією він називав угруповання об'єктів, що вивчалися по сукупностям (типам), які розрізняються

між собою по якісним ознакам. У регіональній політиці важливо врахувати саме якісні відмінності між регіонами, тому угруповання регіонів з метою формування регіональної політики в більшості є типологіями.

За Е. Алаєвим класифікація – це групування досліджуваних об'єктів за сукупностями (класами), що різняться між собою переважно кількісними ознаками, а якісна різниця, що спостерігається між сусідніми класами, віддзеркалює, як правило, динаміку розвитку об'єктів чи їх ієрархічну структуру. Типологія – це групування досліджуваних об'єктів за сукупностями (типами), що стійко відрізняються між собою за якісними ознаками [2, с. 115]. До класифікацій відносять кількісні градації, а типологія будується в основному на якісних ознаках та відмінностях.

Існують два основних підходи до побудови типології. Відповідно до першого, основне завдання полягає у визначенні критеріїв віднесення об'єктів до певного типу, а типи вже відомі. Згідно другого підходу, об'єкти описуються набором характеристик, а потім близькі по параметрах об'єднуються до однієї групи. Найбільш важливою метою типології регіонів є формування регіональної політики держави з урахуванням екологічного, соціального та економічного стану.

Основними критеріями віднесення території до того чи іншого типу або класу є: економіко-географічне положення, чисельність населення, функції, які виконують міста, ступінь участі в територіальному розподілі суспільної праці, особливості функціонально-планувальної організації території, загальна планувальна структура, показник соціо-еколого-економічного розвитку та інше.

У цьому контексті, актуальність типологізації сільських територій викликана низкою об'єктивних причин:

по-перше, типологія дозволяє усвідомити закономірності територіального розвитку сільської місцевості, тобто діагностувати реакцію районної системи і її окремих елементів (сільських адміністрацій, галузей господарського комплексу і т. д.) на вплив зовнішніх чинників єдиного соціального і економічного середовища. По цьому з'являється можливість прогнозування

кризових ситуацій, а, отже, своєчасного вжиття заходів для їх усунення, що в свою чергу є однією з адаптаційних завдань управління розвитком території;

по-друге, істотне значення в сучасних методичних підходах займає питання про інтегрованості стратегій низових територій в стратегічні плани розвитку на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Оскільки саме вони формують зовнішні чинники, іншими словами «правила гри», які обумовлюють розвиток нижчестоящих територіальних одиниць. З цієї точки зору типологія дозволяє для кожного типу сільських територій диференціювати показники розвитку і визначити системоутворюючі галузі та відповідні параметри державної політики, а також запропонувати адекватний набір інструментів саморозвитку, що враховує його сильні і слабкі сторони;

по-третє, змінилися функції сільської місцевості, які включають крім традиційного забезпечення населення продовольством, а промисловість сировиною (виробничі), соціально-демографічну, соціокультурну, екологічну, політичну та геополітичну і т.п. [47, с. 228–243];

по-четверте, рішення задачі планування територіального розвитку, тобто оптимального ефективного розміщення продуктивних сил сільської місцевості, з урахуванням агрокліматичних і соціально-економічних умов розвитку [52].

Павлов О. розглядає сільські території як двокомпонентне поняття, яке віддзеркалює властивості емпіричного об'єкту, що має значну кількість ознак, оскільки його внутрішня складова є складною. Враховуючи родову та видову ознаки, доцільно зважати на галузеву, поселенську, територіальну та функціональну спрямованість розвитку об'єкта, а також розглядати «сільські території» в контексті зі спорідненими поняттями. Дослідником проведено типізацію сільських територій за наступними критеріями:

- ступенем розвитку – високорозвинені, середньорозвинені, слаборозвинені, деградуючі;
- складністю – монофункціональні та поліфункціональні;
- значенням функцій – глобальні, загальнодержавні, регіональні, місцеві;

- господарськими функціями – аграрні (сільськогосподарські, агропромислові) та позааграрні (промислові, оздоровчо-рекреаційні, природоохоронні, культурно-історичні, соціальні);
- видами та режимами використання – руральні (від англ. rural – сільський) (високо-, середньо-, низькоруральні) і урборуральні (приміські урбанізовані ареали, урбанізовані зони);
- етнічною ознакою – переважно моноетнічні, двоетнічні, поліетнічні;
- ступенем ресурсозабезпеченості – антропні (від грец. anthropos – людина), природні, штучні;
- політико-правовим статусом – центри сільських адміністративних територій, зі статусом адміністративно-територіальної одиниці, без статусу адміністративно-територіальної одиниці;
- розміром (масштабом) – сільські території, що під юрисдикцією сільської ради, районів, областей [45].

З 2010 року у Європейському Союзі регіони класифікують як сільські згідно з Номенклатурою територіальних одиниць для статистичного аналізу (NUTS), адже статистична інформація соціально-економічного характеру здебільшого доступна саме на цьому рівні. Метою запровадження NUTS є забезпечення фундаментальної основи для визначення переважно сільських, значною мірою сільських та переважно міських територій у всіх комунікаціях, звітах та публікаціях Єврокомісії, включно зі статистичною інформацією Євростату. Цю типологію використано вперше у підсумковому звіті Комісії за 2010 рік «Сільський розвиток у Європейському Союзі. Статистична та економічна інформація» [85].

Нова типологія, яку використовує ЄС для класифікації сільських територій, згруповує регіони NUTS 3 з територією до 500 кілометрів квадратних з одним або декількома сусідами виключно з метою упорядкування для статистичних цілей. У ній класифікують ці регіони, базуючись на частці населення у сільській частині. Якщо понад 50 % загального населення

проживає у сільській частині територій, вона є переважно сільською, 20–50 % – значною мірою сільською, та менше 20 % – переважно міською. Цю типологію оновлюватимуть після кожної значної зміни кількості населення, виходячи з даних переписів та нової інформації щодо площі територій [86].

Класифікація, розроблена Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) виділяє наступні типи сільських територією.

1. Економічно інтегровані регіони. Вони характеризуються близькістю господарських центрів і високою щільністю населення, значною пропозицією робочих місць, а також добре розвиненою інфраструктурою.

2. Перехідні місцевості (регіони) із середнім розвитком. Вони часто мають порівняно сприятливі економічні умови для розвитку, так як в більшості випадків розташовані в місцях, вигідно пов'язаних з транспортними магістралями.

3. Регіони, віддалено лежать від центрів економічної активності. Як правило, такі райони характеризуються низькою щільністю населення, нижчими його доходами і високою залежністю від сільського господарства, несприятливою демографічною структурою.

Сільська місцевість територіально неоднорідна і відповідно до своїх особливостей може бути умовно поділена на такі чотири групи:

- перша – території, розташовані поблизу районів з високою щільністю населення і великим промисловим виробництвом, а також «острівні» сільські території всередині міської агломерації;

- друга – регіони, віддалені від густонаселених центрів, із сприятливими природними та структурними передумовами для ведення господарської діяльності;

- третя – регіони, розташовані далеко від густонаселених центрів, із сприятливими природними і структурними передумовами для життя й ведення сільського і промислового господарства;

- четверта – депресивні регіони з переважанням покинутих населених пунктів та земель.

Також сільські території класифікують відповідно до функціональних груп з різною зайнятістю населення:

- 1) в сільському господарстві;
- 2) в лісовому господарстві;
- 3) в обслуговуванні транспортних комунікацій;
- 4) в промисловості;
- 5) в сільському господарстві і в промисловості (в різні сезони року);
- 6) в установах (господарських, адміністративних, культурних, медичних, торговельних), які обслуговують інші селища району;
- 7) в обслуговуванні «тимчасового» населення, що прибуває для відпочинку, лікування.

У сільській місцевості перший функціональний тип населених пунктів переважає. Він створює тип сільськогосподарського поселення в двох його соціально-економічних формах: з населенням, зайнята частина якого працює на підприємстві колективного володіння - це переважно сільськогосподарські кооперативи і з населенням, що працює на підприємстві з державною формою власності. До останніх близькі селища державних підсобних сільськогосподарських підприємств, що є у деяких промислових підприємств і торговельних організацій.

Переважання другої, третьої та четвертої груп створює в сільській місцевості різні типи несільськогосподарських селищ. Значна частка сьомої групи характерна для особливих типів несільськогосподарських поселень - курортних селищ, поселень при лікарнях, туристських базах.

Дуже важливо визначити можливість виділення не тільки типологічних груп сільських поселень аграрного та аграрно-адміністративного типу, а й аграрно-індустріального, з розвиненою переробкою сільськогосподарської сировини.

Оскільки населення сільських територій, значно віддалених від міських центрів, обмежене в доступі до багатьох економічних і соціальних благ, то при типології потрібно врахувати і цей критерій.

Для типових сільських поселень, в яких населення зайняте переважно в сільському господарстві, як правило, втрати сільськогосподарських робочих місць не можуть бути компенсовані розвитком нових робочих місць в інших галузях економіки. Стикаються з проблемою низького рівня пропозиції робочої сили і розвитку нових джерел зайнятості також сільські території з низькою щільністю населення, сильною опорою на сільське господарство і слабкою урбаністичною системою. Цілком зрозуміло, що для участі населення цих груп територій в процесі суспільного розвитку, необхідно або вкраплення в їх систему агроміст, або розвиток розгалуженої сільської соціальної інфраструктури, що сприяє більш повної зайнятості населення і зростання пропозиції послуг в галузі освіти, культури, охорони здоров'я та дозвілля. Великі потенційні можливості має для таких груп сільських територій розвиток агротуризму.

Сільські територіальні утворення можна віднести до типу систем, що характеризуються непередбачуваністю, відкритістю, неврівноваженістю і нестабільністю. Поєднання таких дослідницьких методів, як моделювання та типологія, надає можливість диференціювати сільські території за такими ознаками:

- політико-правовий статус;
- видова спрямованість;
- вид і режим використання території;
- динаміка розвитку;
- значення функцій;
- ступінь складності і ресурсозабезпеченості;
- рівень урбанізованості.

Цікава класифікація типів сільських територій пропонується вченими Північно-Західного НДІ економіки і організації сільського господарства:

- сільські території - «спальні» в зоні щоденної транспортної доступності місць роботи в міських поселеннях (землі поселень);
- сільські території «вихідного дня» (садівничі товариства, дачні

кооперативи і т.п.) (землі фонду перерозподілу, землі поселень, землі сільськогосподарського призначення);

- сільські території «сезонного (з весни до осені) проживання» городян в сільських поселеннях з наявністю незначного числа постійних жителів або без них (землі поселень);

- сільські території сільськогосподарського типу з домінуванням корпоративних форм господарювання (землі поселень, землі сільськогосподарського призначення);

- сільські території сільськогосподарського типу з домінуванням малих форм господарювання (землі поселень, землі сільськогосподарського призначення);

- сільські території в зоні впливу об'єктів туризму (пам'яток історії та культури, музеїв-заповідників, пам'яток природи тощо);

- сільські території в зоні впливу монастирів (енергетики, космічної промисловості і землі іншого спеціального призначення);

- сільські території поза зоною впливу людини і його господарської діяльності («занедбані території») з землями різних категорій, найчастіше з землями сільськогосподарського призначення (необхідний переклад в інші категорії земель - землі запасу або землі лісового фонду) [32, с. 44–45].

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що в розвинених країнах виділяються наступні типи сільських територій:

- урбанізовані, тобто найбільш схильні до впливу сучасного способу життя, що володіють розвиненою інфраструктурою і знаходяться у відносній близькості від великих міст;

- слабо урбанізовані, тобто приходять в занепад і характеризуються високим рівнем безробіття і відтоком населення;

- депресивні маргінальні території, де занепад носить яскраво виражений характер з істотно обмеженими можливостями економічної диверсифікації поряд з розвитком історичної та культурної спадщини [10].

Практично всі сільські території можна розділити на два економічних

типи, що визначають спосіб життя населення: території з конкурентоспроможною економікою (на яких функціонують ефективні підприємства) та території з неконкурентоспроможною економікою, звідки населення (в першу чергу - молодь) виїжджає в міста.

Слід відмітити, що більша частина сільських територій країни відноситься до другого типу господарства. В такій ситуації необхідно для кожної території визначити локальний варіант економіки, що використовує всі наявні можливості модернізації та інноваційного розвитку, а також перспективи соціального розвитку села. Тому необхідно для кожної сільської території розробити програми соціально-економічного розвитку.

В даний час програми соціального розвитку села розробляються та реалізуються на рівні країни та муніципальних районів, причому переважна частина муніципальних програм носить схематичний характер і не представляє комплексного розвитку всіх сільських територій (в них представлені окремі проекти та об'єкти соціальної інфраструктури).

Отже, в основу типологізації сільських територій можуть бути покладені різні ознаки:

- виділення природно-сільськогосподарських зон, природно-історичний і економічний поділ території, виявлення регіонів з несприятливими для сільського господарства умовами, визначення інвестиційного потенціалу території, типи динаміки населення;

- вікова структура;

- забезпеченість населення соціальною інфраструктурою;

- інвестиційна активність; рівень економічного розвитку сільського господарства і в цілому структури економіки муніципальних районів;

- сучасний стан соціально-економічного середовища сільських територій; потенціал соціально-економічного розвитку та поляризації розвитку з виділенням районів випереджаючого розвитку, опорних районів і т.д.

Підсумовуючи здійснений аналіз підходів до виокремлення та класифікації різних типів сільських територій, зазначимо їх на рис. 1.4.

Рисунок 1.4 - Класифікація сільських територій

Джерело: узагальнено та доповнено автором

Сталий розвиток сільських територій, певне як одна з найважливіших завдань на сучасному етапі розвитку економіки, неможливий без розробки відповідних програм, які враховують їх поточний стан, особливості ресурсного потенціалу та пріоритети розвитку. Таким чином, класифікація сільських територій виступає інструментом управління процесом їх сталого розвитку, перш за все, на рівні регіону.

Позитивний досвід розробки та реалізації нової політики сільського розвитку, накопиченого в Європі, початок якого було започатковано Європейською конференцією з сільського розвитку (Ірландія, Корк, 7-9 листопада 1996 р.), де була прийнята декларація, в якій підкреслювалася необхідність підвищення рівня конкурентоспроможності сільських територій через диверсифікацію економіки (розвиток малого та середнього бізнесу та сфери послуг у сільській місцевості), управління природними ресурсами, використання функцій навколишнього середовища, просування культури, туризму та використання вільного часу.

Політика сільського розвитку повинна проводитися в усіх сільських районах, концентруючи ресурси через орієнтацію співфінансування на найбільш необхідні райони.

Дослідження ретроспективи європейської політики сільського розвитку дозволило виділити три концепції:

- галузеву, яка ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства та агропромислового комплексу;
- перерозподільну, яка зв'язує сільський розвиток виключно з скороченням різниці між відсталими сільськими районами та іншими галузями економіки (концепція зближення);
- територіальна, ідентифікуюча сільський розвиток з розвитком сільських районів в цілому, шляхом використання всіх ресурсів, наявних в даному районі (людських, економічних, природних, ландшафтних та пр.) та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні [7, с. 22]. Ця концепція використовує можливості території в найширшому її розумінні,

проте в Україні міри державної підтримки села в основному відповідають галузевої концепції.

При розробці активної політики сільського розвитку перевагу слід віддати територіальній моделі, теоретичною базою якої є розвиток самовільного процесу диверсифікації сільськогосподарських підприємств, зростаюча диференціація всередині самих сільських територій, нові явища, що роблять розробку політики більш складною та деталізованою.

Розробка основних положень активної політики стійкого розвитку вимагає регіонального підходу, так як реалізація соціально-економічних проектів та програм у сільській місцевості передбачає здійснення комплексу заходів на конкретних територіальних структурних одиницях, що відрізняються не тільки ресурсним потенціалом, але й специфічними проблемами розвитку, в тому числі особливостями трудової діяльності. У зоні підвищеної уваги окремих регіонів має стати неоднорідність сільських територій, істотна диференціація економічного та соціального розвитку, власних можливостей для саморозвитку.

В загальній різноманітній масі сільських територій доцільно виділити різні типи по розташуванню (розташовані поблизу промислових центрів і з хорошою дорожньо-транспортною мережею та периферійними), за віковою структурою населення (по здатності до відтворення та долі працездатного населення), за галузевою структурою економіки та рівню розвитку соціальної сфери.

У процесі економічної діяльності, що є безперервним процесом товарообміну (рис. 1.5), створюються як економічні, так і соціальні достатки. І створюються всі доступні для мешканців села форми ведення економічної діяльності.

Виходячи з цього, головним принципом, на підставі якого слід підвищити ефективність використання соціально-економічного потенціалу сільської території, на наш погляд, є пріоритетність створення умов для нарощування та підвищення ефективності використання економічного потенціалу.

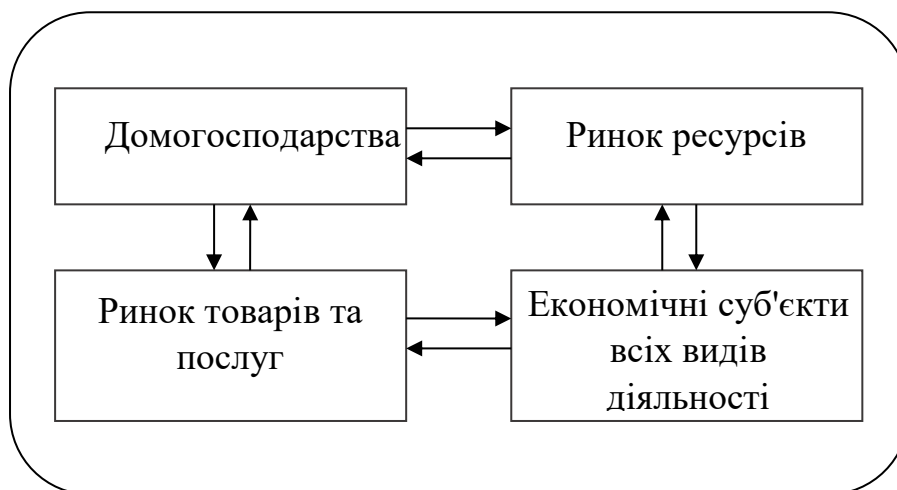

Рисунок 1.5 - Процес створення і отримання достатку в сільських територіях

Джерело: авторська розробка

Сучасні дослідження сільських територій показують, що вони сформовані з різними соціально-економічними потенціалами. Ця тенденція, в свою чергу, обумовлює розмежування сільських територій на «сильних» та «слабких», тобто ті що володіють різними соціально-економічними потенціалами, тому важливим принципом підвищення ефективності його використання шляхом подолання нерівномірності розподілу ресурсів. Очевидно, що відбувається відтік ресурсів з слабких територій у сильні, які найчастіше знаходять відображення, перш за все, в міграції населення та капіталів.

Сільські території з високим економічним потенціалом орієнтуються на заходи, спрямовані на розвиток виробничої та ринкової інфраструктури, логістики, будівництво автомобільних доріг з твердим покриттям, збагачення культурного життя, розширення особистої свободи та інші.

Сільські території з низьким соціальним потенціалом орієнтуються на заходи, спрямовані на вдосконалення освіти, харчування, охорони здоров'я, підвищення рівня доходів економічно неактивного населення, оздоровлення навколишнього середовища.

У 2015 році з ініціативи Міністерства аграрної політики та продовольства України за фінансової підтримки ЄС розпочалась робота над проектом Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій

на 2015-2020 роки (далі Стратегія) (наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України №31 від 28.01.2015 р. «Положення про Раду з питань розробки проекту Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015-2020 роки»). Стратегія структурована в рамках 1 загальної мети, 8 головних цілей і 24 конкретних цілей. Одна з цілей зорієнтована на розвиток сільських територій, підцілями при цьому стали підтримка малих фермерських господарств, якість життя у сільській місцевості та місцеве самоврядування сільських територій.

У матеріалах, оприлюднених на сайті Міністерства, при ідентифікації сільських територій, посилаються на визначення, запропоноване П. Саблуком: «Сільські території як складна багатофункціональна природна, соціально-економічна й виробничо-господарська система з властивими їй кількісними, структурними, природними й іншими характеристиками». Доцільність використання цього поняття, його розуміння та його співвідношення з майбутньою реформою адміністративно-територіального устрою наразі залишилася поза увагою розробників даного проекту. На 15-ому засіданні Національної ради реформ (4 грудня 2015 року) Стратегія була схвалена.

У Законі України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» існує чітко виражена прив'язка проблем розвитку села до агропромислового комплексу. У цьому Законі наведені першочергові організаційно-економічні та правові заходи, які потребують вирішення на сільських територіях. У ньому також вказується про рівень мінімального фінансування розвитку сільських територій: «розмір державних централізованих капіталовкладень, що спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу, має становити не менше одного відсотка від вартості ВВП України». Ці капіталовкладення мали б виділятися у Державному бюджеті України окремим рядком. А на будівництво об'єктів невиробничого призначення в сільській місцевості має використовуватись не менш як 50% державних централізованих капіталовкладень, передбачених цією статтею.

Проте більшість статей цього Закону залишилися суто декларативними, особливо, що стосується надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на одну особу) у спорудженні житла, об'єктів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, газифікації, водо- і електропостачання, телефонізації, зв'язку, комунальних об'єктів, у послугах радіо і телебачення, забезпечуються рівні з містом умови постачання промисловими та продовольчими товарами, а також рівень медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування за науково обґрунтованими нормативами. Питання будівництва житла, пільгове кредитування з компенсацією 25-35% отриманого державного кредиту є лише на папері. Такими ж декларативними здебільшого залишаються і решта нормативно-правових документів, що торкаються питань регулювання розвитку сільських територій.

Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» декларує комплексний розвиток сільських територій і розв'язання соціальних проблем на селі як одну із стратегічних цілей державної аграрної політики. Основними складовими такого розвитку є: розвиток соціальної інфраструктури; регулювання демографічних процесів, стимулювання розвитку депресивних територій; вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення; збільшення зайнятості тощо.

Загалом більшість нормативно-правових документів, присвячених досліджуваній проблематиці, використовує територіальний і галузевий підходи до дослідження розвитку сільських територій. У них насамперед зазначається або територіальна прив'язка за низкою показників, або галузева, згідно з якою проблеми розвитку сільських територій нерозривно пов'язані з розвитком агропромислового комплексу.

Набагато глибше і ширше ця проблематика є досліджена провідними вітчизняними вченими, насамперед аграріями. Причому село є одним з важливих елементів системоутворення сільських територій і його розвиток неможливий без становлення високотехнологічного й прибуткового аграрного

сектору, формування нової організаційної структури сільського господарства та його ринкової інфраструктури [56, с. 4–12].

І. Прокопа зазначає, що кінцевою метою розвитку сільського господарства є забезпечення продовольчої безпеки й підвищення ефективності виробництва. Головною ж метою розвитку сільської місцевості є покращення умов життєдіяльності людей, які тут проживають. Що стосується розвитку сільських територій, то його основними завданнями є істотне збільшення доходів сільського населення, поліпшення соціальної інфраструктури села, підвищення уваги до розвитку найвразливіших (проблемних) поселень і територій, вдосконалення системи державного регулювання соціального розвитку села. Цей підхід передбачає, що сільські території несуть насамперед соціальне навантаження [51, с. 50–59].

Поширеним є використання галузевого підходу до ідентифікації сільської території, у межах якого сільська територія розглядається як сформована в історично визначених межах система сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції). При цьому комплексний розвиток сільських територій, спрямований на стабільне (стале) забезпечення збалансованого поліпшення умов праці та проживання населення, збереження селянина як носія моральності й національної культури, розглядається як важлива складова розбудови аграрного сектору економіки держави.

На тісній прив'язці сільських територій до їх сільськогосподарської спеціалізації наголошує В. Юрчишин. На його думку, сільські території є однією з великої кількості складових сільськогосподарського виробництва. Кінцевий результат функціонування агропродовольчого сектору економіки безпосередньо залежить від того, як спрацює у цьому питанні кожна сільська територія. На кожній сільській території об'єднуються конкретні природні, соціальні, економічні, виробничо-господарські, екологічні та інші елементи (складові), взаємодія яких залежно від їх відпрацьованості й рівня практичного

прояву формує особливості, характер і соціально-економічну результативність її функціонування. За критерієм їх величини вони можуть бути мікро (село), мезо (район) і макро (регіон, область) сільськогосподарськими утвореннями, кожне з яких характеризується сукупністю властивих йому структурних, функціональних та інших характеристик [84, с. 3–10].

Найважливішою складовою кожної сільської території є мікросоціум, задоволенню у зростаючих обсягах потреб та інтересів якого має підпорядковуватись розвиток будь-якої сільської території. Функцією сільських територій є забезпечення сталого розвитку кожної із зазначених складових і агропродовольчої сфери країни, зокрема.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій входить до переліку пріоритетних напрямів аграрної політики держави. Відомий вчений В.К. Збарський виділяє наступні напрями сільського розвитку [26, с. 129–136]:

- аграрно-економічні (стимулювання малих форм господарювання, розвиток вертикальної сільськогосподарської кооперації, заохочення соціальних інвестицій великих фірм);
- демографічний та соціально-економічний (стимулювання демографічного розвитку, підвищення зайнятості та доходів населення, розвиток соціальної інфраструктури);
- екологічний (охорона ландшафту, підвищення родючості ґрунтів, стимулювання екологічного сільського господарства).

На думку А. М. Третяка та В. М. Другака [75], розвиток сільських територій включає в себе:

- духовний та соціальний розвиток;
- розвиток поселенської мережі;
- розвиток територіальної та соціальної інфраструктури;
- розвиток природно-ресурсного потенціалу;
- розвиток місцевого самоврядування.

Академік В. В. Юрчишин вважає, що сільський розвиток – це розвиток аграрного блоку економіки в інтересах невідкладного припинення системної

деградації села з метою їх збереження та відродження [84, с. 3–10].

За І. В. Прокопою [5, с. 55–72] комплексний розвиток сільських територій є ресурсною базою функціонування сільського та лісового господарства.

Основними проблемами сільського розвитку залишаються нестабільні умови і організація праці, низький рівень побутових умов, нестійке матеріальне забезпечення, неякісні житлові умови, занепад інженерної інфраструктури, що створює передумови для росту міграційного потенціалу сільських мешканців і нестійкого сільського розвитку.

Крім того, глибока політична та економічна криза, воєнні дії, нестабільна, не прогнозована та непрозора державна політика, незахищеність прав кредиторів та землевласників, неефективність реформ, пов'язаних із оподаткуванням і використанням землі, недостатнє фінансування сільського господарства та інші чинники об'єктивно не сприяють залученню зовнішнього фінансування. Як наслідок, надходження іноземних інвестицій у вітчизняний аграрний сектор також обмежене [6, с. 23–27].

Така ситуація в аграрній сфері не покращує економічне становище сільських територій. Крім того існує ряд перешкод, які також мають негативний вплив на розвиток сільських територій (рис. 1.6).

Розвиток сільських територій прямо пов'язаний з розвитком сільського господарства. Хоча у дану взаємозалежність потрібно вносити зміни і розглядати це питання під іншим кутом. Безумовно сільське господарство на сьогодні є одним із центральних сегментів економіки України. Саме від нього значною мірою залежить розвиток країни та рівень життя населення.

Відповідно виникає необхідність постійної державної підтримки даної галузі, адже місією аграрного сектору є забезпечення продовольчої безпеки країни, виведення України в число найбільш розвинених в аграрному відношенні країн світу та створення економічної бази для підвищення добробуту сільських жителів та розвитку сільських територій. Ця важлива місія може бути виконана лише за умови розширеного відтворення у сільськогосподарському виробництві.

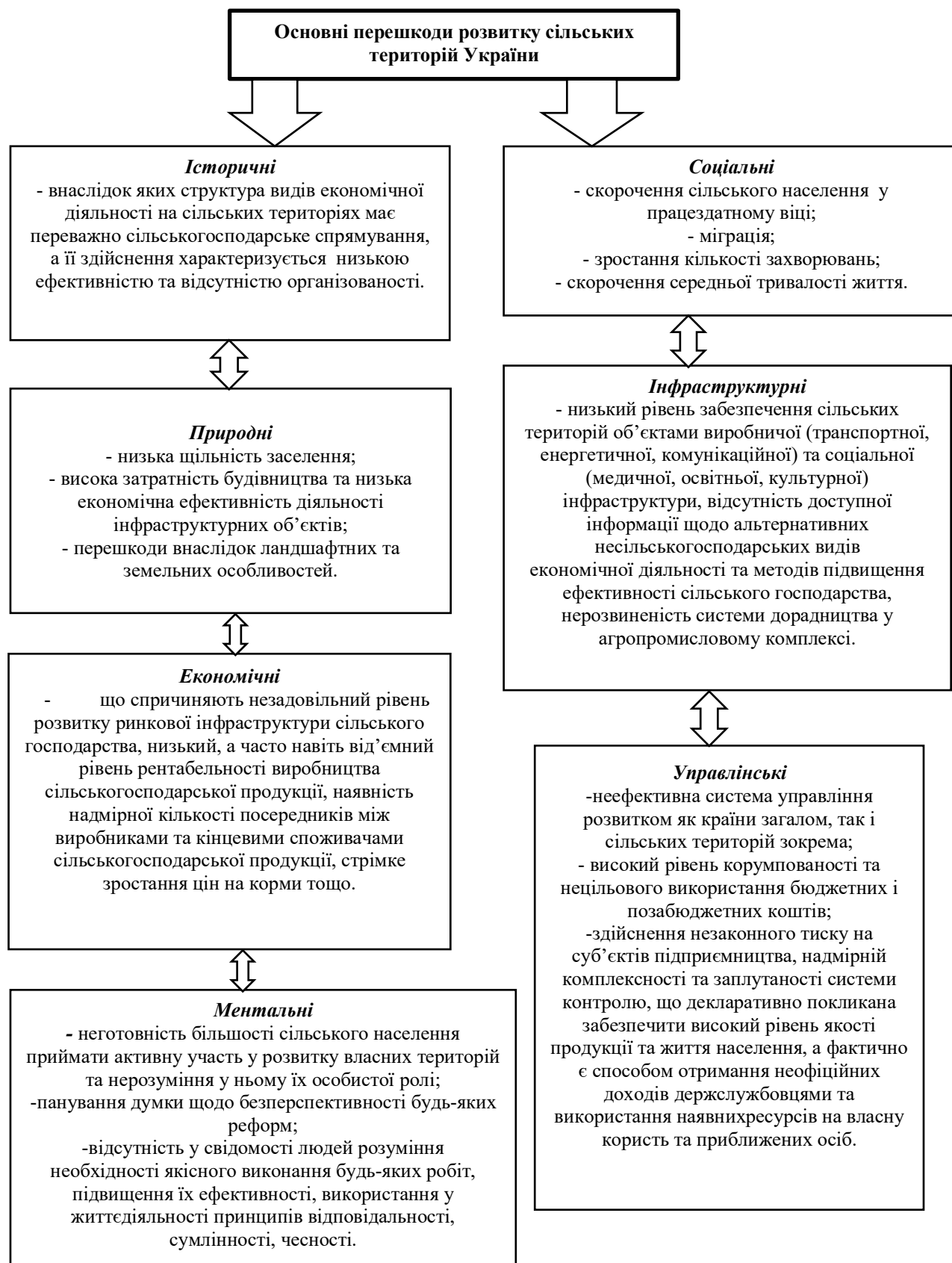

Рисунок 1.6 - Основні перешкоди розвитку сільських територій України

Джерело: сформовано автором на основі [6; 54].

Однак, нині село, поступово деградує, виступає донором інших галузей економіки та міст країни – через відтік капіталу з села щорічно вимивається понад 60 млрд. грн. [33].

Доцільно звернутися до позитивного зарубіжного досвіду з цього питання. Відомо, що загальні принципи формування політики розвитку сільських територій в ЄС та США є такими:

- використання різноманітних фінансових інструментів, а саме: прямі виплати населенню, кредити та гарантії за кредитами, пільгові податки;
- підтримка місцевих ініціатив за участі населення в процесі розробки та реалізації програм сільського розвитку

Тенденції розвитку сільських територій в країнах Європи є такими:

- посилення процесу децентралізації;
- диверсифікація сільськогосподарського виробництва;
- реструктуризація сільського господарства;
- розвиток соціальної сфери на селі;
- діяльність фондів підтримки малого та середнього бізнесу;
- розвиток інфраструктури.

Слід відзначити, що сталий розвиток сільських територій має три напрями:

1) стійкий розвиток сільських населених пунктів, призначених для забудови і проживання населення з розвитком відповідної інженерної, транспортної та іншої інфраструктури;

2) стабільний розвиток сільських поселень і міжсільських територій у частині збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності сільського господарства, досягнення повної зайнятості сільського населення та підвищення рівня його життя, раціональне використання земель;

3) збереження навколишнього середовища [51, с. 50–56].

Задачі розвитку сільських територій, як вважають науковці, спрямовані на розвиток ресурсів:

- забезпечення економічної стабільності територій за рахунок появи можливостей ведення розширеного відтворення, розвиненої виробничої інфраструктури, потенційних можливостей виробництва;
- забезпечення однакової дохідності територій у розрахунку на одного жителя шляхом формування раціональної структури виробництва;
- забезпечення соціальної та демографічної однородності.

Таким чином, необхідними умовами сталого розвитку сільських територій в Україні є: створення сприятливих умов для формування стабільної економіки сільської родини; перекваліфікація селян, за умови спеціальних програм, через скорочення осіб, що задіяні в сільському господарстві; підвищення рівня суспільної інфраструктури; формування справжньої, міцної територіальної громади; селяни мають бути рушійною силою у розбудові сільської місцевості; важливість підтримки з боку районних і обласних структур; пошук джерел фінансування, а також залучення власних коштів.

Отже, розвиток сільської громади повинен забезпечувати виконання нею її господарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини та ін.), сприяти інклюзивному зростанню. Переведення сільських територій на модель сталого розвитку слід вважати фундаментальним завданням у розбудові цивілізованої демократичної держави.

1.3 Методологічні підходи до оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій

В умовах глобалізації світової економіки, розвитку ринкових відносин в державі для проведення наукового обґрунтування соціальних і економічних реформ особливого значення набувають питання управління ефективністю використання ресурсного потенціалу сільських територій з метою розробки стратегічних напрямків її підвищення.

На сьогодні визначення категорії «ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій» набуває особливого практичного значення. В

буквальному розумінні «ефективність ресурсного потенціалу» означає результативність використання природно-ресурсного, людського, аграрно-виробничого, інвестиційного, маркетингового, фінансово-економічного, інфраструктурного, соціального, інноваційного, підприємницького, адміністративного та інформаційного потенціалу. Забезпечення гідного життя сільського населення та достатнього рівня соціально-економічного розвитку в сільських територіях можливе лише при високому ступені ефективності використання ресурсного потенціалу.

Для більш ґрунтовного дослідження основних теоретико-методичних та практичних аспектів ефективності господарської діяльності сільських територій в першу чергу доцільно розглянути «ефективність» як економічну категорію та її сутнісний зміст.

Поняття «ефективність» має багатопланове значення, хоча суть його полягає в діалектичній єдності двох взаємопов'язаних принципів - максимуму результату (тобто досягнень поставленої мети) при мінімумі витрат (живої і матеріалізованої праці), необхідних для отримання результату.

В даний час в економічній літературі немає єдиного чіткого визначення ефективності тому існують різні точки зору щодо її критерій і показників. У науковій літературі існує понад 20 класифікацій ефективності. Найбільш поширеною є класифікація, згідно з якою ефективність виступає в трьох видах: економічна, соціальна, соціально-економічна. Ця класифікація ефективності є основою всіх інших поділів і тому є загальною.

Загородній А. та Вознюк Г. наводять визначення економічної ефективності, яку визначають як «результативність економічної діяльності реалізації економічних програм та заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату» [55].

Герчикова І. Н. пропонує розраховувати ефективність щодо реальних витрат виробництва. При цьому вона вважає, що ефективність слід визначати за рентабельністю активів, власного та позикового капіталу [18]. Шеремет А. Д. і

Сайфулін Р. С. пропонують визначати ефективність авансованих ресурсів і ефективність спожитих ресурсів, а також оборотність і рентабельність коштів або їх джерел [79].

Єфімова О. В. приходить до висновку, що ефективність доцільно визначати за рентабельністю використаного капіталу, причому у разі залучення позикових засобів треба враховувати також фінансові витрати (відсотки). Прибуток для визначення рентабельності слід брати той, що залишається у розпорядженні підприємства, тобто чистий [25].

Шмален Г. одним з основних критеріїв оцінки діяльності підприємства в умовах ринкової економіки вважає економічність, під якою автор розуміє отримання певного результату при найменших витратах або заданому обсязі витрат. Основними показниками діяльності підприємства в ринкових умовах Г. Шмален називає фінансову стійкість і прибуток (рентабельність). Причому, під останньою він розуміє рентабельність власного капіталу та рентабельність всього капіталу, вкладеного в підприємство [80].

В управлінській літературі з теорії управління, зазначає А. Куценко [34, с. 8], ефективність визначається за трьома підходами – цільовим (визначає ефективність системи як здатність суб'єкта досягати визначених цілей за допомогою раціональних дій її складових. Раціоналізм полягає у виборі такого варіанту використання ресурсів, який би дав досягти встановлених цілей з найменшими витратами), системним (пасивний підхід, який передбачає концентрацію уваги підприємства на його виживанні завдяки пристосуванню до зовнішнього середовища, акцентується увага на внутрішніх характеристиках підприємства, що робить його більш придатним для оцінки діяльності бюджетних організацій) і вибіркоким (передбачає забезпечення мінімального рівня задоволення усіх складових організації, мотиви діяльності та цілі яких відрізняються. Важливим є ідентифікація стратегічних складових, а також визначення ступеня їх впливу на діяльність підприємства в цілому), кожний з яких має свої переваги та недоліки. Тому досягти позитивних результатів можливо завдяки комбінуванню цих підходів.

Досліджуючи методологічні питання ефективності управління, І. Маркіна виділила три основних види ефективності [39, с. 24–32]: споживча (співвідношення цілей до потреб, ідеалів, норм); результативна (співвідношення досягнутого результату до намічених цілей); затратна (співвідношення затрат до досягнутих результатів). На її думку, ці види ефективності утворюють такий ланцюжок: споживча ефективність визначає зміст результативної, а результативна – затратної.

Досліджуючи наукову літературу, можна побачити, що не існує єдиного підходу до сутності цієї складної категорії (додаток Б). У науковій літературі пропонують використовувати декілька методичних підходів оцінки ефективності:

- традиційний підхід. Базується на класичній моделі Дюпона «Рентабельність капіталу», передбачає оцінку ефективності на основі двох груп показників: узагальнюючих показників першого рівня, які характеризують ефективність діяльності підприємства в цілому, та показників другого рівня, які оцінюють ефективність використання окремих видів ресурсів підприємства;

- багаточинниковий підхід. Передбачає використання агрегованих індексів ефективності, що є складними і важкими для інтерпретації, а тому і не став загальновизнаним.

Оцінка ефективності діяльності на основі концепції «Performance Management» (управління результативністю) передбачає використання так званої збалансованої системи індикаторів (Balancea Scorecard (BSC)), яка включає різні фінансові й нефінансові показники, що дають змогу комплексно оцінити вартість підприємства й ефективність його діяльності. Показники рентабельності використовуються в цій системі як другорядні, а основним є економічна додана вартість (EVA) [48].

Проблема оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу території досліджується вченими вже довгий час. Очевидно, що коли ресурси залучені в господарський оборот, то й вони, й ефективність їх використання повинні бути оцінені як і будь-який інший товар. Так, В. І. Самаруха,

К. І. Таксир вважають, що оцінка ефективності використання потенціалу включає: аналіз дії господарюючих суб'єктів території щодо використання його ресурсів; порівняльний аналіз абсолютних показників реального та фінансових секторів території; аналіз потенціалу території з боку ринкових відносин [58, с. 20].

А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, Т. Д. Макаренко до інструментарію оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу території відносять аналіз показників та індикаторів процесу реалізації ресурсного потенціалу [64, с. 75].

С. І. Григор'єв, Ю. Є. Растов визначають системність під час оцінки ресурсного потенціалу та взаємодію певних складових між собою [19, с. 119].

Г. В. Гутман, А. А. Мирєдов, В. С. Сєвка вважають, що на оцінку ефективності використання ресурсного потенціалу території впливає багато факторів [20, с. 14].

Можна відокремити такі головні завдання методів оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу території:

- забезпечити розвиток економіки регіону на основі найбільш ефективного використання його ресурсного потенціалу;
- сформулювати й оцінити організаційно-виробничу інфраструктуру регіону з урахуванням вимог інформаційних, фінансових та організаційних технологій, достатніх для реалізації цільових регіональних проектів і програм;
- оптимально використовувати регіональні бюджети з урахуванням наявності ресурсного потенціалу, що забезпечує самостійний ефективний розвиток;
- підвищити соціальний рівень населення регіону; створити ефективний інструментарій реалізації регіональних програм на базі залучення значних додаткових інвестицій у регіональні програми та проекти [62, с. 16].

Реалізація цих завдань, у першу чергу, передбачає:

- здійснення кількісної оцінки ресурсного потенціалу регіону як основи якісного аналізу економічних процесів і тенденцій;
- альтернативне передбачення майбутнього розвитку галузей економіки

як можливих об'єктів використання ресурсного потенціалу регіону;

- оцінку можливих змін структури ресурсного потенціалу регіону та розробку необхідних заходів щодо його нарощування.

Ресурсний потенціал сільських територій є складною системою, що знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності. Тому йому притаманні риси, властиві будь-якій системі. Перша з них - це цілісність, яка означає, що всі елементи потенціалу служать спільної мети, що стоїть перед системою. Другою відмітною рисою ресурсного потенціалу сільських територій є складність. Вона проявляється в наявності декількох складових елементів, кожен з яких представляє собою сукупність окремих частин, що включають, в свою чергу, кілька дрібніших частин потенціалу. Використання в процесі планування і відтворення таких системних особливостей ресурсного потенціалу як взаємозамінність його окремих елементів і збалансоване оптимальне співвідношення між ними відкриває можливості створення господарської системи, що відрізняється максимальною продуктивністю. Як система економічних відносин ресурсний потенціал сільських територій має галузевий і територіальний зріз.

На думку багатьох економістів, потенціал має на увазі необхідність кількісної інтерпретації прихованих можливостей досліджуваного об'єкта. У зв'язку з цим у вітчизняній і зарубіжній літературі пропонуються різні методи оцінки рівня потенціалу території. При цьому кожне дослідження в своїй основі використовує багато різних критеріїв.

Існують два основні підходи до оцінки регіонального економічного потенціалу регіону - відтворювальний і поведінковий. В рамках першого регіон розглядається як відносно замкнута система, виходячи зі сформованих показників продуктивності факторів виробництва. При використанні другого підходу проводиться аналіз сукупності територій і взаємозв'язків, що існують між ними.

Аналіз методів комплексної оцінки економічного потенціалу території був даний А. О. Полинєвим, який описав кілька основних підходів [49, с. 104]:

- 1) метод встановлення тісноти зв'язків між базовими показниками;
- 2) метод підсумовування індексів;
- 3) метод інтервальної бальної оцінки;
- 4) метод побудови інтегрального показника на основі ранжирування територій по кожному з базових оціночних індикаторів;
- 5) метод безінтервального пофакторного ранжирування територій в ув'язці з методом бальної оцінки.

У сучасній економічній науці сформувалися два напрямки дослідження ресурсного потенціалу: «результативний» і «ресурсний».

В рамках «результативного» напрямку ресурсний потенціал розглядається як здатність господарської системи освоювати, переробляти ресурси для задоволення суспільних потреб. Оцінка величини ресурсного потенціалу зводиться до оцінки максимального обороту, який господарська ланка здатна виробити при даній кількості, якості і будові ресурсів.

Ресурсний напрям розглядає ресурсний потенціал сільських територій як сукупність ресурсів господарської ланки. Оцінка ресурсного потенціалу зводиться до визначення вартості доступних ресурсів, а рівень використання ресурсного потенціалу сільських територій визначається відношенням отриманого результату до обсягу застосованих ресурсів [63].

Ресурсний потенціал сільської території може бути по-різному реалізований в різних умовах місця і часу.

В цьому відношенні необхідно відзначити наступне: оскільки ресурсний потенціал сільської території може бути реалізований лише в конкретних умовах (історичних, соціальних, економічних, правових, інституційних), то розглядати його поза цими умовами немає сенсу, так як від цих умов багато в чому залежать характеристики його обсягу, розміщення, ефективності використання.

Виробничий комплекс кожної сільської території є частиною всього регіонального господарства.

Тому ресурсний потенціал сільських територій в деякій мірі втрачає свою

автономність і інтегрується з потенціалами інших територій. В процесі оцінки економічного потенціалу території слід розрізняти такі поняття як сумарний обсяг ресурсів, величина ресурсного потенціалу і показник реалізації ресурсного потенціалу, якими володіє територія на поточний момент часу.

Таким чином, ресурсний потенціал сільських територій - складна, багатогранна категорія. Його змістовна інтерпретація можлива лише в разі вивчення всіх його складових з позиції єдиної методології, визначення критеріїв і показників їх сумарної оцінки. Тільки тоді може бути отримана адекватна характеристика потенціалу певної території.

Відсутність єдиної методики оцінки рівня ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій зумовлюють доцільність спроби її розробки на основі узагальнення окремих положень його формування та розвитку.

Нами визначено алгоритм оцінки ресурсного потенціалу сільських територій, де порядок послідовно оцінюваних характеристик містить (рис. 1.7):

- визначення цілей і завдань щодо оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій;
- вибір і аналіз показників ресурсного потенціалу сільських територій;
- формування системи показників оцінки ресурсного потенціалу сільських територій;
- оцінка ресурсного потенціалу сільських територій по його складовим;
- формування комплексного показника оцінки ресурсного потенціалу сільських територій;
- визначення відповідності соціально-економічного розвитку рівня регіону до наявного ресурсного потенціалу;
- проведення аналізу отриманих результатів та розробка управлінського рішення щодо ефективності використання сукупного ресурсного потенціалу.

Рисунок 1.7 - Модель комплексної оцінки використання ресурсного потенціалу сільських територій

Джерело: авторська розробка

Відповідно до зазначеного алгоритму, оцінку ефективності ресурсного потенціалу доцільно проводити у два етапи: перший - аналіз на основі бальної оцінки, другий - аналіз ресурсного потенціалу на основі інтегральної оцінки.

На основі існуючих міжрегіональних, міжрайонних та районних відмінностей і виявлення різних факторів, що визначають розвиток території, запропонована модель комплексної оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій, що включає методику типізації, що дозволяє ранжувати сільські території за рівнем використання їх ресурсного потенціалу (регіональний рівень) та методику оцінки використання ресурсного потенціалу сільських територій, що базується на інтегральній сукупності показників, що визначають рівень ефективності використання потенціалу (місцевий рівень).

Методика типізації включає бальну оцінку і визначення інтегрального балу за всіма складовими ресурсного потенціалу сільської території, передбачає на основі кількісних параметрів встановлення якісної різноманітності соціально-економічного розвитку сільських територій та визначення характеру їх диференціації, що має важливе значення для проведення відповідної регіональної політики, спрямованої на територіальне вирівнювання, в тому числі і на місцевому рівні.

Проведення аналізу отриманих результатів та ранжування сільських територій за рівнем ефективності використання їх ресурсного потенціалу впливає на розробку управлінського рішення щодо підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу.

Емпіричну макроекономічну оцінку ресурсного потенціалу території не можна одержати безпосередньо з аналізу тих або інших параметрів економіки регіону. Це пов'язано з тим, що ВРП є інтегральним результатом функціонування великого числа різноманітних і несумісних між собою природних та економічних ресурсів.

Тому для отримання такої оцінки застосовується багатofакторна економетрична модель:

$$P_m = \frac{\sum e_i R_i}{1-d}, \quad \text{де} \quad (1.1)$$

P_m — ресурсний потенціал регіону r ;

e_i — власна ефективність ресурсу i ;

R - наявність ресурсу i в регіоні r ;

d - частка інших факторів [29, с. 36].

Але, як відмічає В. М. Бондаренко, ресурсний потенціал є величиною, яка має часову складову, що дає змогу оцінити річну його потужність, включаючи не тільки реальну продуктивність використаних потужностей всього ресурсного комплексу, а його потенційно можливу продуктивність за рахунок завантаження невикористаних потужностей та освоєння додаткових за певний проміжок часу із застосуванням у суспільному виробництві:

$$SRP_t = \sum (RP_{et} + RP_{het} + \Delta RP_t), \quad (1.2)$$

де SRP_t – сукупний ресурсний потенціал, розрахований за час t ;

RP_{et} - ресурсний потенціал, використаних потужностей території за час t ;

RP_{het} - ресурсний потенціал, не використаний в поточному часовому періоді t для потреб суспільного виробництва;

ΔRP_t – додаткові нові потужності ресурсного потенціалу, освоєні за період t і використані в суспільному виробництві [7, с. 100].

Реалізація потенціалу території відбувається через її розвиток: «Не витрата, не вичерпання, а якісне перетворення, перехід «з ресурсу в ресурс» і отримання нових можливостей» [50]. Показник реалізації економічного потенціалу відбиває досягнутий рівень його використання і характеризує фактичну віддачу ресурсів економічного потенціалу. У зв'язку з цим А. Н. Тищенко та Є. В. Давискіба пропонують використовувати таксономічний показник рівня розвитку (або використання) ресурсного потенціалу, який представляє собою синтетичну величину («рівнодіюча» всіх ознак, що характеризують одиниці досліджуваної сукупності). Процес побудови таксономічного показника базується на формуванні матриці спостережень, елементами якої є значення розглянутих ознак, які виражені в специфічних

одиницях виміру.

Оцінку ресурсного потенціалу сільських територій доцільно здійснювати за його складовими: природного, аграрно-виробничого, людського, фінансово – економічного, інфраструктурного, інвестиційного, інноваційного, підприємницького, соціального, адміністративного, історико-культурного, маркетингового, інформаційного, рекреаційного потенціалу. Кожен з них, в свою чергу, включає в себе кілька ключових показників (додаток В).

Результати оцінки рівня використання ресурсного потенціалу сільських територій дозволяють судити як про ефективність використання наявного ресурсного потенціалу, так і про перспективи зміни його якісного та кількісного стану. Основними факторами, які визначають ефективне використання наявного потенціалу сільських територій є:

- модернізація, перехід до інноваційної моделі розвитку, прискорене освоєння сучасних досягнень науки і техніки, що дозволяють підвищувати продуктивність праці, знижувати ресурсомісткість виробленої продукції і формувати кадровий потенціал села, здатний освоювати прогресивні технології;
- ефективне використання сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі, з метою нарощування сільськогосподарського виробництва, а також формування експортних ресурсів, більш повного освоєння сільських територій;
- диверсифікація агропромислового виробництва, спрямована на створення ефективної зайнятості сільського населення;
- підвищення прибутковості сільськогосподарських товаровиробників з метою створення умов для розширеного відтворення, зближення рівня оплати праці зайнятих в сільському господарстві із середнім його значенням по економіці країни, а також зростання престижності сільськогосподарської праці;
- розвиток виробничої та невиробничої інфраструктури, відтворення земельних та інших ресурсів галузі, екологізація виробництва.

Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільської території, на думку вчених, має ґрунтуватися на наступних принципах [10, 38]:

- збільшення ролі соціальної складової у розвитку території, де сільський житель є головною продуктивною силою і носієм творчого потенціалу у всіх сферах діяльності;
- підвищення значення комплексного економічного розвитку сільських територій на основі врахування його кадрового потенціалу;
- ефективне природокористування та екологічний розвиток, засноване на природному потенціалі сільській території.

Таким чином, оцінка ресурсного потенціалу сільських територій та ефективності його використання дозволяє згрупувати сільські території області за найбільш важливими показниками, побудувати прогностичні моделі для визначення спектру можливих траєкторій їх розвитку, уточнити напрямки та інструменти державної підтримки сільських територій з диференційованими характеристиками ресурсного потенціалу, інституціональним середовищем та інвестиційною привабливістю.

Висновки до розділу 1

Очевидно, що рівень розвитку і використання ресурсного потенціалу сільських територій багато в чому буде визначатися рівнем державної підтримки сільського господарства.

Отже, ефективне використання існуючого ресурсного потенціалу сільських територій забезпечить ріст соціально-економічного розвитку, збільшення об'єму виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, стабілізацію і покращення демографічної ситуації на селі, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя, раціональне використання земель тощо.

Задачі розвитку сільських територій, як вважають науковці, спрямовані на розвиток ресурсів:

- забезпечення економічної стабільності територій за рахунок появи

можливостей ведення розширеного відтворення, розвиненої виробничої інфраструктури, потенційних можливостей виробництва;

- забезпечення однакової дохідності територій у розрахунку на одного жителя шляхом формування раціональної структури виробництва;

- забезпечення соціальної та демографічної однородності.

Виходячи з вище сказаного, авторське бачення ресурсного потенціалу сільських територій - це можливості сукупного обсягу реалізованих і нереалізованих ресурсів певної сільської території (природних, людських, аграрно-виробничих, фінансово-економічних, підприємницьких, адміністративних, інформаційних, інвестиційних, інноваційних, рекреаційних та інших), доступних на даному етапі розвитку суспільства, їх взаємозв'язку, використання яких дозволяє досягти економічного ефекту, що максимально задовольняють потреби населення.

Таким чином, необхідними умовами сталого розвитку сільських територій в Україні є: створення сприятливих умов для формування стабільної економіки сільської родини; перекваліфікація селян, за умови спеціальних програм, через скорочення осіб, що задіяні в сільському господарстві; підвищення рівня суспільної інфраструктури; формування справжньої, міцної територіальної громади; селяни мають бути рушійною силою у розбудові сільської місцевості; важливість підтримки з боку районних і обласних структур; пошук джерел фінансування, а також залучення власних коштів.

Отже, розвиток сільської громади, повинен забезпечувати виконання нею її народногосподарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини та ін.), відтворення населення та зростання рівня і якості його життя. Переведення сільських територій на модель сталого розвитку слід вважати фундаментальним завданням у розбудові цивілізованої демократичної держави.

Методика типізації включає бальну оцінку і визначення інтегрального балу за всіма складовими ресурсного потенціалу сільської території, передбачає на основі кількісних параметрів встановлення якісної різноманітності соціально-

економічного розвитку сільських територій та визначення характеру їх диференціації, що має важливе значення для проведення відповідної регіональної політики, спрямованої на територіальне вирівнювання, в тому числі і на місцевому рівні.

Проведення аналізу отриманих результатів та ранжування сільських територій за рівнем ефективності використання їх ресурсного потенціалу впливає на розробку управлінського рішення щодо підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу.

Емпіричну макроекономічну оцінку ресурсного потенціалу території не можна одержати безпосередньо з аналізу тих або інших параметрів економіки регіону. Це пов'язано з тим, що ВРП є інтегральним результатом функціонування великого числа різнорідних і несумісних між собою природних та економічних ресурсів. Тому для отримання такої оцінки застосовується багатofакторна економетрична модель.

Таким чином, оцінка ресурсного потенціалу сільських територій та ефективності його використання дозволяє згрупувати сільські території області за найбільш важливими показниками, побудувати прогностичні моделі для визначення спектру можливих траєкторій їх розвитку, уточнити напрямки та інструменти державної підтримки сільських територій з диференційованими характеристиками ресурсного потенціалу, інституціональним середовищем та інвестиційної привабливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Абалкин Л. И. Новый тип экономического мышления. Москва : Экономика, 1997. 387 с.
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. Москва : Мысль, 1983. 350 с.
3. Анчишкин А. И. Прогнозирование роста социалистической экономики. Москва : Экономика, 1983. 218 с.
4. Баутин В. М., Козлов В. В. Устойчивое развитие сельских территорий: сущность, термины и понятия. *Агрожурнал Московского государственного агроинженерного университета*. 2006. URL: <http://agromagazine.msau.ru/index.php/-4/46-2008-03-20-13-001/106lr.html> (дата звернення: 26.09.2018).
5. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект). *Економіка України*. 2014. № 4. С. 55–72.
6. Борисова Л. П., Ковальчук В. С. Проблеми та перспективи розвитку аграрного сектора України. *Підприємництво та фінансова система: національні особливості та світові тенденції : зб. тез наук. робіт учасників Всеукраїн. наук.-практ. конф., (м. Одеса. 17-18 берез. 2017 р.)*/ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса : ЦЕДР, 2017. С. 23–27.
7. Бондаренко В. М. Ресурсний потенціал регіону: методологія формування та перспективи використання. Вінниця : РВВ ВНАУ : ПП Балюк І. Б., 2012. 373 с.
8. Важинський Ф. А., Галелюк М. М. Ресурсний потенціал сільських територій. URL: [file:///C:/Users/Luda/ Downloads/Nzlubp_2013_10_68.pdf](file:///C:/Users/Luda/Downloads/Nzlubp_2013_10_68.pdf) (дата звернення: 21.09.2018).
9. Велика радянська енциклопедія. Т 20. Москва, 1977. 428 с.
10. Влияние развития сельских территорий на устойчивое развитие

сельскохозяйственного производства/В. Н. Лукьянов и др. Уфа : Башкирский ГАУ, 2013. 144 с.

11. Газуда С. М. Розвиток сільських територій: досвід ЄС. *Економіка АПК*. 2008. № 7. С. 23–28.

12. Гончарук І. В., Томашук І. В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4 (20). С. 55–62.

13. Гончарук І. В., Томашук І. В. Інноваційні аспекти розвитку сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки»]*, 18-19 трав. 2017 р. Львів : Львів. політехніка, 2017. С. 126–127.

14. Гончаренко І. В. Ретроперспектива формування сільських територій регіонів України. *Регіональна економіка*. 2008. № 3. С. 204–209.

15. Градилова М. Диверсифікація агропроизводства. *Экономика сельского хозяйства России*. 2003. № 9. С. 24–29.

16. Гримак О. Я. Суть та характеристика ресурсного потенціалу сільських територій. *Науковий вісн. ЛНУВМБТ ім. С. З. Гжицького*. 2014. Т. 16, № 1 (58), ч. 1. С. 123–128.

17. Губені Ю. Е. Підприємництво : навч. посіб. Львів : Укр. Технології, 2012. 572 с.

18. Герчикова И. Н. Менеджмент : учеб. для вузов/4-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ, 2007. 499 с.

19. Григорьев С. И., Растов Ю. Е. Основы современной регионологии : монография. Москва : Луч, 2002. 356 с.

20. Гутман Г. В., Мироедов А. А., Федин С. В. Управление региональной экономикой. Москва : Финансы и статистика, 2002. 176 с.

21. Дорогунцов С. І., Хвесик М. А., Горбач Л. М., Пастушенко П. П.

Екосередовище і сучасність : [монографія]. Київ : Кондор, 2008. Т. 8. 527 с.

22. Економічний словник/під ред. А. І. Архипова. Москва : ПБОЮЛ, 2001. 624 с.

23. Економічна енциклопедія/під ред. Б. Д. Гаврилишина. Київ : Академія, 2002. С. 206–208.

24. Економічний потенціал регіону: пріоритети використання/за ред. І. М. Школи. Чернівці : Книги-XXI : Рута, 2003. 462 с.

25. Ефимова О. В. Финансовый анализ/4-е изд., перераб. и доп. Москва : Бухгалтерский учет, 2002. 528 с.

26. Збарський В. К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 129–136.

27. Зенченко С. В., Шеметкина М. А. Інвестиційний потенціал регіону. *Економіка*. 2007. № 6. С. 21–26.

28. Каракай Ю. В. Державне регулювання інноваційного розвитку. *Економічний вісн. НТУУ «КПІ»*. 2009. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evkpi/2009/49 (дата звернення: 18.11.2018).

29. Клоцвог Ф. Ресурсный потенциал Субъектов Федерации и его использование. *Экономист*. 1996. № 12. С. 33–39

30. Колесников В. І. Світовий досвід розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2956> (дата звернення: 11.12.2018).

31. Клиновий Д. В., Пепа Т. В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України. Київ : ЦНЛ, 2006. 728 с.

32. Костяев А. И., Никонов А. Г., Никонова Г. Н., Шепелева Е. А. Концепция устойчивого развития сельских территорий Ленинградской области : проект. Санкт-Петербург ; Пушкин : ГНУ СЗНИИЭСХ Россельхозакадемии, 2010. С. 44–45.

33. Куць Т. Фінансове забезпечення розвитку сільського господарства

України. *Молодий вчений*. 2014. листоп. URL: [file:///C:/Users/Adm/Downloads/molv_2014_11_\(14\)_15.pdf](file:///C:/Users/Adm/Downloads/molv_2014_11_(14)_15.pdf) (дата звернення: 23.09.2018).

34. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.

35. Кучер О. Земельний фонд як об'єкт державного управління. *Економіка України*. 2000. № 1. С. 59–64.

36. Ланцов В. А., Бабкина Л. Н., Песецкая Е. В Потенциал территории: экономические, социальные и экологические аспекты. Санкт-Петербург, 1994. 568 с.

37. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 51–55.

38. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія. Харків : Вид-во ХарПІДУ Магістр, 2006. 196 с.

39. Маркіна І. А. Методологічні питання ефективності управління. *Фінанси України*. 2000. № 6. С. 24–32.

40. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективність використання ресурсного потенціалу села. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 342 с.

41. Мерзлов А. В. Переход к устойчивому развитию сельских территорий: теория, методология и практика : дис... докт. экон. наук : 08.00.05. Москва, 2006. 319 с.

42. Мишуков С. С., Щуков В. Н. Основы регионалистики. Иваново, 2003. 34 с.

43. Молчаненко С. А. Устойчивое развитие рекреационного сектора и локальных рынков туризма в регионе. *Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд*. 2015. № 31. С. 63–66.

44. Павлов О. І. Сільські території: теоретико-методологічні засади

дослідження. *Регіональна історія України: зб. наук. ст.* 2009. Вип. 3. С. 113–132.

45. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 344 с.

46. Панкова К. И. Сельское хозяйство, село, сельская территория (размышления над концепцией и некоторыми связанными с ней вопросами). *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2012. № 9. С. 21–24.

47. Петриков А. В. Устойчивое развитие сельских территорий в России: направления и проблемы. Устойчивое развитие сельского хозяйства и сельских территорий: зарубежный опыт и проблемы России. Москва : Товарищество научных изданий КМК, 2005. С. 228–243.

48. Проблема визначення ефективності. Методичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства. URL: http://pidruchniki.com/1854051647541/ekonomika/problema_viznachennya_efektivnosti_metodichni_pidhodi_otsinki_efektivnost_i_diyalnosti_pidpriyemstva (дата звернення: 27.10.2018).

49. Польшин А. О. Межрегиональная экономическая дифференциация: методология анализа и государственного регулирования. Москва, 2003. 104 с.

50. Потенциал развития муниципальных образований : содержание, оценка, управление/кол. авт. Сыктывкар, 2008. 344 с.

51. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 50–59.

52. Роговская Н. В. Типология сельских территорий на региональном уровне. URL: http://www.timacad.ru/conf_news/section2/Rogovskaya_ru.pdf (дата звернення: 06.09.2018).

53. Румянцев А. М. Экономическая энциклопедия. Т. 4. Социология. Москва : Совет. энциклопедия, 1980. 672 с.

54. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних

пріоритетів України : монографія/НАН України. Ін-т регіонал. досліджень ; наук. ред. В. В. Борщевський. Серія «Проблеми регіонального розвитку». Львів, 2012. 216 с.

55. Рябкова О. В. Сутність результативності та ефективності діяльності підприємства. URL: [http:// mev-hnu.com/load/2013/7_konkurentnij_potencial _pidpriemstva _metodi_ta_ mekhanizmi_ pidvishhennja/37-1-0-246](http://mev-hnu.com/load/2013/7_konkurentnij_potencial_pidpriemstva_metodi_ta_mekhanizmi_pidvishhennja/37-1-0-246) (дата звернення: 12.06.2018).

56. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 4–12.

57. Сагайдак А. Э. Земельная собственность и рента. Москва : Агропромиздат, 1991. 80 с.

58. Самаруха В. И., Таксир К. И. Программа социально-экономического развития Казанской области до 2005 года : монография. Казань : БГУЭП, 2002. 200 с.

59. Свободин В. Н. Производственный потенциал сельскохозяйственного предприятия и оценка эффективности его использования *Вестник статистики*. 1984. № 10. С. 5–11.

60. Святохо Н. В. Теоретические аспекты понятия «ресурсный потенциал». *Культура народов Причерноморья*. 2009. № 161. С. 139–144.

61. Сучков А. И., Кирилюк О. М. Управление воспроизводством ресурсного потенциала сельского хозяйства. *Вест. Новосибир. гос. аграр. ун-та*. 2010. Т. 3, № 15. С. 166–170.

62. Сєвка В. С. Питання оціночних методів потенціалу регіону. *Фінанси України*. 2009. № 4. С. 14–20.

63. Смирнова Т. Г., Селякова С. А., Кожина Е. Н. Производственный потенциал сельского района : состояние и перспективы/под ред. Т. В. Усковой. Вологда : ИСЭРТ РАН, 2010. 88 с.

64. Тищенко А. Н., Кизим Н. А., Кубах А. И., Давыскиба Е. В., Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика : монография.

Харків : ИНЖЭК, 2005. 176 с.

65. Титова Н. Е. История экономических учений : курс лекций. Москва : ВЛАДОС, 1997. 288 с.

66. Томашук І. В. Аналіз та статистика ресурсного потенціалу сільських територій аграрного сектору України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління: Електронне наукове фахове видання*. 2017. Вип. 5 (10). С. 142–148.

67. Томашук І. В. Інвестиційний потенціал сільських територій: основні аспекти розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 1 (38). С. 140–144.

68. Томашук І. В. Пріоритети розвитку інфраструктури сільських територій як забезпечення складової сталого розвитку. *Економіка та управління АПК*. 2018. № 1 (139). С. 22–31.

69. Томашук І. В. Організаційно-економічний механізм використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів»]*, 22 груд. 2016 р. Харків : Вид-во ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, 2016. С. 224–227.

70. Томашук І. В. Роль кадрового потенціалу в ефективності інноваційного забезпечення сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Сучасний фундамент розвитку національної економіки»]*, 2-3 черв. 2017 р. Київ : Вид-во Таврій. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2017. С. 51–54.

71. Tomashuk I. V. Potential for the development of alternative sources of energy in agroindustrial complex of Ukraine. *Зб. наук. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. [«Україна, Болгарія, ЄС: економічні та соціальні тенденції розвитку»]*, 26 черв. - 1 липня. 2018 р. Бургас (Болгарія), 2018. С. 83–85.

72. Томашук І. В. Розвиток сільських територій: міжнародний досвід. *Зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аграрна наука та освіта в умовах Євгоінтеграції»]*, 20-22 берез. 2018 р. Кам'янець-Подільський, 2018. Ч.

2. С. 266–269.

73. Томашук І. В. Економіка сільських територій з погляду інноваційно-інвестиційного розвитку. *Матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конф. [«Підприємництво та фінансова система: національні та світові тенденції»]*, 15-16 верес. 2017 р. Одеса, 2017. С. 34–38.

74. Трегобчук В. М. Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : VII річні збори Всеукраїн. конгр. вчених економістів-аграрників*, 9-10 листоп. 2005 р. Київ, 2005. С. 69–76.

75. Третяк А. М., Другак В. М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування. Київ : ЦЗРУ, 2003. 337 с.

76. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Київ : Центр навч. літ., 2007. 312 с.

77. Черевко Г. В. Державне регулювання розвитку українського села. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матеріали VII річних зборів Всеукраїн. конгр. вчених економістів-аграрників. Київ, 2005. С. 531–537.

78. Шанин С. А. Теоретические подходы к воспроизводству ресурсного потенциала аграрного сектора экономики России (региональный аспект) *Белгородский экономический вестник*. 2014. № 2 (74). С. 21–29.

79. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С. Методика финансового анализа. Москва : Инфра-М, 1995. 176 с.

80. Шмален Г. Основы и проблемы экономики предприятия/пер. с нем. Москва, 1996. 512 с.

81. Шпикуляк О. Г. Розвиток інститутів інноваційної діяльності в аграрній сфері. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159844317.pdf> (дата звернення: 22.09.2018).

82. Юзефовіч А. Е. Аграрний ресурсний потенціал: формування і використання. Київ : Наукова думка, 1987. С. 13.

83. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених національних цінностей. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 87–99.

84. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка АПК*. 2005. № 3 (125). С. 3–10.

85. Rural development in the European Union. *Statistical and Economic information* : report 2010. P. 9. URL: <http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2010/ruraldev.htm>. (accessed 19.12.2018).

86. Urban-rural typology. Eurostat. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban-rural_typology (accessed 11.09.2018).

РОЗДІЛ 2

СТАН ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1 Характеристика та особливості природно-ресурсного потенціалу сільських територій

На сучасному етапі ринкових трансформацій суспільства особливої ваги набуває питання ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій. Диверсифікація та багатопрофільність сільської економіки передбачають розвиток виробництва, сфери послуг, рекреації та стають запорукою підвищення якості життя сільського населення, збереження природного середовища, а динамічний розвиток аграрних підприємств відіграє провідну роль у забезпеченні сталого розвитку села в цілому.

Ресурсний потенціал сільських територій являє собою джерело і засіб їх відтворення, відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку, а також покликаний забезпечити ефективне та конкурентоспроможне виробництво, раціональне ресурсокористування, ресурсозбереження та охорони природних ресурсів; сприяння розширеному відтворенню сільського населення; забезпечення зайнятості та належного рівня й якості життя; впровадження інновацій та вдосконалення облаштування не тільки сільських населених пунктів, але й прилеглих до них територій; активізації діяльності сільських громад, гармонійного розвитку особистості кожного селянина, виховання почуття патріотизму, національної ідентифікації, відродження історичних та формування нових культурних традицій [164, с. 87–99].

Ефективне функціонування сільських територій, їх сталий розвиток залежать від раціонального використання їх ресурсного потенціалу.

Нерівномірність розвитку, деградація і нераціональне використання сільських територій та їх ресурсного потенціалу призвела до того, що зникають

з лиця землі історично сформовані поселенські структури зі всією соціально-економічною, культурною, духовною інфраструктурою, відбувається обезлюднення територій. Так, у Вінницькій області зникли 9 сільських населених пунктів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кількість населених пунктів та населення Вінницької області, од.

Показники	Роки						Відхилення +/- 2018 р. до 2005 р
	2005	2014	2015	2016	2017	2018	
Всього населених пунктів	1513	1504	1504	1504	1504	1504	-9
Міста	18	18	18	18	18	18	-
Селища	29	29	29	29	29	29	-
Села	1466	1457	1457	1457	1457	1457	-9
Населення всього, тис.чол.	1720,1	1627	1618,3	1610,6	1602,2	1590,4	-129,7
в тому числі міське, тис.чол.	813,1	816	815,3	814,8	813,4	810,1	-3
%	47,3	50,2	50,3	50,6	50,8	50,9	3,6
сільське, тис.чол.	907,0	811	803	795,8	788,8	780,3	-126,7
%	52,7	49,8	49,7	49,4	49,2	49,1	-3,6

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

До адміністративно-територіального складу області входять 27 районів, 6 міських об'єднаних територіальних громад, 19 сільських об'єднаних територіальних громад, 10 селищних об'єднаних територіальних громад, 18 міських, 28 селищних та 658 сільських рад, 1504 населених пункти, з них 29 селищ міського типу, 18 міст, у тому числі 6 міст обласного значення. Кількість міст та селищ, а також їх площа залишилась без змін. Кількість сільських населених пунктів зменшилась з 1466 до 1457. Так, у 2012 році виключено з облікових даних 5 населених пунктів: в Оратівському районі с. Лишава Лопатинської сільської ради, в Погребищенському - с. Богатир Морозівської сільської ради, Соколівка Новофастівської сільської ради та с. Барвінкове Розкопанської сільської ради, в Чернівецькому районі с. Світле Вило-Ярузької сільської ради. У 2014 році виключили з облікових даних ще 4 сільських населених пункти - це селище Катеринівка Вовчинецької сільської ради та село

Вікторівка Воскодавинецької сільської ради Козятинського району, селище Кавків Яр - Гарячківської сільської ради Крижопівського району та селище Дукля Соболівської сільської ради Теплицького району [96, с. 80–88].
Адміністративно-територіальний устрій Вінницької області за станом на 01.01.2019 року наведений в додатку Д.

В області зменшується також кількість сільського населення, так якщо в 2005 році сільське населення становило 907 тис. чол., (52,7 % всього населення області), то в 2018 році – лише 780,3 тис. чол. (49,8 %), тобто зменшилось на 126,7 тис. чол. Зменшення чисельності населення області відбулося як за рахунок природного скорочення, так і за рахунок міграції населення.

Сільські території володіють величезним ресурсним потенціалом, різноманітними природно - кліматичними, соціально-культурними та економічними ресурсами. Його раціональне, багатофункціональне використання - найважливіший фактор сталого соціально-економічного розвитку країни.

Ресурсний потенціал, від якого залежить розвиток і економічної і соціальної сфер життя людського суспільства, складається на основі поєднання природних умов певної території, а також органічно пов'язаних з нею трудових і матеріально-технічних ресурсів, що утворюють в своїй єдності сприятливі або малосприйнятливі умови середовища проживання.

Ресурсний потенціал також включає обсяги використання ресурсів для виробництва, визначає ефект спільної їх дії і можливість адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища. Тому важливість розгляду категорії «ресурсний потенціал» сільських територій обумовлена і тим, що цілі і завдання по досягненню ефективних результатів їх розвитку в значній мірі визначаються не наявними на даний момент ресурсами, а ресурсним потенціалом. Таким чином, ефективне функціонування та використання ресурсного потенціалу стає необхідною передумовою збалансованого розвитку сільських територій в середньо- і довгостроковій перспективі.

Сільські території мають потужний ресурсний потенціал, який при більш

повному, раціональному та ефективному використанні може забезпечити стійкий багатогалузевий розвиток, повну зайнятість, високий рівень і якість життя сільського населення.

Масштаб та дієвість ресурсного потенціалу сільських територій залежить від рівня розвитку і взаємозв'язку його складових, серед яких природно-ресурсний та аграрно-виробничий є основними, які визначають функціональну спрямованість та напрямки розвитку сільських територій, а також спеціалізацію підприємств сільської місцевості (додаток Е). Найважливішою основою економічного розвитку сільських територій є сукупність характерних для нього природних умов і ресурсів. Кількість, якість і просторове поєднання ресурсів, ступінь забезпеченості ними визначають природно-ресурсний потенціал території, який є найважливішим фактором розміщення населення і його господарської діяльності.

Природно – ресурсний потенціал є багатокомпонентним. До компонентного складу природних ресурсів належать: земельні, водні, лісові, природно-рекреаційні, мінеральні ресурси, які визначають спеціалізацію. Сільські території Вінницької області по обсягу сільськогосподарського виробництва займають перше місце серед областей України (додаток Ж), в тому числі вони лідирують, як по виробництву продукції тваринництва, так і по виробництву продукції рослинництва.

До природно-ресурсного потенціалу належить природно-ресурсна підсистема, тобто сукупність природних ресурсів, до яких відноситься земля (земельні ресурси), водні, лісові, мінерально-сировинні. Ці ресурси - запорука існування суспільного розвитку, від яких залежить рівень життя людини і розвиток всього суспільства [88].

Земля – це унікальний природний ресурс. Її властивості та можливості захоплюють людство протягом всього його існування. Саме тому вона традиційно розглядалася в ролі головного джерела багатства і стала важливим та невід'ємним об'єктом не лише економічних, а й соціальних відносин. Земля являє собою основу існування людського суспільства, найбільш важливе

джерело людського багатства, першооснову суспільного виробництва, своєрідний універсальний фактор будь-якої людської діяльності [105, с. 4].

Земельні угіддя в сільському господарстві виступають в ролі природного ресурсу і природного об'єкта одночасно, є основним засобом виробництва, просторовим базисом здійснення діяльності, виступають в ролі капітального активу, мають унікальні властивості, які характеризуються родючістю ґрунтів. Унікальність землі полягає в тому, що вона не може бути замінена ніяким іншим ресурсом, є обмеженою в рамках економічної пропозиції.

Соціально - економічне значення землі, як природного ресурсу, визначає пріоритетність його функціонування як основного засобу виробництва і предмета праці у сільському та лісовому господарстві, джерела забезпечення продовольчих потреб населення. Разом з тим земля з її ґрунтовим покривом, є фізичною основою і невід'ємною складовою екосистеми суші, умовою існування біогеоценозів, об'єднаних поняттям «навколишнє природне середовище». У контексті реформування в Україні діючої економічної системи земля, як економічний базис будь-якої господарської системи, залишається основним надійним ресурсом для оздоровлення економічної ситуації [159, с. 52]. Земельно-ресурсний потенціал є як вагомий фактор стабілізації соціально-економічної ситуації в регіоні. Неодмінною умовою ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва є запобігання деградаційним процесам, збереження і підвищення родючості ґрунтів, що значною мірою визначається характером використання земель.

Загалом, використання землі, особливо сільськогосподарського призначення, повинно поєднувати інтереси конкретних землекористувачів та суспільства в цілому, а також всіх учасників земельних відносин, зокрема потенційних, з метою раціонального її розподілу та ефективного виробництва (додаток 3).

На сьогоднішній день земля України є важливим ресурсом з точки зору соціально-економічних та екологічних підходів. Більше 95 % виробництва харчових продуктів і понад 65 % споживчих товарів у країні відбуваються з

використанням земельних ресурсів. У той же час частка земельних ресурсів у загальній структурі продуктивних сил країни становить близько 40 %. Крім того, на землю припадає близько 20 % вартості виробничих фондів [124, с. 54–58].

Вінницька область розташована в лісостеповій зоні правобережної частини України. Її територія за станом на 1 січня 2019 року складає 2649,2 тис. га, в т.ч. сільськогосподарських угідь 2014,2 тис. га (76,0 % від загальної площі), із них ріллі 1725,5 тис. га (85,67 % від площі сільськогосподарських угідь), перелогів 1,0 тис. га (0,05 %), багаторічних насаджень 51,4 тис. га (2,55 %), сіножатей 50,2 тис. га (2,49 %) і пасовищ 186,1 тис. га (9,24 %). Ліси та інші лісовкриті площі складають 380,3 тис. га (14,4 % від загальної площі), забудовані землі 107,7 (4,1 %), заболочені землі 29,1 (1,1 %), відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом 25,0 тис. га (0,9 %), внутрішні води 43,5 тис. га (1,7 % від загальної площі) та інші землі 49,4 тис. га (1,9 %).

Земельний фонд знаходиться у власності, користуванні та на умовах оренди:

- сільськогосподарських підприємств – 1040,9 тис. га (39,29 %);
- громадян – 860,0 тис. га (32,46 %);
- закладів, установ, організацій – 16,9 тис. га (0,64 %);
- промислових та інших підприємств – 12,3 тис. га (0,46 %);
- підприємств та організацій транспорту, зв'язку – 37,4 тис. га (1,41 %);
- військових частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони – 5,5 тис. га (0,21 %);
- організацій, підприємств і установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення – 0,9 тис. га (0,03 %);
- лісгосподарських підприємств – 317,4 тис. га (11,98 %);
- водогосподарських підприємств – 1,7 тис. га (0,07 %);
- землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування в межах населених пунктів складають – 356,2 тис. га. (13,45 %).

За формами власності земельний фонд області знаходиться в державній 1119,2 тис. га (42,24 %), приватній 1528,1 тис. га (57,68 %), колективній власності 0,4 тис. га (0,02 %) та комунальній 1,5 тис. га (0,06%).

Площа ріллі по Вінницькій області складає 1725,5 га, або 65,1 % від загальної площі області, що на 11,2 % більше чим по Україні (по Україні 53,9 %). Земельний фонд по відношенню до аналогічних показників по Україні показаний в таблиці 2.2 та має наступні відхилення: сільськогосподарські угіддя – більше на 7,2 %; лісові та лісовкриті землі – менше на 3,2 %; вкриті поверхневими водами – менше на 2,4 %.

Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями на одну особу в області залишається високою - 1,27 га/ особу, із них ріллі - 1,08 га/ особу, по Україні ці показники складають відповідно 0,98 га/ особу та 0,76 га/ особу.

В Україні для господарського використання залучено понад 92 % території. Надзвичайно високим є рівень розораності території, він становить понад 55 % (у розвинутих країнах Європи — не перевищує 35 %, так в Англії, Франції, Німеччині 28–32 %, у США – 15,8 %). Надмірне навантаження на землі спричинило активізацію ряду негативних процесів [91].

Таблиця 2.2

Структура земельного фонду Вінницької області на 01.01.20 р., тис. га

Назва земельних угідь	Вінницька область		Україна	
	Загальна площа, га	%, від загальної площі	Загальна площа, га	%, від загальної площі
Сільськогосподарські угіддя	2014,2	76,0	41507,9	68,8
в тому числі рілля	1725,5	65,1	32541,3	53,9
перелogi	1,0	0,05	233,7	0,4
багаторічні насадження	51,4	1,9	892,4	1,5
сіножаття та пасовища	236,3	8,9	7840,5	13,0
Лісові та інші лісовкриті землі	380,3	14,4	10633,1	17,6
Забудовані землі	107,7	4,1	2552,9	4,2
Під водою	43,5	1,6	2426,4	4,0
Інші землі	103,5	3,9	3234,6	5,4
Разом (територія)	2649,2	100	60354,9	100
Забезпеченість сільськогосподарських угідь на одну особу	1,27	-	0,98	-

Джерело: сформовано на основі даних Держгеокадастру

Питома вага сільськогосподарських угідь відносно території суші (ступінь сільськогосподарського освоєння) по області становить 77,3 %, а по адміністративних районах області – від 67,3 до 87,7 %. Розораність відносно території суші по області становить 66,2 %, а по адміністративних районах - від 53,6 до 79,7 %.

На сучасному етапі використання земель в області ще й досі лежить відбиток колишніх тенденцій, які склалися роками і полягали в намаганні за будь-яку ціну збільшувати питому вагу ріллі у складі земельного фонду. Внаслідок такої політики сільськогосподарська освоєність території області, в тому числі розораність, досягли екстраординарних розмірів, не зіставлених із розвиненими країнами Європи та світу.

В цілому по області в ході земельної реформи набули право на земельну частку (пай) 507,6 тис. громадян, більшість з них передали в оренду сільськогосподарським підприємства, а деякі обробляють самостійно (табл. 2.3).

Для власників земельних часток (паїв) у Вінницькій області орендна плата за землю сьогодні стала надійним і стабільним джерелом поповнення сімейних бюджетів. Селяни по-особливому ставляться до оренди належної їм землі. Усвідомлюючи свою роль у процесі виробництва сільськогосподарської продукції, власники земельних часток (паїв) уважно слідкують за тим, як обробляється їхня земля. Середній розмір орендної плати за 1 га розпайованих земель у 2018 році склав 1504,2 грн., що на 413,3 грн. більше чим в 2014 році, а середній розмір орендної плати по Україні за 2018 рік становить 1369 грн./га.

Крім того в області більше 11 тис. га розпайованої землі, власники або спадкоємці, якої не оформили право власності, так звана відумерла спадщина та не витребувані паї. Зазначені земельні ділянки органи місцевого самоврядування здають в оренду, поновлюючи бюджети місцевих рад. Але 1,3 тис. га земель використовують сільськогосподарські підприємства не сплачуючи оренду плату та 300 га не використовуються взагалі. Втрачена орендна плата в 2018 році склала 2406,7 тис. грн.

Таблиця 2.3

Використання земельних часток (паїв) у Вінницькій області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість громадян, що набули право на земельну частку (пай), чол.	507625	507629	507573	507581	507693	68
Площа земель (земельних часток (паїв), переданих у власність, тис. га	1240,3	1240,7	1240,6	1240,3	1240,8	0,5
Кількість земельних часток(паїв), переданих в оренду, тис. га	1026,7	1036,8	1045,1	1052,5	1051,5	24,8
Орендна плата за 1 га, грн.	678,4	681,7	908,2	1090,9	1504,2	413,3
Площа земельних часток (паїв), власники, яких не визначились, тис. га	115,6	115,1	102,5	94,5	94,0	-21,6
Обробляють самостійно, тис. га	74,1	78,2	82,6	80,3	83,4	9,3
Відумерла спадщина та невитребувані земельні частки (паї), тис. га	10,8	10,4	9,7	9,6	11,4	0,6
-з них передані в оренду	9,2	9,3	8,5	8,4	9,8	0,6
- використовуються без документів	1,3	0,8	0,9	0,9	1,3	-
- не використовуються	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	-
Втрачена орендна плата, тис. грн	1085,4	749,9	1089,8	1309,1	2406,7	1321,3

Джерело: сформовано на основі даних Держгеокадастру

Орні землі сільськогосподарського призначення державної власності (землі запасу та резервного фонду) в області у переважній більшості надано на умовах постійного і тимчасового користування та передано безкоштовно у власність юридичним та фізичним особам для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства, ведення товарного сільськогосподарського виробництва. На таких умовах реалізовано право на землю загальною площею майже 255,3 тис. га земель. Площа земель переданих оренду в 2018 році становить 82,8 тис. га, що на 3,6 тис. га більше ніж у 2014 році. Площа земель, що знаходяться в постійному користуванні або знаходяться

у власності щорічно зростає та кінець 2018 року становить 172,5 тис. грн.

До місцевих бюджетів в 2018 році від оренди земель запасу та резервного фонду згідно укладених договорів надійшло 120,5 млн. грн. що на 73,5 млн. грн. більше ніж у 2014 році. Також виросла орендна плата за 1 га, так в 2013 році вона складала 591,7 грн., а у 2018 році - 1455,2 грн., тобто зросла на 146 %. Аналіз використання земель сільськогосподарського призначення державної власності наведений в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Використання земель сільськогосподарського призначення
державної власності у Вінницькій області**

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Площа земель запасу та резервного фонду, тис. га	272,7	272,7	273,2	273,6	270,8	-1,9
Площа земель запасу та резервного фонду наданих в оренду, тис. га	79,2	84,5	88,2	88,4	82,8	3,6
Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	47011,3	58367,1	77945,7	93322,0	120438,5	73427,2
Орендна плата за 1 га, грн.	591,7	688,6	889,1	1054,8	1455,2	863,5
Площа земель, що знаходяться в постійному користуванні або знаходяться у власності, тис. га	163,3	165,2	167,6	169,9	172,5	9,2
Земельний податок, грн./га	18,4	19,3	21,6	23,9	33,0	14,6
Не надані в оренду чи у власність землі запасу та резервного фонду тис. га	30,2	23,0	17,4	15,3	15,5	-14,7

Джерело: сформовано на основі даних Держгеокадастру

Землі сільськогосподарського призначення оцінюються за диференціальним рентним доходом, який створюється при виробництві зернових культур і визначається за даними економічної оцінки земель

(табл. 2.5).

Нормативна грошова оцінка ріллі, пасовищ та сіножаті по області нижче ніж середня по Україні. А нормативна грошова оцінка земель під багаторічними насадженнями майже вдвічі більша чим по Україні.

Таблиця 2.5

**Нормативна грошова оцінка сільськогосподарських земель
Вінницької області, гривень за гектар**

Показники	Станом на 01.01					Відхилення +/- 2018 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
В середньому по області: -Рілля і перелоги	22066	27561	33073	33073	27078	5012
-Багаторічні насадження	67322	84085	100903	100903	100903	33581
-Природні сіножаття	3311	4136	4964	4964	4964	1653
-Природні пасовища	2956	3692	4432	44312	4432	1476
В середньому по Україні: -Рілля і перелоги	20635	25773	30928	30938	27520	6885
-Багаторічні насадження	35936	44884	53861	53861	53861	17925
-Природні сіножаття	4830	6032	7239	7239	7239	2409
-Природні пасовища	3781	4722	5667	5667	5667	1886

Джерело: сформовано за даними Держгеокадастру

*- станом на 01.01.2019 значення нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим та по областях визначені відповідно до додатку 1 до Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 23.05.2017 № 262 зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31.05.2017 за № 679/30547.

Природно-ресурсний потенціал ріллі в області в цілому непоганий, вміст гумусу в ґрунтах Вінниччини визначається певною зональністю і зумовлений особливостями генезису ґрунтів: типу ґрунтоутворення, гранулометричного складу ґрунтів, виду рослинності тощо.

За класифікацією ґрунтів і земель України та їх придатністю до сільськогосподарського виробництва ґрунти Вінниччини по родючості розміщуються від четвертого (70-61 бал) до восьмого (30-21 бал) класу. Це ґрунти від високої родючості (добрі землі) до групи ґрунтів низької якості

(малоцінні землі) по загальній класифікації ґрунтів і земель України.

Основні ґрунти області це чорноземи (50,1 % площі сільськогосподарських угідь) та сірі лісові (майже 33 %). Із основних типів ґрунтів, які зустрічаються на Вінниччині, найменшою родючістю відзначаються підзолисті. Для них характерна незначна потужність гумусового горизонту, кисла реакція, погана водозатримуюча здатність. Вони бідні на поживні елементи. Незначні площі підзолистих ґрунтів зустрічаються в Літинському, Тиврівському, Гайсинському та Іллінецькому районах.

Зрівноважений або середній показник вмісту гумусу по області складає 2,69 %, що є досить низьким показником. За даними наукових досліджень для підтримки в ґрунті на достатньому рівні фізико-хімічних та біологічних процесів необхідно, щоб він містив в орному горизонті не менше 2,5 % гумусу. Цей рівень вважається критичним, нижче якого помітно погіршуються агрономічно - цінні властивості ґрунтів. Це пов'язано з тим, що внесення органічних добрив в області є критичними. Ґрунтів з вмістом гумусу нижче критичного рівня в області нараховується 523,7 тис. га, що складає 41,4 %.

В цілому, ґрунти області відзначаються високою родючістю, яка значно знижується внаслідок розвитку ерозійних процесів. Загалом по області спостерігається тенденція до збільшення еродованих земель внаслідок інтенсифікації землеробства без повного здійснення ґрунтозахисних технологій та контурно-меліоративної організації території, перенасичення структури посівних площ просапними культурами. До того ж рельєф області має природний водно-еродований характер.

Однією з умов успішного економічного розвитку області є наявність природних ресурсів, зокрема, розвіданих корисних копалин та стану гірничодобувної галузі промисловості.

Розташування області на стику двох геологічних структур (Українського кристалічного масиву та східної окраїни Подільської плити) обумовили знаходження широкої гами корисних копалин в її межах.

В області нараховується 487 родовищ з 19 видів корисних копалин.

Найбільше господарське значення мають родовища мінеральної сировини для будівельних матеріалів: цегельно-черепичної (172 родовища), каменю будівельного (96), каменю пиляного (28), вапняку для випалювання вапна (10), підземних питних вод (50 ділянок), мінеральних столових та лікувальних вод (відповідно 11 та 8 ділянок), первинного каоліну (4 родовища) та інших.

На території Вінницької області знаходиться 369 родовищ неметалічних (твердих) корисних копалин, 84 з яких розробляються підприємствами, відповідно до діючих спеціальних дозволів на користування надрами.

Не використовуються поки що корисні копалини Бахтинського родовища флюориту, Іванівського та Слобідського родовища гранатів.

До найбільш древніх порід кристалічного фундаменту - гранітів, гнейсів та близьких до них утворень, приурочені родовища і проявлення заліза (Петриківське), апатиту (Троповське), гранату (Слобідське, Іванівське), флогопіту (Лукашівське); будівельних матеріалів: облицювального каменю, сировини для виробництва щебеню; а також проявлення жильного флюориту, міді, рідкісних та радіоактивних елементів, польовошпатової сировини та іншого.

Корисні копалини Вінниччини представлені переважно сировиною для будівельної промисловості, меншою мірою для переробної, хімічної та металургійної (табл. 2.6).

Значно більш багата область на неметалеві корисні копалини. У складі ресурсного потенціалу області домінує будівельна мінеральна сировина. Загальнодержавне значення мають поклади каоліну, будівельного каміння, вапняку для цукрової промисловості та вапняку для виробництва вапна. Відповідно склалася спеціалізація гірничодобувної промисловості. Вінницька область має великі поклади первинних каолінів, родовища яких є одними з найбільших і найкращих не тільки в Україні, а й у Європі. При цьому в області на сьогодні видобувається близько 278,1 тис. м³ первинного каоліну, що складає 44 % від загальних по Україні. Це 20 % від рівня 80-х років, близько 5 % від потреб Західноєвропейського ринку, куди наш каолін майже не

потрапляє через відсталу технологію збагачення.

В північній частині області розташований, так званий Глухівецько-Турбівський каоліновий район, в межах якого знаходяться: Великогадоминецьке, Глухівецьке, Жежелівське, Турбівське, Чубинське, Гурінське, Туча-Миколаївське та інші родовища, в яких зосереджено близько половини розвіданих запасів первинних каолінів України.

Таблиця 2.6

Мінерально-сировинна база Вінницької області

Види корисних копалин	Одиниця виміру	Загальна к-сть родовищ	Родовища, що розробляють	Балансові запаси
Флюорит	млн. т	1	—	25,0
Каолін	тис. т	4	3	14978,26
Карбонатна сировина для вапнування кислих грантів.	тис. т	8	-	10729,0
Карбонатна сировина для цукрової промисловості	тис. т	3	1	31628,52
Камінь облицювальний	тис. м ³	4	2	110897,0
Камінь будівельний	тис. м ³	84	34	37184,59
Камінь (вапняк пиляний)	тис. м ³	28	9	118978,9
Керамзитова сировина	тис. м ³	1	1	3836,3
Вапняк для випалювання вапна	тис. м ³	10	2	42642,1
Піски будівельні, піщано-гравійні суміші	тис. м ³	21	13	39212,74
Цегельно-черепична сировина	тис. м ³	161	54	132861,94
Торф	тис. м ³	47	—	10187,1
Води підземні прісні	тис. м ³	17 (44 діл)	17	137,4 (тис. м ³ /доб)
Води підземні лікувальні	тис. м ³	2 (8 діл)	2 (7 діл)	3667,0 (тис. м ³ /доб)
Води мінеральні столові	тис. м ³	2 (30 проявів)	3(21 проявів)	307,0 (м ³ /доб)

Джерело – [113, с. 30]

Державним балансом запасів корисних копалин на території області враховано 4 родовища: Глуховецьке, Турбівське, Жежелівське і Великогадоминецьке. Так Глухівецький гірничо-збагачувальний каоліновий

комбінат, що експлуатує Глухівецьке родовище з балансовими запасами у 55 млн. т, виробляє майже третину каоліну в державі і експортує його в 12 країн світу. За існуючого рівня видобутку (159 тис. т на рік) і навіть при значному його зростанні, підприємство забезпечене покладами на довгострокову перспективу. Відходи збагачення каолінів (кварцові піски) використовуються у будівництві, виробництві карбіду кремнію та тонкої кераміки. Накопичені відходи (за вмістом монациту) відносяться до техногенних родовищ рідкісноземельної сировини.

Граніти та близькі до них кристалічні породи поширені майже на всій території області, їх запаси практично невичерпні. В області розробляється відоме Жежелівське родовище сірих гранітоїдів та діє три дрібних кар'єри по видобутку темно-сірих чарнокітів і ендербітів в Тиврівському районі (Тиврівське, Івонівецьке та Рахни-Полівське родовища). Проводиться пробне добування з 8 родовищ. Попередньо розвідані родовища сірих гранітоїдів – Супрунівське в Літинському (598 тис. м³) та Уланівське в Хмільницькому районі; сірих з рожевими включеннями собітів – Жаданівське в Іллінецькому та Білоусівське в Тульчинському районі; темно-сірих ендербітів – Краснянське в Тиврівському районі не розробляються. Гранітом підприємства забезпечені більш, ніж на 100 років. Запаси гранітів для виробництва щебеню в області майже невичерпні, тоді як західніше та південніше, аж до державного кордону і далі, родовища граніту взагалі відсутні.

До одного з найбільш перспективних інвестиційних об'єктів області належить Бахтинське родовище плавикового шпату. Найбільше в Україні за запасами Бахтинське родовище флюориту вже у найближчий час може стати сировинною базою цього необхідного для вітчизняної металургії компоненту. Поклади фосфатно-глауконітових руд та фосфатної крейди можуть бути використані для виготовлення місцевих фосфорних добрив та меліорантів. Значний обсяг споживання цієї сировини в Україні, стійкий попит на неї і 100-відсоткова імпортна залежність актуалізують вирішення питання щодо освоєння родовища.

Сировинний потенціал будівельного виробництва представлений в області було-щебеневою сировиною, пиляним каменем, карбонатними породами для виробництва місцевих в'язучих матеріалів, сировиною для грубої кераміки, пісками, окремими родовищами облицювального каменю, керамзитової сировини.

Незважаючи на значне поширення і великі запаси досить якісного вапнякового каменю, як вапно, так і сам камінь для цукрових заводів та Ладижинського заводу силікатної цегли завозиться з інших областей.

Цукрові заводи області споживають понад 500 тис. тонн вапнякового каменю щорічно, а виробляється в області не більше 100 тис. тон на рік. Експлуатуються Студенянське родовище в Піщанському та Мурафське в Шаргородському районі, запаси останнього майже вичерпані (додаток К).

Перелік та характеристика розвіданих родовищ вапняків для випалювання вапна приведені в додатку Л. При цьому слід враховувати, що для виготовлення високоякісного вапна придатні також вапняки родовищ, розвіданих як сировина для технологічних потреб цукрової промисловості.

Область займає одне з перших місць в Україні за запасами придатного для розпилювання вапнякового каменю - дешевого, екологічно чистого і ефективного будівельного матеріалу. Перспективним є розробка родовищ, на яких можливе випилювання блоків відкритим способом та освоєння нового типу пиляного каменю - крейдоподібних вапняків і опоковидних порід.

Заслужують уваги окремі родовища облицювального каменю - гранітів і пісковиків, на яких при незначних затратах може бути організовано виробництво колотих та тесаних виробів: бруківки, бордюрів, східців, плит.

Завозиться у Вінницьку область з інших областей також звичайний митий річковий пісок, хоча на її околицях є в достатній кількості і піски, і вода для їх перемивання. В області, за виключенням південних районів, постійно відчувався дефіцит будівельного піску. Піски для бетонів у регіон і деякі інші міста поставлялися з сусідніх областей.

Серед відомих родовищ металевих корисних копалин на увагу заслуговує

тільки Зеленоярське титано-цирконієве родовище.

Мінеральні лікувальні та столові води інтенсивно почали освоюватися тільки останнім часом. Якщо майже на усіх відомих родовищах лікувально-столових вод ведеться розлив, або йде підготовка до нього, то значна кількість потужних джерел та свердловин з вивченими високоякісними столовими водами ще не використовуються. Радонові води Хмільницького родовища уже на протязі півстоліття інтенсивно використовуються в лікувальних цілях.

Рівень використання корисних копалин області нижчий середньо-державного, обсяги розробки корисних копалин можуть бути збільшені на підставі застосування нових технологій. Найбільш перспективні детально розвідані родовища, що не експлуатуються приведені в додатку М.

Мінерально-сировинний потенціал області використовується далеко не повною мірою. Деякі перспективні види сировини досі залишаються взагалі не освоєними. Повністю зупинені роботи на десятках родовищ, що розроблялися раніше, в тому числі і на окремих родовищах якісної сировини, із сприятливими умовами видобутку, розташованих у вигідних транспортних умовах.

Стан водних ресурсів визначається компонентами природного середовища та господарською діяльністю.

Основними джерелами водозабезпечення є поверхневі води річок, що належать до басейнів трьох основних рік України – Південного Бугу, Дністра і Дніпра, на басейни яких припадає відповідно 62, 28 і 10 відсотків території області. Всього по області протікає 3,6 тисяч річок, загальною протяжністю 11,8 тис.км. З них 232 річки довжиною понад 10 км кожна, решта струмки. Густота річкової мережі становить 0,45 км/км². Використовуються вони для питного і технічного водопостачання, судноплавства, риборозведення, зрошування земель і гідроенергетики. Майже для всіх річок області характерним є водний режим з помітною весняною повінню та високою ступінню зарегульованості штучними водоймами – водосховищами і ставками.

В цілому, річки Вінницької області можна поділити за такими

категоріями:

- великі річки - 2 (Південний Буг і Дністер), довжиною по території Вінницької області, що становить 0,1 %;
- середні річки - 4 (Соб, Гірський Тікич, Мурафа, Рось), загальною довжиною 348 км, що становить 0,1 %;
- малі річки (довжиною понад 10 км) - 226;
- струмки (довжиною менше 10 км) – 3594 загальною довжиною 10935 км, що становить 99,8 %.

У Вінницькій області розташовано 56 водосховищ (без врахування 2 водосховищ Дністровського каскаду), загальною площею 10,1 тис. га. Сумарний об'єм водосховищ на території області становить 299,3 млн. м³.

Для більшості водойм зменшення площ водного дзеркала і об'єму відбулося через замулення і заболочення їх верхів'їв.

Середня площа одного водосховища в області становить 180 га.

Загальна площа земель водного фонду області складає 108 тис. га, в тому числі зайняті: річками та струмками – 8906 га; водосховищами та ставками – 31751 га; каналами, колекторами та канавами – 1393 га; гідротехнічними спорудами – 426 га; відкритими заболоченими землями – 29719 га; прибережними захисними смугами – 41222 га (в т.ч. 4866 га болотами).

Прогнозні ресурси питних підземних вод в межах Вінницької області становлять 885,5 тис. м³/добу. За станом на 1.01.2018 року розвідано та затверджено на території області 27 родовищ підземних вод, запаси по яких становлять 151,943 тис. м³/добу. Водовідбір підземних вод з затверджених запасів становить 13,577 тис. м³/добу.

Загальний водовідбір підземних вод за 2017 рік по Вінницькій області складає 45,594 тис. м³/добу. Якість підземних вод залишається задовільною.

У сучасних умовах водне господарство є однією з найважливіших складових, що забезпечує сталий розвиток країни та її регіонів. Головним завданням при цьому є забезпечення населення та господарства області (сільське та комунальне господарство, промисловість, енергетику, водний

транспорт, рибне господарство тощо) відповідними обсягами якісної води (табл. 2.7).

Населення сільських територій переважно користується питною водою з колодязів, яких нараховується близько 100 тисяч.

Таблиця 2.7

Водні ресурси Вінницької області

Вид ресурсу	Середньо-багаторічний стік, км ³	Водні ресурси, км ³ забезпеченість		
		50 %	75 %	95 %
Місцевий річковий стік	2,47	2,39	1,83	1,16
Приток річкових вод	8,48	8,33	6,56	4,29
Сумарний річковий стік	11,0	10,6	8,46	5,96
Підземні води	0,11	0,11	0,11	0,11
Всього водних ресурсів	11,11	10,71	8,58	6,07

Джерело – [166]

На території області налічується 4903 водних об'єкти загальною площею 34330 га. Надано в оренду 2224 об'єктів площею 19323 га, з них під водою 15320 га. Використання водного фонду сільських територій наведено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Використання водного фонду сільських територій Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість водних об'єктів, шт.	4903	4903	4903	4903	4903	-
Кількість водних об'єктів, переданих в оренду, шт.	1925	1937	2006	2072	2224	229
Площа водних об'єктів, переданих в оренду, га.	16524	16632,6	17134,8	17837,6	19323,0	2799
Орендна плата за 1 га, грн.	369,6	394,1	429,1	437,2	466,3	96,7
Надходження до бюджетів сільських територій, згідно укладених договорів, тис. грн.	5900,7	6553,2	7350,5	7794,8	9010,3	3109,6

Джерело: сформовано за даними Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації.

До місцевих бюджетів сільських територій за використання земель водного фонду в 2018 році надійшло коштів на 52,7 % більше ніж за 2014 рік. Середній розмір орендної плати земель водного фонду 1 га у 2018 році склав 466,3 грн/га та порівняно з 2014 роком орендна плата зросла на 96,7 грн./га.

В цілому область забезпечена водними ресурсами для використання галузями економіки та населенням.

Важливе місце в природному ресурсному потенціалі України займає потенціал лісу. Потенціал лісових ресурсів як важлива частина природно-ресурсного потенціалу території акумулює в собі як матеріальний складник (ліс – це джерело деревини, будівельних матеріалів, сировини для деревообробки, меблевої, целюлозно-паперової та інших галузей промисловості), так і нематеріальний (ліс виконує водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, продукує кисень та ін.). Тобто природно-ресурсний потенціал лісу потрібно розглядати в двох аспектах: як джерело предметів праці і сировини для суспільного виробництва (матеріальний складник); як здатність формувати і підтримувати умови життя і діяльності людини та збереження загальноприродного балансу (нематеріальний складник) [154].

Лісові ресурси області представлені лісами I і II групи, де домінують твердолистяні породи – 92 %, хвойні – 5,6 %, м'яколистяні – 2,4 %. При аналізі вікової структури лісів можна відмітити, що молодняки до 20 років становлять 5,7 %, стиглі та перестійні – 17,6 %, а середньовікові та досягаючі становлять 76,7 %.

Лісистість в середньому по області становить 13,8 %, що на 2,1 % менше ніж по Україні. На жаль, цей показник у два рази менше, ніж у більшості країн Європи і в п'ять раз, ніж у Японії. Найбільша лісистість спостерігається в Чечельницькому, Піщанському, Тростянецькому та Тульчинському районах.

Область має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та зовнішнього туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство флори і фауни, санаторно-курортне лікування (курорт державного значення Хмільник), історико-культурний та туристично-рекреаційний потенціал, достатні людські ресурси, розвинуту мережу транспортного сполучення, можливість авіасполучення (функціонують авіарейси на Варшаву, Тель-Авів, Анталію та Шарм-Ель-Шейх).

Рекреаційні ресурси області є значними та різноманітними. Площа земель

рекреаційного призначення становить 0,2 тис. га, земель оздоровчого призначення - 0,5 тис. га. Для відпочинку населення використовують ліси, кемпінги, будинки відпочинку, санаторії. В області діє санаторно-курортні (оздоровчі) заклади - 25, в тому числі: санаторії - 16; санаторії-профілакторії - 6; пансіонати з лікуванням - 1 та бази відпочинку.

Все більшим попитом серед туристів, які приїжджають оздоровитися користуються санаторії м. Хмільник, м. Немирів. Адже Вінниччина багата якісними мінеральними та прісними підземними водами. Відоме не лише в Україні, але в багатьох країнах світу і місто-курорт Хмільник, який ще називають «радоноювою скарбницею». Радоновим водам Хмільника немає рівних серед відомих мінеральних вод Європи.

На Вінниччині активно розвивається сільський зелений туризм. Даний напрям туризму сприяє залученню українських та іноземних громадян до пізнання багатой природної та історико-культурної спадщини краю, збереженню екологічної рівноваги. Забезпечено діяльність 38 садиб, що пропонують комфортне проживання, сімейний відпочинок, народну традиційну кухню, екологічно чисті продукти харчування, цікаве дозвілля. З них 2 садиби мають третю (найвищу) категорію системи категоризації сільської нічліжної бази «Українська гостинна садиба» та 7 садиб мають базову категорію.

2.2 Структурно - динамічний аналіз основних компонентів економічного потенціалу та їх оцінка

Основою соціально – економічного розвитку сільських територій є, на наш погляд, аграрно-виробничий потенціал. Проте на даний час серед учених-економістів немає єдиної думки про визначення цієї категорії та його структури.

Категорія «аграрно-виробничий потенціал» в сучасній економічній літературі використовується нечасто і часто ототожнюється з категорією «потенціал аграрного сектора», «аграрний потенціал», «виробничий

потенціал», «ресурсний потенціал сільського господарства». Деякі дослідники, вважаючи, що аграрно-виробничий потенціал є наслідок господарської діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, пропонують використовувати категорію «виробничий потенціал сільськогосподарських підприємств». Так, В. С. Шебанін та І. І. Червен зазначають, що ресурсний потенціал аграрних підприємств – складна система, яка поєднує в одне ціле групи ресурсів (як природних, так і трудових та промислових), що при використанні в органічній єдності дозволяють отримати належні результати діяльності [120].

Інше визначення дає В. А. Свободін: «Виробничий потенціал сільськогосподарського виробництва певного виробничого типу і рівня інтенсивності можна характеризувати як сукупність технологічно збалансованих ресурсів, за допомогою яких можна виробляти певний обсяг продукції, тобто конкретному виробничому потенціалу відповідає нормативний рівень виробничо-технологічної ефективності (виробничої потужності)» [148, с. 37].

В контексті досліджень під аграрно-виробничим потенціалом території розуміються сукупні можливості територіально локалізованих господарюючих суб'єктів з виробництва сільськогосподарської продукції та отримання валового доходу, як основного джерела розширеного відтворення ресурсів, задіяних в процесі аграрного виробництва.

Процеси формування, використання і відтворення аграрно-виробничого потенціалу сільських територій нерозривно пов'язані з процесом ведення сільськогосподарського виробництва усіма господарюючими суб'єктами, а величина аграрно-виробничого потенціалу визначається здатністю економічних суб'єктів ефективно використовувати ресурси, залучені в процес аграрного виробництва. Разом з тим, який би рівень концентрації виробництва не досягався, виробнича система завжди має певну пропорційність частин і закономірність їх співвідношення, зумовлені економічною доцільністю та необхідністю [157]. Тобто можливості нарощування аграрно-виробничого

потенціалу сільських територій можливі тільки в умовах формування оптимальної сукупності виробничих систем, що реалізують функції аграрного виробництва, та раціонального розподілу ресурсів між ними.

Сільські території стали осередком підвищеної економічної активності, також зросла їх інвестиційна привабливість. Наразі, у розвитку сільських територій існує низка актуальних проблем, які не лише залишились у спадок від минулої адміністративної системи, а й стали результатом окремих помилок у їх реформуванні, недостатньої послідовності у здійсненні реформ (рис. 2.1).

Станом на 1 січня 2019 року в області функціонує 2593 сільськогосподарських підприємств, з них 1925 фермерських господарств, 95 державних сільськогосподарських підприємств та 4 міжгосподарських підприємств.

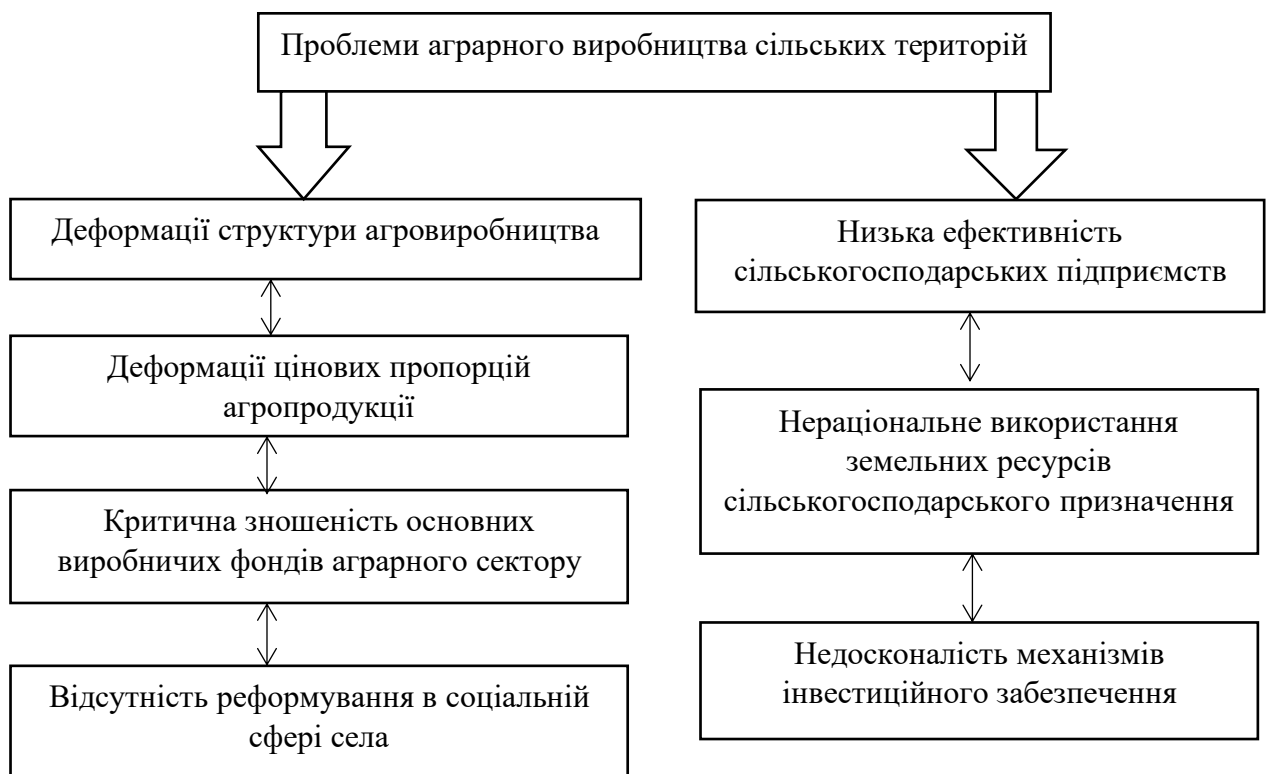

Рисунок 2.1 - Проблеми аграрного виробництва сільських територій

**Джерело: сформовано автором на основі [157; 165]*

В області сконцентровано 18-20 % наявних в Україні площ цукрових буряків і 6 % зернових культур. Область має одне із найбільших серед регіонів України поголів'я тварин: 308,9 тис. гол. ВРХ, в т.ч. 148,9 тис. гол. корів, 266,6 тис. гол. свиней, 51,3 тис. гол. овець та кіз, 32,3 млн. гол. птиці. Аграрний

сектор області за підсумками 2018 року займав лідируючі позиції в сільському господарстві: за обсягами виробництва валової продукції та за обсягами виробництва валової продукції на одну особу, за обсягами виробництва цукрових буряків, зернових культур, картоплі, плодово-ягідної продукції, м'яса, молока, за чисельністю поголів'я ВРХ, в т.ч. корів, та птиці.

В структурі сільськогосподарського виробництва рослинництво займає майже 67 % та в порівнянні з 2014 роком зменшилось на 4,0 % (додаток Н).

Щодо виробників сільськогосподарської продукції, то провідну роль відіграють сільськогосподарські підприємства, їх частка складає понад 55 %, фермерські господарства виробляють лише 8,1 % продукції, а домогосподарства – 36,6 %, і являють собою важливе джерело наповнення сімейного бюджету. І ця роль значно важливіша у разі зниження заробітної плати в громадському секторі та нерегулярності її виплати [153].

На рис. 2.2 та рис. 2.3 наведена структура виробництва рослинництва та тваринництва різними категоріями виробників.

Треба зазначити, що частка виробництва продукції рослинництва домогосподарствами протягом 2014-2018 років залишається незмінною (35,7 %).

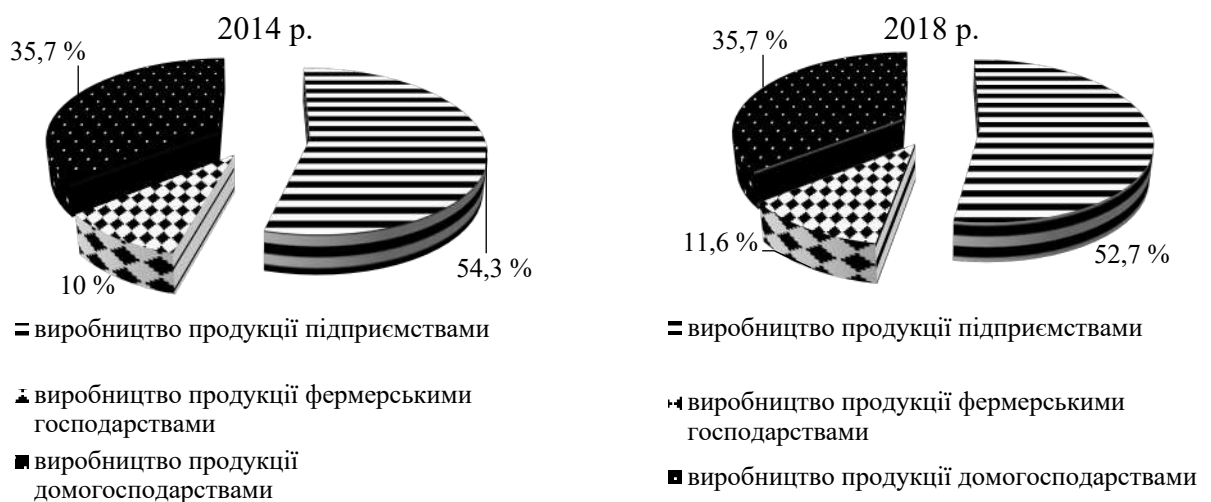

Рисунок 2.2 - Структура виробництва продукції рослинництва, %

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області

Сільськогосподарські підприємства виробляють більше половини валової продукції рослинництва, а фермерські господарства лише 11,6 %.

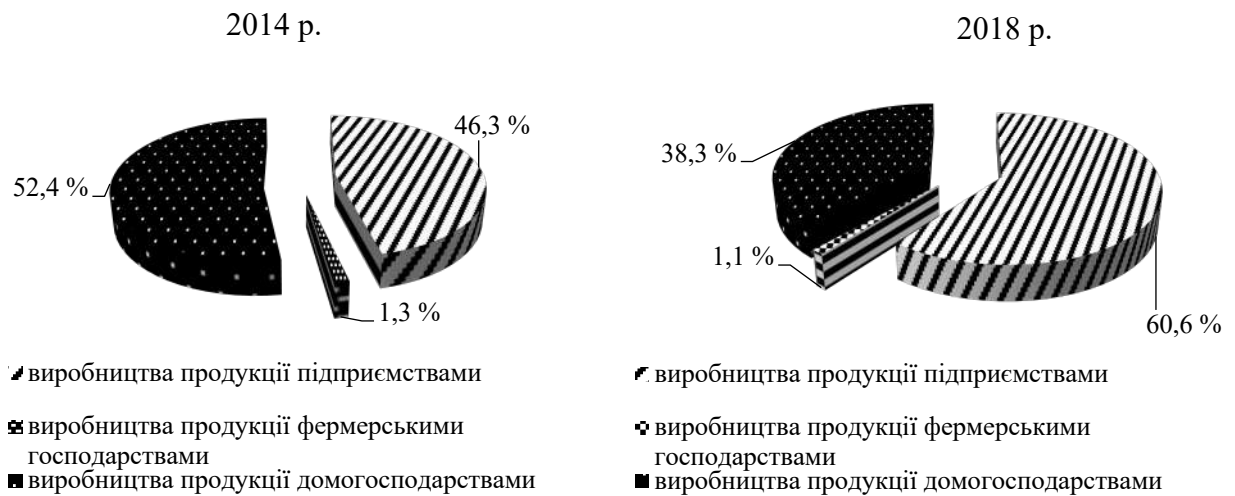

Рисунок 2.3 - Структура виробництва продукції тваринництва, %

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області

Щодо продукції тваринництва, то слід зазначити деякі зміни в структурі, так сільськогосподарські підприємства збільшили виробництво на 1693,3 млн. грн. та зайняли 60,6 % ринку виробництва. Виробництво продукції тваринництва господарствами населення знизилось на 141,0 млн. грн. та на ринку виробництва вони поступились на 14,1 %. Фермерські господарства в структурі виробництва продукції тваринництва займають лише 1,1 %.

Для підприємств сільськогосподарського виробництва оновлення матеріально – технічної бази є одне з важливих питань. Матеріально - технічне забезпечення характеризується не тільки ступенем фізичного зносу засобів виробництва (42 %), а й моральним старінням. Кількість сільськогосподарської техніки щороку зменшується. Для більшості ж підприємств та фермерських господарств можливості заміни застарілих засобів виробництва дуже невеликі. Від технічного забезпечення значною мірою залежить ефективність використання ресурсів, кількісні та якісні показники діяльності сільськогосподарських підприємств та конкурентоспроможність його продукції (табл. 2.9). Протягом останніх років стан технічного оснащення у сільському

господарстві України в цілому й Вінницької області зокрема, дещо погіршився (табл. 2.9). Кількість тракторів у сільськогосподарських підприємствах області протягом 2014-2018 років скоротилася майже на 7,4 %, зернозбиральних комбайнів - на 8 %, бурякозбиральних комбайнів - на 34 %, вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів – на 19 %.

Таблиця 2.9

Матеріально - технічне забезпечення підприємств сільського господарства Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість підприємств які здійснювали сільськогосподарську діяльність	2606	2592	2453	2668	2593	-13
Первина вартість основних засобів, тис. грн.	7148044	9645928	12883420	16041570	19839867	12691823
Знос, тис. грн.	2655016	4042231	5954339	6962769	8354606	5699590
Залишкова вартість, тис. грн.	4493028	5603697	6929081	9078801	11485261	6992233
Ступінь зносу	0,37	0,42	0,46	0,43	0,42	0,05
Коефіцієнт придатності	0,63	0,58	0,56	0,57	0,58	-0,05
Трактори	10036	9030	8947	9686	9297	-739
Зернозбиральні комбайни	1919	1812	1834	1852	1765	-154
Кукурудзозбиральні комбайни	220	144	143	125	156	-64
Кормозбиральні комбайни	586	513	503	454	418	-168
Картоплезбиральні комбайни	58	46	40	49	41	-17
Бурякозбиральні машини	483	450	392	378	319	-164
Сівалки	4863	4455	4590	4644	4550	-313
Жатки валкові	1190	1087	1132	1129	1200	10
Вантажні та вантажно-пасажирські автомобілі	7122	6224	6089	6257	5765	-1357
Інші	89	95	119	134	183	94

Джерело: сформовано за даними Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації.

В 2018 році сільгоспвиробниками області було придбано 1011 одиниць сільськогосподарської техніки та обладнання на суму 1137 млн. грн., в тому числі 80 зернозбиральних комбайнів та 190 тракторів. Лізингові компанії «Укراгролізинг» та «Обліntерлізинг» передали сільгоспвиробникам області в лізинг 7 одиниць техніки вартістю 2,7 млн. грн.

Низький рівень забезпеченості матеріально-технічними ресурсами та неповне використання природного і виробничого потенціалів у сільському господарстві викликані тим, що головним джерелом фінансування матеріально-технічного оснащення сільськогосподарських підприємств є власні кошти цих підприємств, а також на матеріально-технічний стан впливають недоліки структури господарського комплексу країни. В Україні повільно розвивається машинобудування для потреб аграрної сфери та будівельної індустрії на селі.

Матеріально-технічна база підприємств сільського господарства сформована в основному за рахунок машинно-тракторних парків реформованих радянських колективних господарств, техніки особистих господарств населення та машинно-технологічних станцій. Останнім часом значну конкуренцію з надання послуг сільському господарству створюють особисті селянські господарства громадян. Частка наявних у них тракторів і комбайнів в Україні до загальної кількості є досить високою. Вони мають близько 30 % тракторів та 20 % зернозбиральних комбайнів. Але великотоварні сільгосппідприємства краще забезпечені технікою, зокрема найбільша кількість кормозбиральних, силосозбиральних та бурякозбиральних комбайнів традиційно залишається у них.

Основою відновлення матеріально-технічної бази сільського господарства повинна бути реальна державна технічна політика та створення вітчизняного сільськогосподарського машинобудування за рахунок концентрації коштів на цьому напрямі, які можна одержати внаслідок переорієнтації фінансових потоків у країні [97].

Характерним для сільських територій є те, що виробництвом сільськогосподарської продукції займаються як великі сільськогосподарські

підприємства, так і господарства населення.

Провідна роль у цьому належить саме рослинництву, адже його частка у загальному вираженні випуску сільськогосподарських продуктів в Україні становить майже 75 %, відповідно випуск продуктів тваринництва – 25 %. В додатку П. наведені основні показники рослинництва сільських територій області.

Виробництво продукції рослинництва в 2018 році зросло на 7,8 %, при цьому частка виробництва продукції рослинництва господарствами населення залишилась незмінною.

Виробництво зернових та зернобобових культур, буряка цукрового протягом досліджуваного періоду збільшилось, хоча посівні площі даних культур зменшились, збільшення урожаю пояснюється зростанням урожайності.

Посівна площа соняшника та овочевих культур відкритого ґрунту збільшилась, але зменшилась урожайність, хоча виробництво зросло.

Виробництво картоплі збільшилось за рахунок збільшення посівних площ та підвищення урожайності.

Вінниччина має найбільший бурякоцукровий комплекс, займає провідні позиції по валових зборах зернових культур, в картоплярстві, садівництві та тваринництві. В області сконцентровано 18 % наявних в Україні площ цукрових буряків, і 5-6 % зернових культур. В структурі посівів зернові культури займають 51,6 % посівних площ, технічні культури – 31,2 %, в тому числі цукрові буряки – 3,8 %, картопля і овочі – 7,9 %, кормові культури – 9,0 %.

Вінницька область має сприятливі передумови для розвитку тваринництва: наявність пасовищ, кормових відходів харчової промисловості та побічної продукції галузей рослинництва і розвинутого польового кормовиробництва. Незважаючи на це, тваринництво залишається на другому місці після рослинництва. Виробництво продукції тваринництва у 2018 році порівняно з 2014 роком виросло на 29,8 %, а частка виробництва продукції

тваринництва господарствами населення зменшилось на 14,1 %. Ріст продукції тваринництва відбувся за рахунок нарощування потужностей підприємств по вирощуванню птиці. У 2018 році кількість сільськогосподарських тварин (крім птиці) порівняно з 2014 роком впало на 22 %, а кількість птиці виросла на 115 %. Основні показники тваринництва відображено в таблиці 2.10. Виробництво м'яса у 2018 р. (реалізація худоби та птиці на забій, у живій вазі) в усіх категоріях господарств порівняно з 2014 р. зросло на 263,1 тис. т, яєць – на 140,9 млн. шт., але зменшилось виробництво вовни – на 3 тис. т. За рахунок зменшення стада корів в сільськогосподарських підприємствах впали обсяги виробництва молока на 5,6 тис. т.

Таблиця 2.10

Основні показники тваринництва у Вінницькій області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість сільськогосподарських тварин, тис. голів							
Велика рогата худоба	343,4	322,8	291,1	300,7	283,5	239,4	-104,0
в тому числі корови	173	170,9	161,8	159,1	148,7	135,6	-37,4
Свині	377,5	370,0	362,0	370,6	269,9	251,4	-126,1
Вівці та кози	40,6	36,8	34,8	33,9	34,7	33,0	-7,6
Птиця	13805,5	23295,8	27012,5	28920	29670,3	32588,6	18783,1
Виробництво основних видів продукції тваринництва							
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	177,7	264,4	309,4	324,3	440,8	634,6	456,9
Молоко, тис. т	856,9	852,0	838,4	853,6	851,3	763,3	-93,6
Яйця, млн. шт.	804,8	804,4	857,4	880,2	945,7	933,7	128,9
Вовна, т	14	14	13	11	11	9	-5

Джерело: сформовано за даними Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації.

Зменшення кількості сільськогосподарських тварин та збитковість тваринництва зумовлюються несприятливою ціновою політикою на ринку сільгосппродукції, відсутність власних коштів для інвестування проектів

розвитку тваринництва, їх великі терміни окупності на фоні дешевого імпорту тваринницької продукції.

Ефективний розвиток сільських територій визначається багатьма складовими, однією з яких є соціальна інфраструктура. Остання має задовольняти життєві потреби провідної продуктивної сили суспільства – людини, та тим самим сприяти розвитку сільської економіки. Інфраструктура сільських територій являє собою один із основних чинників, котрі характеризують якість та рівень життя сільського населення. Сьогоднішній стан інфраструктури сільських територій характеризується рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва. Нині переважна більшість сільського населення зайнята у сільськогосподарському виробництві, так як це є основним видом діяльності на селі. Низька престижність сільськогосподарської праці та неналежні умови життєдіяльності на селі не сприяють формуванню умов для покращення розвитку сільських територій, в зв'язку з цим, важливе значення має підвищення рівня розвитку інфраструктури сільських територій, від якої залежить не лише добробут та соціальна захищеність сільського населення, а й ефективність виробничої діяльності на селі. На розвиток інфраструктури сільських територій України має безпосередній вплив аграрний сектор. Хоча, сьогодні він характеризується незначними позитивними змінами, але покращення інфраструктури сільських територій не відбувається, і вирішення цього питання залишається важливою проблемою в державі. Для зберігання вирощеної сільськогосподарської продукції в області ефективно функціонує потужна інфраструктура. В зерновому господарстві працює 72 елеватори загальною потужністю 3,0 млн. тонн та 1654 зерносклади на 2,2 млн. тонн. Для зберігання плодів, овочів та картоплі в області є в наявності 59 плодосховищ на 83,2 тис. тонн, 21 картоплесховище на 7,3 тис. тонн, 34 овочесховища на 6,1 тис. тонн та 19 комбінованих овочекартоплесховищ загальною ємністю 11,3 тис. тонн.

В складі інфраструктури провідне місце займає транспорт. Транспортна галузь має значні перспективи розвитку, враховуючи вигідне географічне

розташування Вінницької області в центрі України. Загальна протяжність залізничних магістралей станом на кінець 2017 року складає 1074,3 км. Стратегічно важливими залізничними вузлами є станції Козятин та Жмеринка. Щільність залізничних колій загального користування на 1 тис. км² території становить 41 км, що вище середнього рівня по державі. Розгалужена мережа залізничних доріг з'єднує всі основні промислові центри регіону з містами України, СНД, Європи. Загальна протяжність вулично-дорожньої мережі міст та селищ області складає 16535,43 км, з яких: дороги з твердим покриттям – 10024,03 км; дороги з удосконаленим покриттям – 2436,3 км; освітлювані вулично-дорожні мережі – 3006,5 км.

Усі сільські населені пункти забезпечені під'їздними шляхами з твердим покриттям. Мережа автомобільних доріг загального користування у Вінницькій області станом на 1 січня 2019 року становить 9521,8 км, в тому числі державні автомобільні дороги – 2939,0 км, із яких міжнародні автодороги – 365,2 км (Стрий – Тернопіль – Кіровоград – Знам'янка – 181,9 км; Житомир – Вінниця – Могилів-Подільський – 178,1 км). Але значна частина автошляхів знаходиться у незадовільному технічному стані. Існуючий стан вулично-дорожньої мережі міст і селищ не повною мірою відповідає вимогам норм і стандартів з безпеки дорожнього руху. Значна частина асфальтобетонних доріг експлуатується при наявності ямковості, колійності, гребінки, просадки тощо. Також можна відзначити незначну віддаленість від морських портів, що мають вихід в Середземне море (м. Одеса - 430 км, м. Миколаїв - 465 км, м. Херсон - 533 км). Вінницька область рівновіддалена від Східних та Західних кордонів Держави (відстань до Російської Федерації 450 км, до країн ЄС – 420 км). В області, при виборі між різними видами транспорту, підприємства матеріального виробництва при перевезенні вантажів віддають перевагу залізничному і автомобільному транспорту. Зовсім не користується попитом повітряний транспорт. Результатом такої ситуації є недоступність для багатьох підприємств послуг повітряного транспорту через високі ціни, особливо на чартерні рейси. В структурі вантажообігу регіону, виключаючи трубопровідний

транспорт, найбільша кількість перевезень припадає на автомобільний транспорт - 86,3 %, на залізничний лише 13,7 %.

Характеризуючи розвиток інфраструктури у Вінницькій області можна відмітити, що на сьогодні природним газом користуються споживачі 16 міст, 16 селищ міського типу та 533 (або 36,4 % від загальної кількості) сільських населених пунктів. Але 6 із 27 районів області залишаються зовсім не газифікованими: Піщанський, Чернівецький, Чечельницький, Ямпільський, Могилів-Подільський і Мурованокуриловецький. Існуючі потужності діючих автоматизованих газорозподільних станцій не дозволяють провести газифікацію населених пунктів вищезгаданих районів, а також продовжити газифікацію Барського, Шаргородського, Теплицького, Бершадського, Тульчинського, Оратівського, Літинського, Іллінецького та Липовецького районів. Будівництво магістральних газопроводів та газопроводів-відводів високого тиску смт. Літин – с. Івча Літинського району, м. Тульчин – с. Винокурня Тульчинського району, с. Новоживотів Оратівського району, смт. Тростянець – с. Бирлівка Бершадського району – с. Вербка Чечельницького району, смт. Копайгород Барського району – смт. Муровані-Курилівці, дало б можливість газифікувати ці райони.

Галузь зв'язку та інформатизації продовжує зберігати позитивну тенденцію свого розвитку. В області послуги зв'язку надають майже 40 підприємств, які забезпечують потреби всіх категорій споживачів. Вводяться нові цифрові телефонні станції, системи мобільного зв'язку «UMC», «Київстар GSM» покриваються міста і території, прилеглі до автомобільних доріг державного значення. Збільшується кількість операторів електрозв'язку, які включені в волоконно-оптичні лінії зв'язку (ВОЛЗ): «Дністер», «Захід», а з часом – «Поділля», а також ті, що працюють в системах радіорелейного зв'язку (РЛЗ). ВОЛЗ і РЛЗ забезпечують високу швидкість і якість передачі інформації. З кожним роком ростуть обсяги інформації по каналам «INTERNET», а також операторів – портів. Рівень покриття території області стільниковим зв'язком складає 80,0 %, кількість користувачів мережі Інтернет збільшилась в 1,7 рази.

Фінансово-економічний потенціал можна визначити, як загальна сума фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні місцевих органів влади, та фінансових ресурсів, які можуть бути залучені для виконання функцій місцевого самоврядування й об'єктивно можуть бути використані у створенні ВВП території та забезпечення населення усіма соціально-економічними благами. Категорія фінансових ресурсів визначає кошти, які, реалізуючи існуючий потенціал, беруть участь у цьому процесі (табл. 2.11) [158].

Таблиця 2.11

Фінансовий результат сільськогосподарських підприємств Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Фінансовий результат сільськогосподарських підприємств до оподаткування, млн. грн., в тому числі	440,0	734,2	5724,5	7963,8	5311,3	4871,3
Отримали прибуток, млн. грн.	980,0	3299,4	7975,3	8686,4	6233,0	5253
% до загальної кількості підприємств	83,5	85,6	86,9	90,5	89,9	6,4
Отримали збиток, млн. грн.	540,0	2565,2	2250,8	722,6	921,7	381,7
% до загальної кількості підприємств	16,5	14,4	13,1	9,5	10,2	-6,3
Результат від операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, млн. грн.	957,7	4463,9	9628,6	10221,0	6930,9	5973,2
Витрати операційної діяльності, млн. грн.	9498,8	15648,8	26022,9	28576,9	26900,7	17401,9
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	10,1	28,5	37,0	35,8	25,8	15,7

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Підприємства, що зайняті в сільському господарстві протягом 2014-2018 років працювали з позитивним сальдовим фінансовим результатом. Сільськогосподарські підприємства, що отримували збиток складають в 2018

році 10,2 %, що на 6,3 % менше чим у 2014 році. Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств у 2018 році становить 25,8 %, що на 15,7 % більше ніж у 2014 році, але менша чим у 2015-2017 роках.

Аналіз тенденцій розвитку сільських територій показує, що основним чинником, який впливає на цей процес, є бюджетна забезпеченість органів місцевого самоврядування за рахунок власних коштів. Так сума власних надходжень доходів до бюджетів сільських рад в 2018 році становить 911694,6 тис. грн., що на 141 % більше чим у 2014 році (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Надходження до місцевих бюджетів сільських територій Вінницької області, тис. грн.

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Бюджетів сільських рад	661	661	661	658	606	-55
Надходження коштів (власних надходжень доходів) до місцевих бюджетів області	284975,7	3111272,2	3790497,1	5651428,8	8225038,6	5400062,9
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад	377617,1	399736,6	539159,6	796633,0	911694,6	534077,5
Дотації з державного бюджету	2960719,7	3216699,7	417518,4	341928,6	1084641,7	-1876078,0
в тому числі сільським радам	7556,9	5165,2	8338,9	630,0	2820,2	-4736,7
Частка дотацій сільським радам, %	0,2	0,2	2,0	0,2	0,3	0,1
Дотації з обласного бюджету	0	0	0	0	0	0
в тому числі сільським радам	0	0	0	0	0	0
Дотації з районних бюджетів	212922,8	234077,7	0	0	0	-212922,8
в тому числі сільським радам	169841,0	179391,8	0	0	0	-169841,0

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Підсумовуючи усе вищевикладене, слід відзначити, що фінансово-економічний потенціал сільських територій є комплексним поняттям, яке включає реальні та потенційно можливі фінансові ресурси, які відображають загальний обсяг фінансових можливостей, що знаходяться у розпорядженні певної сільської території.

Для покриття видатків та збалансування бюджетів сільських рад надавалися дотації з державного та районних бюджетів. Приємно відмітити, що рівень дотацій, які отримали сільські території в загальній сумі дотацій становить 0,2-0,3 % та має тенденцію до зниження. Це свідчить про позитивні зрушення при виконанні власних бюджетів та збільшенні власних надходжень.

Інвестиційна активність є найбільш вагомим чинником сталого розвитку сільських територій та ряд перешкод стримують розвиток інвестиційної складової розвитку сільських територій (рис. 2.4).

Рисунок 2.4 - Основні бар'єри для інвестицій у сільському господарстві

Джерело: сформовано автором на основі [99; 115]

Прискорити економічний розвиток сільських територій області можливо лише на основі зростання їх інвестиційного потенціалу. Інвестиційний потенціал сільських території можна визначити як сукупна можливість власних і залучених фінансових ресурсів, які здатні забезпечувати інвестиційну

діяльність з метою отримання прибутку, в цілях і масштабах, визначених економічною політикою для забезпечення сталого розвитку сільських територій. За економічним змістом інвестиційний потенціал розглядається як сукупність інвестиційних ресурсів суб'єктів господарської діяльності, які формують комплексну базу відтворення господарської та соціальної сфери життєдіяльності сільських територій на інноваційній основі з метою забезпечення сталого економічного зростання.

Розвиток сільських територій прямо пов'язаний з розвитком сільського господарства. В області в 2018 році було реалізовано 43 інвестиційних проектів в агропромисловий комплекс, що на 6 проектів менше чим в 2014 році. Обсяг капітальних інвестицій в сільське господарство в 2018 році склав 4627,6 млн. грн., що у 3,6 раз перевищує даний показник 2014 року (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Освоєння інвестицій сільським господарством Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість реалізованих інвестиційних проектів в АПК, од.	49	34	41	16	43	-6
Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн	1281408	1545876	2194797	3370792	4627569	3346161
в тому числі в землю	36670	24064	48862	74080	32923	-3747
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	147000	162349	125179	167339	215081	68081
Вкладено прямих іноземних інвестицій в сільське господарство, тис. дол. США	25737,0	31225,1	24521,0	24341,1	21051,7	-4685,3
Вкладено коштів державного та місцевого бюджетів, млн. грн. в АПК	9,1	16,3	102,5	93,8	132,0	122,9
в тому числі в сільське господарство	0,0	0,8	3,8	2,3	2,3	2,3

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

З поняттям інвестиційного потенціалу пов'язано визначення інвестиційної привабливості. Інвестиційна привабливість сільських територій – це система складових економічного потенціалу, що обумовлюють потенційну зацікавленість інвесторів, щодо вкладення інвестиційних ресурсів та відповідають головним цілям інвесторів, що полягають у беззбитковості, безризиковості та ліквідності інвестицій [99].

В умовах трансформаційної економіки основні складники соціальної та регіональної політики розвитку сільських територіальних громад полягають у визначенні організаційно-фінансового забезпечення, пріоритетності державного регулювання розвитку населених пунктів та залучення інвестиційних ресурсів. У 2018 році підприємствами та організаціями усіх форм власності за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 11744,1 млн. грн. інвестицій в основний капітал (рис. 2.5).

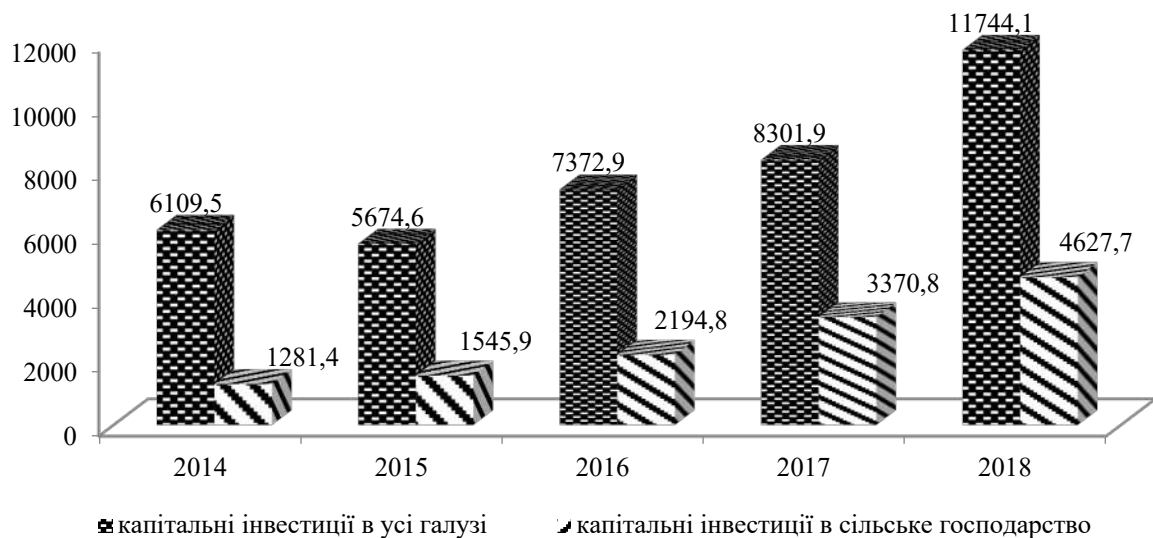

Рисунок 2.5 - Динаміка капітальних інвестицій у Вінницькій області, млн. грн.

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) унесених в економіку області в 2018 році становить 203,4 млн. дол. США, з них вкладено в сільське господарство 21 млн. дол. США, що на 18,2 % менше чим у 2014 році (рис. 2.6). Також треба відмітити інвестування коштів державного та місцевого

бюджетів в розвиток економіки сільських територій. Так, в галузі агропромислового комплексу в 2018 році надійшло бюджетних коштів 132 млн. грн., а безпосередньо в сільське господарство - 2,3 млн. грн.

Отже, завдяки активізації інвестиційної діяльності відбувається розвиток галузей економіки на сільських територіях, що сприяє розширенню відтворювання виробничих сил, підвищенню ефективності використання ресурсного потенціалу та зростанню рівня життя населення, забезпечуючи підвищення його якості.

Рисунок 2.6 - Динаміка прямих іноземних інвестицій у Вінницькій області, млн. дол. США

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Недостатньо володіти ресурсами, важливо вміти їх ефективно перетворювати в цінності для споживача [106]. Тільки в цьому випадку буде підвищуватися конкурентоспроможність сільських територій, в порівнянні з іншими географічними зонами і місцевостями. Застосування методів маркетингу, його принципів і підходів, дозволить сформувати конкурентні переваги території, що надалі зробить її привабливою для різних груп споживачів. В цілому, здатність території формувати попит і залучати потенційних споживачів ґрунтується на такому понятті, як маркетинговий потенціал. Маркетинговий потенціал пов'язаний із спроможністю маркетингової системи сільської території забезпечувати постійну

конкурентоспроможність шляхом якісного управління, ефективного і раціонального використання трудових, фінансових і матеріальних ресурсів, застосування новітнього маркетингового інструментарію [126, с. 14–15]. Він характеризується здатністю суб'єктів регіональної економіки (фірми, домогосподарства, держава, за межами держави) реалізовувати ВРП та сформувати ефективний попит на продукцію сільських територій для різних груп споживачів. Однією з ключових передумов розвитку будь-якої сільської території є наявність ринків збуту продукції, що виробляється на їх території. Структура реалізації продукції рослинництва та тваринництва наведена в табл. 2.14 та табл. 2.15.

Таблиця 2.14

Структура каналів реалізації продукції рослинництва Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Обсяги реалізованої продукції рослинництва, млн. грн	7316,6	10540,5	19481,4	15990,3	18463,7	11147,1
в тому числі переробним підприємствам	323,8	351,2	556,6	495,7	609,3	285,5
частка переробним підприємствам, %	4,4	3,3	2,9	3,1	3,3	-1,1
населенню в рахунок оплати праці	12,6	9,6	14,6	14,8	16,1	3,5
частка в рахунок оплати праці, %	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	-0,1
населенню в рахунок орендної плати за земельні та майнові паї	241,8	253,7	353,2	303,8	313,9	72,1
частка в рахунок орендної плати за земельні та майнові паї, %	3,3	2,4	1,8	1,9	1,7	-1,6
на ринках через власні магазини, кіоски, палатки	444,6	542,6	799,3	751,5	904,7	460,1
частка реалізованої на ринку, %	6,1	5,1	4,1	4,7	4,9	-1,2
Інше, в тому числі експорт	6293,8	9383,4	17757,7	14424,5	16619,7	10325,9
частка іншої реалізованої продукції, %	86,0	89,1	91,1	90,2	90,0	0,4

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Маркетингові інструменти дають можливість вирішити проблеми щодо

організації ефективної реалізації продукції сільського господарства. Обсяги реалізованої продукції рослинництва щороку зростають і на кінець 2018 року становили 18463,7 млн. грн., що у 2,5 рази перевищило даний показник 2014 року. Як видно, у складі реалізованої продукції рослинництва домінуючу роль відіграє група інших каналів (90 %), переробним підприємствам надійшло лише 3,3 % всієї продукції, на ринках через власні магазини, ларки, палатки продано 4,9 %, а населенню в рахунок оплати праці та орендної плати за користування земельними та майновими паями реалізовано 2,7 %.

Таблиця 2.15

Структура каналів реалізації продукції тваринництва Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Обсяги реалізованої продукції тваринництва, млн. грн.	3242,9	5986,8	10540,4	2889,6	3627,4	384,5
в тому числі переробним підприємствам	585,0	696,6	912,0	326,5	692,8	-146,1
частка переробним підприємствам, %	18,0	11,6	8,7	11,3	19,1	1,1
населенню в рахунок оплати праці	4,9	3,5	5,4	0	0	-4,9
частка в рахунок оплати праці, %	0,15	0,08	0,09	0	0	-0,15
населенню в рахунок орендної плати за земельні та майнові паї	1,1	0,4	0,5	0	0	-1,1
частка в рахунок орендної плати за земельні та майнові паї, %	0,05	0,02	0,01	0	0	-0,05
на ринках через власні магазини, ларки, палатки	63,4	52,5	82,2	34,7	65,3	1,9
частка реалізованої на ринку, %	2,0	0,9	0,8	1,2	1,8	-0,2
інше	2588,5	5233,8	9540,3	2528,4	2869,3	280,8
частка іншої реалізованої продукції, %	79,8	87,4	90,4	87,5	79,1	-0,7

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Щодо структури реалізації продукції рослинництва, то треба відмітити незначні зміни. Так збільшилась реалізація продукції по іншим каналам на 0,4 % та знизилась – переробним підприємствам та населенню. Обсяги

реалізованої продукції тваринництва протягом 2014-2018 років зросли на 384,5 млн. грн., що становить 11,8 %. Найбільш пріоритетним серед видів зовнішньоекономічної діяльності є експорт, тому що чим більший обсяг експорту, тим більший прибуток держави, а отже і сільської території. Тенденцію розвитку експорту сільськогосподарської продукції можна проаналізувати на основі наведених даних (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

**Товарна структура експорту продукції сільського господарства
Вінницької області, тис. дол. США**

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Всього продукції	679307,9	742207,2	846924	982955,8	1217766,8	538558,9
Продукції тваринного та рослинного походження	125730,9	202217,2	238285,1	217795	328228,8	202497,9
у % до загального обсягу	18,5	27,2	28,1	22,2	26,9	8,4
Живі тварини; продукти тваринного походження	18207,9	35041,9	45531,3	46585,3	83442,1	65234,2
у % до обсягу продукції рослинного та тваринного походження	14,5	17,3	19,1	21,4	25,4	10,9
живі тварини	160,1	173,6	-	950,4	117,4	-42,7
м'ясо та їстівні субпродукти	6173,3	7157,2	6627,4	9305	13204,5	7031,2
риба і ракоподібні	12,3	2,4	5,3	-	4,8	-7,5
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	11862,2	27708,6	38882,5	36240,8	70021,8	58159,6
інші продукти тваринного походження	-	0,1	16,1	89,1	93,6	93,6
Продукти рослинного походження	107523	167175,3	192753,8	171209,7	244786,7	137263,7
у % до обсягу продукції рослинного та тваринного походження	85,5	82,7	80,9	78,6	74,6	-10,6
овочі	568,1	386,8	276,7	2300,2	6158,9	5590,8
плоди та горіхи	3582,0	5464,5	19783,1	8292,9	15280,5	14698,5
зернові культури	66588,1	111641	116545,2	123185,2	159079	92490,9
насіння та плоди олійних культур	24632,0	36657,6	47252,8	23947,4	45536,1	20904,1
інше	12152,8	49683	8896	13484	18732,2	6579,4

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

За часів глобалізації вихід на зовнішній ринок розглядався як спосіб розширення ринків збуту та підвищення рівня виробництва та ефективності використання наявних ресурсів. Зиск від зовнішньоекономічної діяльності можна розглядати з погляду експортних та імпорتنих можливостей господарських структур сільських територій.

У 2018 р. експортовано сільськогосподарської продукції на суму 328228,8 тис. дол. США, що на 161 % більше, ніж 2014 р. та становили 26,9 % від експортованої продукції всіх галузей економіки області.

Обсяги експорту продукції рослинництва становили 244786,7 тис. дол. США, або 74,6 % від усього експорту сільгосппродукції, тваринництва – відповідно 83442,1 тис. дол. США, або 25,4 %.

У структурі експорту найбільша частка припадає на зернові культури (48,5 %), молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед (21,3 %), насіння та плоди олійних культур (13,9 %), плоди та горіхи (4,6 %), м'ясо та їстівні субпродукти (4,0 %).

Імпорт також впливає на розвиток сільськогосподарських підприємств сільських територій. Здійснюючи імпорتنу діяльність, вони отримують дешеві високоякісні матеріали, комплектуючі, сучасні технології для використання у своєму виробництві, розширює коло постачальників, що зменшує залежність від єдиного постачальника. Все це підвищує конкурентоздатність готових виробів та надає можливість ефективніше конкурувати на експортних ринках.

У 2018 році імпортовано аграрної продукції на суму 18951,2 тис. дол. США, що на 27,9 % менше, ніж 2014 році (табл. 2.17).

Продукція тваринного та рослинного походження займає 4,6 % імпорту всієї продукції області.

Обсяги імпорту продукції рослинництва у 2018 році становили 13386,5 тис. дол. США, або 70,6 % від усього імпорту сільгосппродукції, тваринництва – відповідно 5564,7 тис. дол. США, або 29,4 %.

У структурі імпорту сільськогосподарської продукції найбільша частка припадає на плоди та горіхи (41,4 %), м'ясо та їстівні субпродукти (17,4 %),

овочі (7,6 %), чай та каву (7,5 %).

Таблиця 2.17

**Товарна структура імпорту продукції сільського господарства
Вінницької області, тис. дол. США**

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Всього продукції	466105,7	428176,2	266637,4	299390,4	406996,8	-59108,9
Продукції тваринного та рослинного походження	26293	54403,9	42155,5	21444,7	18951,2	-7341,8
у % до загального обсягу	5,6	12,7	15,8	7,2	4,6	-1,0
Живі тварини; продукти тваринного походження	14417,7	14710	17804,1	5192,4	5564,7	-8853
у % до обсягу продукції рослинного та тваринного походження	54,8	27,0	42,2	24,2	29,4	-25,4
живі тварини	4602	2389,9	3624,9	936,1	1086,6	-3515,4
м'ясо та їстівні субпродукти	4525	3397,2	2194,6	3079,9	3306,1	-1218,9
риба і ракоподібні	-	32,6	692,9	793,7	638,6	638,6
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	5290,6	8846,4	11291,7	382,6	445,2	-4845,4
інші продукти тваринного походження	-	43,9	-	-	88,3	88,3
Продукти рослинного походження	11875,3	39693,9	24351,4	16252,3	13386,5	1511,2
у % до обсягу продукції рослинного та тваринного походження	45,2	73,0	57,8	75,8	70,6	25,4
овочі	1283,7	4281,9	701,7	1464,1	1444,8	161,1
плоди та горіхи	5085,2	31113,9	20424	12198,8	7843,2	2758
зернові культури	34,1	17,2	6,9	13,6	14,3	-19,8
насіння та плоди олійних культур	316,1	129,0	573,7	141,2	211,1	-105
чай, кава	1511,3	1763,4	1477,6	1172,4	1424,1	-87,2
інше	3644,9	2388,5	1167,5	1262,2	2449	-1195,9

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств сільських територій впливає на рівень відкритості аграрного ринку (табл. 2.18).

Зовнішньоторговельний обіг продукції сільського господарства за 2018 рік становив 347180 тис. дол. США, що на 128 % більше, ніж у 2014 році.

Також спостерігається і позитивне зовнішньоторговельне сальдо 309277,6

тис. дол. США, яке відповідно більше на 209839,7 тис. дол. США.

Таблиця 2.18

Рівень відкритості аграрного ринку Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Зовнішньоторгівельний оборот сільськогосподарської продукції, тис. дол. США	152023,9	256621,1	280440,6	239239,7	347180	195156,1
Зовнішньоторгівельне сальдо сільськогосподарської продукції, тис. дол. США	99437,9	147813,3	196129,6	196350,3	309277,6	209839,7
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	4,8	3,7	5,6	10,2	17,3	12,6
Індекс чистої торгівлі сільськогосподарської продукції	0,6	0,6	0,7	0,8	0,9	0,3
Коефіцієнт міжнародної конкурентоспроможності	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,1
Частка експорту сільськогосподарської продукції на душу сільського населення, тис. дол. США	155	252	299,4	276,1	420,6	265,6
Частка імпорту на душу сільського населення, тис. дол. США	32,4	67,5	53,0	27,2	24,3	-8,1
Зовнішньоторгівельний оборот сільськогосподарської продукції, на душу сільського населення, тис. дол. США	187,4	319,5	352,4	303,3	444,9	257,5
Зовнішньоторгівельне сальдо на душу сільського населення, тис. дол. США	122,6	184,1	246,4	248,9	396,3	273,7

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Рівень зовнішньоторговельної забезпеченості сільського господарства характеризується коефіцієнтом покриття імпорту експортом, який за досліджуваний період збільшився на 12,6 та складав у 2018 році - 17,3.

Індекс чистої торгівлі має позитивне значення (0,9) та має тенденцію до зростання (+0,3). Він показує рівень перевищення експорту сільськогосподарської продукції над імпортом.

Таке ж значення має рівень міжнародної конкурентоспроможності

продукції сільського господарства, який характеризує частку чистого експорту в зовнішньоторговельному обороті, а саме 0,9.

На одного сільського мешканця припадає більший обсяг експорту, ніж імпорту.

Одним з факторів розвитку сільських територій є формування та ефективне використання інноваційного потенціалу. Ресурсні можливості інноваційного розвитку включають в себе такі основні компоненти як матеріально-технічні, науково-технологічні, фінансові, кадрові ресурси.

На наш погляд, активізація інноваційного розвитку сільських територій Вінницької області повинна передбачати такі перспективні напрями, як:

- розвиток виробничої та соціальної інфраструктури місцевого та загальнодержавного значення;
- інвестування власних і залучених інвестиційних ресурсів в пріоритетні галузі економіки з конкретною диференціацією по галузях;
- створення умов та впровадження інновацій, ресурсо- та енергозберігаючих технологій;
- сприяння розвитку малого та середнього підприємництва;
- посилення конкурентного середовища та рівня конкурентоспроможності бізнесу, реалізація великих інвестиційних програм;
- реструктуризація економічного потенціалу регіону і створення умов для диверсифікації виробництва на новій технологічній основі та інші.

Вінницька область за розвитком інновацій посідає 11 місце в Україні. Обсяг реалізованої продукції в 2018 році склав 454738,6 тис. грн., що становить 0,9 % загального обсягу реалізованої продукції по області, в тому числі реалізовано нову продукцію на ринку на суму 180034,6 тис. грн. (39,6 %) та нову продукцію на підприємстві на суму 274704 (60,4 %).

Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності області у 2018 р. склав 100,4 млн. грн., що становить лише 1,1% фінансування інновацій по Україні. Серед джерел фінансування власні кошти становлять 97322,2 тис. грн. (96,9 %), кошти вітчизняних інвесторів становлять 115,1 тис. грн. (0,1 %) та

інші джерела – 3000 тис. грн. (3 %). Одночасно зменшилась загальна сума витрат на інноваційну діяльність на 594508,6 тис. грн. (85 %), кількість інноваційно-активних підприємств у промисловості з 298 в 2014 році до 170 в 2018 році (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Динаміка показників інноваційного потенціалу Вінницької області

Показники	Роки					Відхилен ня +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість інноваційно-промислових підприємств, шт.	298	278	283	323	170	-128
в тому числі зайнятих в інноваційній діяльності, шт.	47	50	55	46	25	-22
Загальна сума витрат на інноваційну діяльність, тис. грн.	694945,9	796493,5	575261,6	*	100437,3	- 594508,6
Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, чол.	796	842	652	704	627	-169
в тому числі сільськогосподарських наук, чол.	286	363	328	292	275	-11
Внутрішні витрати на виконання наукових досліджень і розробок, тис.грн.	28986,4	33182,5	26912,9	39473,3	44803,0	15816,6
в тому числі сільськогосподарських наук, тис.грн.	20034,6	19931,5	20225,3	22592	27242,3	7207,7

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Примітка: *дані відсутні, так як періодичність проведення державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності змінена з "річної" на "один раз на два роки", починаючи з 2015 року.

Внутрішні витрати на виконання наукових досліджень і розробок за період 2014-2018 років зросли на 15816,6 тис. грн. (54,6 %), в тому числі для досліджень і розробок сільськогосподарських наук на 7207,7 тис. грн. (40 %).

Структура внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок за галузями наук у 2018 році наведена на рис. 2.7.

В області на сільськогосподарські науки припадає 60,8 % загального обсягу витрати на виконання наукових досліджень і розробок, що ще раз підкреслює аграрний напрямок розвитку.

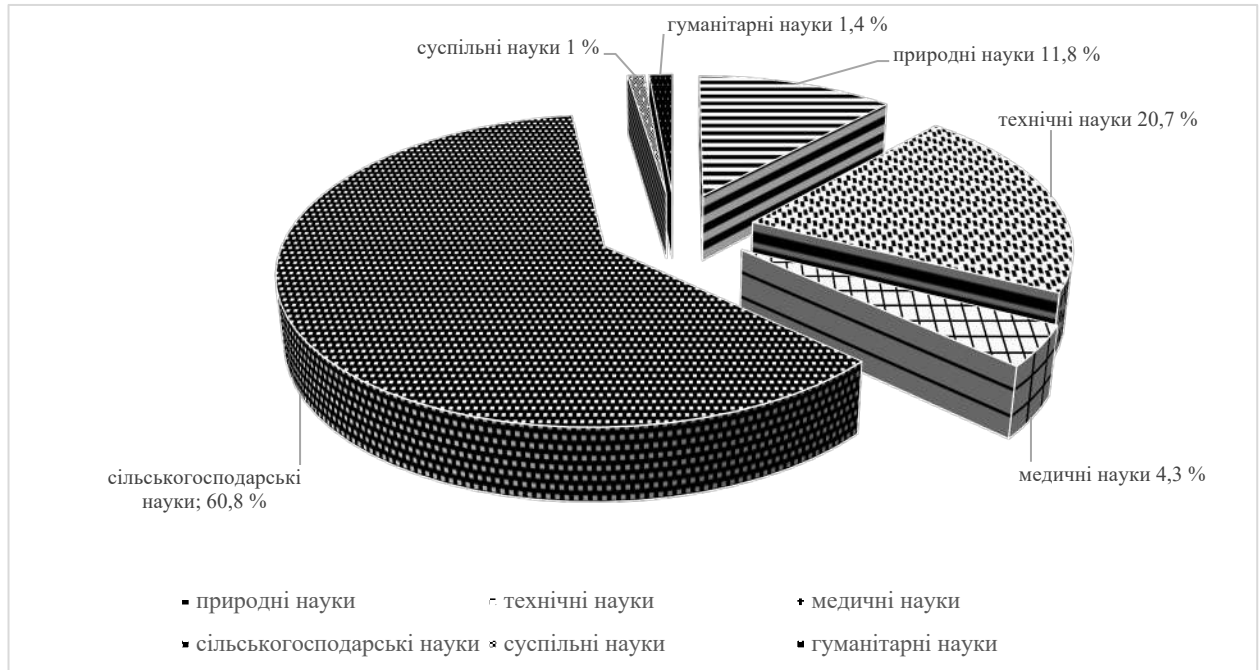

Рисунок 2.7 - Структура внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок за галузями наук у 2018 році у Вінницькій області

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Ключовим елементом здійснення ефективних інноваційних впроваджень у сільському господарстві є інтеграція знань, ідей та інтелектуальних досягнень у виробничі процеси людиною-новатором, при цьому, людський фактор розглядається як вторинний після ресурсної складової. Проте, треба відмітити, що протягом 2014-2018 років зменшилась кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 169 чол. в тому числі в галузі сільськогосподарських наук на 11 чол.

Розвиток науки сьогодні має вкрай негативні тенденції, хоча сучасні сільські території потребують наукових підходів щодо їх використання, адже сільське господарство є джерелом продуктів харчування та альтернативних джерел енергії, що є досить актуальним у вирішенні глобальних проблем.

Підприємницький потенціал сільських територій можна визначити як здатність та можливість членів домогосподарств і суб'єктів господарювання сільських територій до виробництва продукції, надання послуг на засадах адекватної ринковим умовам підприємницької поведінки, орієнтованої на отримання прибутку на основі використання природно-ресурсних, економічних і соціальних факторів. Важливе місце у розвитку та реалізації підприємницького потенціалу посідає підвищення інвестиційної привабливості сільських територій [156, с. 140–149].

На сьогоднішній день в області органами влади приділяється увага розвитку підприємницького потенціалу на селі. Так в області окрім сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств нараховується 95 різнопрофільних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, якими в 2018 році надано послуг населенню на суму 16,5 млн. грн.

Завершено реалізацію спільного проекту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду-III», в рамках якого створено чотири кооперативи в Барському та Крижопільському районах з придбанням відповідного обладнання для надання послуг членам кооперативів щодо обробітку сільгоспугідь, догляду за багаторічними насадженнями, переробки зерна.

У Томашпільському районі продовжується реалізація проекту «Розвиток можливостей кооперативу для захисту правових і економічних інтересів особистих селянських господарств, а також розширення асортименту молочної продукції для задоволення потреб соціальної сфери Томашпільського району», в рамках якого проведено роботу з поліпшення якості 100 га громадських пасовищ на території 4-х сільських рад району, придбано молоковоз ГАЗ - 3309 об'ємом 3,5 тонни молока, а також проводяться будівельні роботи зі створення міні-цеху з переробки молока. Для реалізації цього проекту залучені кошти Європейського Союзу в рамках Програми «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні», Державного фонду регіонального розвитку, обласного та районного бюджетів.

В області відповідно до Програми розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва на 2016-2020 роки з обласного бюджету проводиться підтримка особистих селянських, фермерських господарств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та інших суб'єктів господарювання в сільській місцевості.

В 2018 році надано пільгових кредитів на суму 1,35 млн. грн., одержувачами яких є 7 фізичних осіб – підприємців та 2 фермерських господарства.

Також відповідно до заходів даної Програми здійснюється часткове відшкодування з обласного бюджету вартості закуплених доїльних установок або холодильного обладнання для особистих селянських господарств, які утримують 3 і більше голів корів. В 2018 році відшкодування отримало 295 осіб. Сума відшкодування склала 996,3 тис. грн.

2.3 Аналіз стану використання соціального потенціалу сільських територій в системі структурних змін та зрушень економіки

Розвиток людського потенціалу сільських територій є одним з основних факторів економічного зростання в сільському господарстві, збільшення доходів місцевих бюджетів, соціального розвитку сільських територій та підвищення рівня життя сільського населення. Сільські території мають потужний ресурсний потенціал, який при більш повному, раціональному та ефективному використанні може забезпечити стійкий багатогалузевий розвиток, повну зайнятість, високий рівень і якість життя сільського населення.

У сучасній науковій літературі відсутнє загальноприйняте визначення категорії «людський потенціал». Так, в економічній енциклопедії людський потенціал розглядається як надбання нації. Людський потенціал - це рівень втілених у людині природних здібностей, талантів, рівня освіти, кваліфікації та їх здатності давати дохід. Вплив людського потенціалу на процес економічного зростання здійснюється через використання людських ресурсів (кількості,

кваліфікації, якості менеджменту, вартості робочої сили) та ресурсу знань (суми наукової, технічної та іншої інформації). Нейтралізувати ж вплив людського потенціалу на економічне зростання в країні, на думку автора, можуть несприятливі економічні та соціальні умови в країні, відсутність коштів для людського вдосконалення та реалізації на практиці людських ресурсів і ресурсів знань [114, с. 216].

Л. Алімова під людським потенціалом розуміє сукупність основних компетенцій, реалізація яких підвищує (або знижує) продуктивність суспільного виробництва. Складовими людського потенціалу, за визначенням автора, є потенціал здоров'я, освітній потенціал, культурний потенціал, інтелектуальний потенціал, трудовий потенціал і соціальний потенціал [89, с. 9].

Людський потенціал – це сукупні можливості окремої людини або населення країни, регіону, іншої спільноти до економічної, соціальної діяльності та до власного розвитку. Поняття людського потенціалу охоплює такі властивості людини, як потреби та інтереси, рівень життя, рівень здоров'я, загальні та професійні знання, кваліфікацію, мотивацію діяльності, ставлення до праці, ініціативність та підприємливість, способи поведінки.

Але на сучасний стан людського потенціалу сільських територій, його формування та раціональне використання впливає специфіка розвитку та формування сільської території, природа соціально-економічних рис села, специфіка зайнятості сільського населення.

Специфічність і місце сільської місцевості в суспільній структурі полягає в тому, що сільська сфера історично сформувалася переважно, як аграрна. Специфіка зайнятості в сільській сфері в порівнянні з міською виражається в наступному:

- переважання сільського господарства;
- сезонність сільськогосподарських робіт;
- низький рівень розвитку виробничих і невиробничих галузей;
- різне співвідношення виробничих і невиробничих галузей;

- більш вузький перелік фахів, за котрими можуть бути використані працівники;
- умови праці і життя сільських сімей тісно пов'язані, як правило, з одним господарством і з результатами його діяльності, що значно зменшує можливості маневрування сільського трудового потенціалу;
- у сільській місцевості недостатньо розвинута соціальна інфраструктура, що має досить вагомий вплив на закріплення тут працівників, їх здатність до праці [129].

Людський потенціал в процесі відтворення проходить два етапи: формування та використання. Проте, для людського потенціалу саме сільських територій доцільно в процесі відтворення на етапі формування зосередити увагу на таких фазах як відновлення або формування, збереження та розвиток. А етап використання представляється такими фазами, як обмін і реалізація [161].

Формування і розвиток людського потенціалу сільських територій має свої особливості, пов'язані з територіальним розміщенням сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. Людський потенціал сільських територій формується переважно за рахунок працездатного населення сільської місцевості, але також беруть участь у виробництві підлітки і пенсіонери. Таким чином, кількісні характеристики людського потенціалу сільських територій тісно пов'язані з режимом відтворення сільського населення.

До основних демографічних факторів, які впливають на формування людського потенціалу сільських територій можна віднести: чисельність населення території, статеві-вікова структура населення, темпи природного приросту населення, середня тривалість життя, економічно активне населення, та міграція населення.

Використання людського потенціалу пов'язане зі зменшенням залежності сільських територій від центру і тим самим забезпеченням умов самовідтворення, а також поліпшенням умов життя сільського населення.

У зв'язку з цим людський потенціал сільських територій можна визначити, спираючись на підхід Т. І. Заславської, як складну систему, що складається зі соціально-демографічного, соціально-економічного, соціокультурного та виробничого потенціалів, взаємозв'язок і взаємодія яких забезпечує відтворюваність сільської спільноти, збереження сільської культури та сільського способу життя, виробництво сільськогосподарської продукції, інших товарів та послуг, а також забезпечення соціального контролю над територією [118, с. 13–25].

Основними тенденціями розвитку людського потенціалу виступають його кількісні та якісні характеристики. Динаміка абсолютної та відносної чисельності населення виступає узагальнюючим кількісним показником, який впливає на розвиток демографічного процесу сільської території.

Кількість населення Вінницької області протягом останніх 25 років постійно зменшується, причому у сільській місцевості це зменшення є найбільшим. Однак, якщо проаналізувати частку сільського населення у загальній кількості постійного населення регіону, можна побачити, що його відсоток є майже незмінним (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Динаміка чисельності населення Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Чисельність наявного населення, тис. осіб	1627,0	1618,3	1610,6	1602,2	1590,4	-36,6
в тому числі: міське	816,0	815,3	814,8	813,4	810,1	-5,9
сільське	811,0	803,0	795,8	788,8	780,3	-30,7
Частка сільського населення в загальній чисельності населення, %	49,8	49,6	49,4	49,2	49,0	-0,8
Чисельність постійного населення, тис. осіб	1619,9	1611,2	1603,5	1595,1	1583,3	-36,6
в тому числі: чоловіків	745,3	742,2	739,6	736,6	731,8	-13,5
жінок	874,6	869,0	863,9	858,5	851,5	-23,1

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Чисельність наявного населення протягом 2014-2018 років зменшилась

на 36,6 тис. осіб, причому сільське населення зменшилось на 30,7 тис. осіб. У статевому складі населення переважають жінки.

Кількість населення змінюється за рахунок природного та міграційного рухів. Що стосується природного та міграційного приросту, то ці показники мають від'ємне сальдо (табл. 2.21).

Порівняно з 2014 роком природне скорочення збільшилося на 1908 осіб, або на 23,8 %. Це обумовлено зменшенням кількості народжених на 3355 осіб та збільшенням кількості померлих на 1387 осіб.

Таблиця 2.21

Природний та міграційний приріст сільського населення Вінницької області, осіб

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість народжених, осіб	17497	17547	16427	15316	14142	-3355
Кількість померлих, осіб	25453	25567	25523	24617	24066	-1387
Природний приріс, осіб	-8016	-8020	-9096	-9301	-9924	-1908
Природний приріст сільського населення, осіб	-7785	-7609	-8009	-7862	-8067	-282
в тому числі чоловіки	-2978	-2847	-3166	-3128	-3301	-323
жінки	-4807	-4762	-4843	-4734	-4766	41
Кількість прибулих, осіб	29286	25802	27829	5608	7036	-22250
в тому числі сільського населення	12658	11240	12360	2629	2815	-9843
з них чоловіків	6074	5214	5291	1215	1310	-4764
жінок	6584	6026	7069	1414	1505	-5079
Кількість вибулих, осіб	29746	25471	27143	8113	11661	-18085
в тому числі сільського населення	12857	10809	11390	3310	5504	-7353
з них чоловіків	5930	4710	4699	1401	2357	-3573
жінок	6927	6099	6691	1909	3147	-3780
Міграційний приріс, осіб	-760	331	686	-2505	-4625	-3865
в тому числі сільського населення	-199	341	970	-681	-2689	-2490
з них чоловіків	144	504	592	-186	-1047	-1191
жінок	-343	-73	378	-495	-1642	-1299

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Природний приріст сільського населення також має тенденцію до зниження і на кінець 2018 року становить - 8067 осіб, причому природний

приріс жіночого населення на селі на 30,07 % менший чим чоловічого.

Міграційний приріст сільського населення має від'ємне сальдо - 2689 осіб. Але треба відмітити, що вибулих з сільської місцевості в 2018 році порівняно з 2014 роком скоротилась на 7353 осіб.

Одним із несприятливих факторів, який впливає на природне скорочення чисельності населення, є його смертність. Причинами низької народжуваності та високої смертності населення в області є насамперед низький рівень доходів населення, відсутність достатньої державної підтримки молодих сімей, високий рівень його захворюваності та низький рівень медичного обслуговування.

Відбувається зменшення чисельності економічно активного населення. В 2018 році економічно активне населення у віці 15-70 років зменшилось на 51,6 тис. осіб (6,7 %) порівняно з 2014 роком, а працездатного на 5,2 тис. осіб. (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Населення за економічною активністю Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Економічно активне населення, тис. осіб						
у віці 15-70 років	769,0	739,2	741,2	729,8	717,4	-51,6
працездатне	699,5	700,3	710,4	702,2	694,3	-5,2
Зайняте населення, тис. осіб						
у віці 15-70 років	704,6	661,6	674,9	658,8	640,9	-63,7
працездатне	635,1	622,7	644,1	631,2	617,8	-17,3
Безробітне населення						
у віці 15-70 років	64,4	77,6	66,3	71,0	76,5	12,4
працездатне	64,4	77,6	66,3	71,0	76,5	12,4
Рівень зайнятості населення,%						
у віці 15-70 років	59,3	56,3	57,7	56,6	55,3	-4,0
працездатне	65,4	63,9	65,9	64,4	63,9	-1,5
Рівень безробіття населення, %						
у віці 15-70 років	8,4	10,5	8,9	9,7	10,7	2,3
працездатне	9,2	11,1	9,3	10,1	11,0	1,8

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Кількість зайнятого населення працездатного віку протягом 2014-2018 років у області зменшилась на 17,3 тис. (на 2,7 %). А рівень зайнятості населення Вінницької області віком 15-70 років відповідно зменшився за

означений період з 59,3 % до 55,3 %, а у населення працездатного віку – з 65,4 % до 63,9 %. Це пояснюється скороченням загальної кількості населення та збереженням попередньої зайнятості у його структурі.

Рівень безробіття населення області щороку збільшується, Так в 2014 році він становив для населення віком 15-70 років - 8,4 %, працездатного населення – 9,2 %, то в 2018 році даний показник має значення відповідно 10,7 % та 11,0 %. Демографічна ситуація на селі залишається складною, як в Україні в цілому. Основні показники зайнятості населення сільських територій приведена в табл. 2.23.

Таблиця 2.23

Зайнятість населення сільських територій Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Економічно активне сільське населення, тис. осіб						
у віці 15-70 років	403,7	359,4	349,1	344,9	336,9	-66,8
працездатне	350,3	335,0	332,9	330,4	324,4	-25,9
Зайняте сільське населення, тис. осіб						
у віці 15-70 років	374,2	326,4	321,3	313,7	307,0	-67,2
працездатне	320,8	302,0	305,1	299,2	294,5	-26,3
Безробітне сільське населення, тис. осіб						
у віці 15-70 років	29,5	33,0	27,8	31,2	29,9	0,4
працездатне	29,5	33,0	27,8	31,2	29,9	0,4
Рівень зайнятості сільського населення,%						
у віці 15-70 років	66,6	58,6	58,0	57,0	55,9	-10,7
працездатне	70,3	65,8	66,2	64,6	64,4	-5,9
Рівень безробіття сільського населення, %						
у віці 15-70 років	7,3	9,2	8,0	9,0	8,9	1,6
працездатне	8,4	9,9	8,4	9,4	9,2	0,8
Економічно неактивне сільське населення, тис. осіб						
у віці 15-70 років	157,8	197,6	205,2	205,7	211,9	54,1
працездатне	105,9	123,9	128,2	132,5	133,1	27,2
Кількість зайнятих працівників сільськогосподарських підприємств, осіб	40194	43741	41606	42698	36060	-4134
Кількість найманих працівників сільськогосподарських підприємств, осіб	38522	42040	40461	41012	34228	-4294
Кількість пенсіонерів, що проживають у сільській місцевості	262,3	258,6	250,4	243,7	275,3	13,0

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Скорочення чисельності сільського населення, зниження тривалості життя, падіння народжуваності і міграції до міст та інших країн є головними показниками демографічної кризи. С. Д. Лучик вважає що основна причина демографічної кризи криється у сфері праці. Складна економічна ситуація, що склалася у сільському господарстві призвела до того, що переважна більшість селян перебуває на межі зuboжіння. У селі виникло таке соціально небезпечне явище, як безробіття [132, с. 149-153].

Чисельність економічно активного населення в сільських територіях щороку зменшується, так протягом 2014-2018 років, сільське населення у віці 15-70 років зменшилось на 66,8 тис. осіб (16,5 %), а працездатного віку на 25,9 тис. осіб (7,4 %).

Скорочення чисельності економічно активного сільського населення відбувається внаслідок зменшення природного приросту та міграції населення. При цьому зростає чисельність пенсіонерів, у результаті чого відбувається старіння сільського населення та зростає демографічне навантаження на працездатне населення. Таке співвідношення характеризує старіння трудового потенціалу села, що зумовлює значно більше демографічне навантаження на осіб працездатного віку у сільській місцевості.

Економічно неактивне сільське населення щороку зростає. Так в 2018 році порівняно з 2014 роком чисельність економічно неактивного сільське населення у віці 15-70 років збільшилось на 54,1 тис. осіб (34,3 %), а працездатного – 27,2 тис. осіб (25,7 %).

Зростає також кількість пенсіонерів, що проживають у сільській місцевості, протягом п'яти років чисельність їх збільшилась на 13,0 тис. осіб та на кінець 2018 року становила 275,3 тис. осіб.

Безробіття сільського населення зростає. Так рівень зареєстрованого безробіття, розрахований для сільського населення працездатного віку на кінець 2018 р., склав 9,2 %, що на 0,8 % більше чим у 2014 році. Однак в економічних умовах нашої країни в сільській місцевості рівень безробіття не можна вважати ключовим показником рівня зайнятості, так як селяни задіяні в

особистих селянських господарствах.

На ринок праці та зайнятість населення сільських територій впливає наявність або відсутність у сільській місцевості різноманітних суб'єктів господарювання. Кількість зайнятих працівників сільськогосподарських підприємств також має тенденцію до скорочення, так протягом 2014-2018 років вона скоротилась на 4134, особи або на 1,3 %. А кількість найманих працівників сільськогосподарських підприємств скоротилась на 4294 особи (11,1 %). Через низький рівень зарплати на селі відбувається міграція сільського населення, яке намагається працевлаштуватися у інших галузях економіки. Найбільш характерно це відображається на молоді, що впливає на зниження народжуваності та постаріння населення, зменшення кількості працюючих та погіршення якості людського потенціалу сільських територій.

Вчені та економісти виділяють багато причин виникнення безробіття в сільській місцевості. Основною є те, що у процесі реформування аграрного сектору багато колективних господарств розпалися, а нові на їхньому місці не сформувалися. Також через стрімкий розвиток технологій відпала потреба у низці професій. Унаслідок цього значна частина робочої сили залишилася незадіяною у виробництві. Зростання рівня безробіття спричинило зниження рівня життя, позначилося на дітях, молоді, людях похилого віку. Низка концепцій, програм та додаткових заходів щодо реформування аграрного виробництва, розвитку соціальної сфери села, посилення боротьби з безробіттям провальні та неефективні [103].

На загострення ситуації у зайнятості сільського населення області протягом останніх років мали вплив, зокрема, такі негативні фактори:

- особисті селянські господарства населення перетворюються в головне джерело доходів;
- заробітна плата в сільськогосподарських підприємствах залишається дуже низькою та не виконує відтворну функцію;
- знижується демографічно відтворювальний процес на селі;
- активізується міграція сільського населення як до обласних (районних)

центрів, так і за кордон;

– триває вплив спеціалістів і представників інтелігенції із сіл через погіршення соціокультурної та виробничої діяльності.

На сьогоднішній день рівень розвитку сільських територій знаходиться в прямій залежності від його наближення до сучасних соціальних стандартів якості життя. Соціальний розвиток села включає: зміну рівня добробуту людей, покращення умов праці, забезпечення всебічного розвитку особистості, пов'язане з задоволенням ідейних, естетичних, культурних запитів, раціональне використання вільного часу, поліпшення здоров'я людей. Низький рівень життя і доходів сільського населення загрожує деградації села та сільського способу життя, подальшим ослабленням кадрового потенціалу, скороченням чисельності сільського населення.

Соціальний потенціал сільської територій головним чином визначається рівнем розвитку соціальної інфраструктури. Сукупність факторів, які визначають соціально-економічні та просторові особливості функціонування соціальної інфраструктури, становить потенціал її розвитку. Потенціал кількісно характеризує здатність територіальної системи обслуговування виконувати цільову функцію - задовольняти різні потреби населення сільської території в послугах. Соціальний потенціал характеризує резерви в сфері поліпшення медичного, побутового, культурного, торговельного та житлово-комунального обслуговування населення.

Якість життя сільського населення залежить від рівня забезпеченості житлом та сучасними житлово-комунальними умовами.

Показники забезпеченості селян загальною житловою площею, рівень комфортності та благоустрою сільського житлового фонду (у тому числі обладнання його сучасними комунальними зручностями, технічний стан інженерних мереж і споруд) залишається набагато нижчим чим у міського населення (табл. 2.24).

У 2018 р. із загальної площі житлового фонду в сільській місцевості 82,2 % обладнано газом (проти 79,4 % – 2014 р.). Водночас недостатній рівень

обладнання водопроводом - 23,3 %, каналізацією - 20,0 %, гарячим водопостачанням - 12,4 %.

Таблиця 2.24

Забезпеченість сільського населення Вінницької області житловим фондом та його характеристика

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Середній розмір домогосподарства в сільській місцевості, осіб	2,38	2,37	2,37	2,37	2,36	-0,02
Житловий фонд в сільській місцевості, млн. м ²	27,7	27,5	27,6	27,6	27,6	-0,01
Питома вага загальної площі в сільській місцевості обладнаної, %						
- водопроводом	15,9	20,3	20,5	222,5	23,2	7,3
- каналізацією	13,9	17,5	18,5	19,3	20,0	6,1
- опаленням	31,4	86,7	87,7	87,6	88,5	57,1
- газом	79,4	80,0	80,9	81,5	82,2	2,8
- гарячим водопостачанням	7,1	11,3	11,7	12,1	12,4	5,3
Прийняті в експлуатацію житлові будівлі у сільській місцевості, тис. м ²	142,9	87,9	139,8	72,6	82,2	-60,7

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Проте надійному і контрольованому водопостачанню сіл надається належна увага в області. Так, на території Козятинського району за рахунок субвенції з державного та місцевого бюджетів реалізовано 3 проекти:

- будівництво системи водопостачання с. Білопілля. Виготовлено ПКД та проведено роботи з будівництва мережі водогону на суму 1536,5 тис. грн.;
- будівництво системи водопостачання с. Сошанське. Проведено роботи з будівництва централізованої системи водопостачання на суму 500 тис. грн.;
- будівництво водозабірних свердловин с. Зозулинці. Виготовлено проектні документації на свердловину та водогін. Проведено роботи щодо

буріння та облаштування свердловин. Проведено роботи з будівництва мереж водогону. Загальна вартість всіх виконаних робіт 752,7 тис. грн.

У 2016 році розпочато реалізацію проекту «Будівництво мереж водопостачання с. Флорине, Бершадського району, Вінницької області». Потягом реалізації проекту протягнуто 15 км водогону та підведено до 250 дворів. Освоєно 1295,0 тис. грн. Завершення робіт продовжено на 2019 рік.

Проект «Будівництво другої лінії напірного колектора каналізації від каналізаційної станції № 3 до очисних споруд каналізації в м. Хмільнику Вінницької обл.» фінансується за рахунок Державного фонду регіонального розвитку та місцевого бюджету на суму 12260,9 тис. грн.

На розвиток соціального потенціалу сільських територій впливає також наявність та охоплення сільських дітей шкільним вихованням (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Наявність шкільних закладів в сільській місцевості Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість закладів освіти, шт.	728	724	717	707	697	-31
Кількість вчителів, чол.	12979	12836	12488	12121	11940	-1039
Кількість учнів, чол.	67585	66658	65157	64306	64234	-3351

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

У 2014-2018 роках кількість закладів освіти в сільській місцевості скоротилась на 4,2 %. Крім того, кількість учнів зменшилась на 5,0 %. Також, проглядається тенденція щодо зменшення кількості вчителів у загальноосвітніх навчальних закладах сільських територій області на 8 %. Зниження показників освітньої складової інфраструктури сільських територій є наслідками несприятливої демографічної ситуації, що є причиною зменшення чисельності населення в сільській місцевості. Крім того, інституційне гарантування державної політики з приводу ефективного функціонування сільських територій є недостатнім. На сьогодні є тенденції щодо закриття шкіл в селах.

Останнє вважаємо початком ще більших проблем: це планування розподілу дітей та вчителів по інших освітніх закладах, виникнення транспортних незручностей, несвоєчасним доїздом до шкіл, пропуски занять, погіршення якості знань [127, с. 175].

Але в області приділяється увага сільським школам та проведено ряд робіт щодо покращення їх матеріально-технічного забезпечення:

- на завершення добудови приміщення Стрижавської СЗШ I-III ст. Вінницького району було виділено коштів з ДФРР – 1300 тис. грн. та місцевого бюджету - 428,0 тис. грн.;
- реконструкція приміщення СЗШ I-III ст. с. Уланів Хмельницького району реалізувався за кошти ДФРР та місцевого бюджету – 7923,2 тис. грн.;
- реконструкція системи опалення з встановленням блочно-модульної котельні потужністю 450 кВт СЗШ I-III ст. № 2 с. Городківка Крижопільського району, реалізувався за кошти ДФРР та місцевого бюджету – 996,4 тис. грн.;
- реконструкція дитячого садочка с. Цибулівка Тростянецького району (60 місць) на реалізацію якого у 2015 році з державного бюджету виділено - 3800 тис. грн., у 2016 році з районного та місцевого бюджетів – 725,5 тис. грн.;
- впровадження енергозберігаючих технологій в ДНЗ №1 «Журавлик» (проведення утеплення фасаду будівлі, капітальний ремонт) в смт. Дашів, Іллінецького району на реалізацію якого використано кошти субвенції державного бюджету - 742,5 тис. грн. та кошти районного бюджету - 100 тис. грн.
- будівництво Михайлівської СЗШ I-III ст. Гайсинського (144 учнівських місць), за рахунок державного бюджету та місцевого бюджету - 11094 тис. грн. Проведено оздоблювальні роботи, благоустрій території, ремонт підлоги. Будівельні роботи завершені.
- будівництво нової школи (с. Гопчиця Погребищенського району) фінансується за рахунок ДФРР та місцевих бюджетів. Освоєно 223,33 тис. грн.
- реконструкція Сосонської СЗШ I-III ст. Вінницького району (260 учнівських місць). Фінансування здійснюється за рахунок державного бюджету

та місцевого бюджету. Проведено роботи щодо добудови спортивної зали, завершено роботи по встановленню покрівлі, утеплення фасаду, зовнішнє та внутрішнє оздоблення, монтаж зовнішньої лінії електропередач. Будівельні роботи не завершені. Освоєно – 20298,4 тис. грн.

Забезпеченість сільських жителів об'єктами культурного призначення та торгівлі впливає на організацію дозвілля, вирішення питань духовного та соціального характеру (рис. 2.8). Щороку об'єктів культурного призначення зменшується, так в сільській місцевості закрилось 26 бібліотек. Мережа сільських клубних закладів скоротилася із 1031 (2014 р.) до 1016 (2018 р.). Матеріально-технічна база кіномережі сільських будинках культури морально і фізично застаріла. У переважній більшості значна частина сільських клубів та бібліотек взимку не опалюється або працює не в повному режимі. Також скоротилась кількість закладів роздрібної торгівлі на 35 %.

Але варто зазначити, що в області приділяється увага щодо культурного дозвілля сільських жителів та щорічно виділяються кошти на капітальні та поточні ремонти закладів культури. Так за рахунок коштів обласного і місцевих бюджетів в 2018 році проведено капітальні і поточні ремонти на 531 об'єкті закладів культури області на загальну суму 88,7 млн. грн.

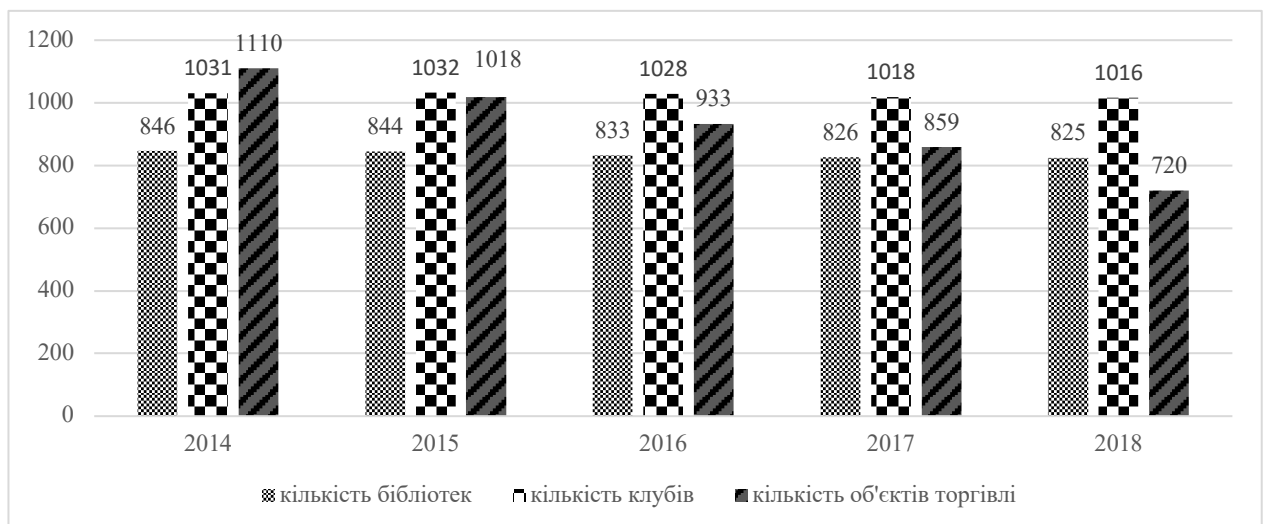

Рисунок 2.8 - Забезпеченість сільських жителів Вінницької області об'єктами культурного призначення та торгівлі

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Найбільше використано коштів на проведення ремонтних робіт у закладах культури Гайсинського (11,4 млн. грн.), Калинівського (7,1 млн. грн.), Липовецького (6,3 млн. грн.), Тростянецького (5,7 млн. грн.), Хмільницького (4,5 млн. грн.), Вінницького (3,8 млн. грн.) районах. За рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку та місцевих бюджетів здійснено капітальні ремонти в будинках культури сіл Росоша (1,8 млн. грн.) Липовецького, Летківка (500,0 тис. грн.) Тростянецького, Яворівка (321,0 тис. грн.) Піщанського районів.

Варто відзначити позитивні тенденції щодо залучення позабюджетних надходжень в Бершадському, Мурованокуриловецькому, Могилів-Подільському, Немирівському, Піщанському, Погребищенському, Чечельницькому, Ямпільському районах, де за рахунок грантових програм та спонсорських коштів виконано ремонтні роботи на 108 об'єктах культури у сільській місцевості на загальну суму понад 19,8 млн. грн.

Сучасний стан медичної сфери на селі характеризується недостатньою кількістю лікарняних закладів та пересувного обслуговування для надання хворим навіть первинної медичної допомоги. Станом на 01.01.2019 р. амбулаторно-поліклінічну допомогу населенню області надають 41 заклад первинної медико-санітарної допомоги, до складу яких входять 329 амбулаторій загальної практики-сімейної медицини та 818 фельдшерсько-акушерських пунктів, 35 поліклінік у складі лікарняних закладів, 7 диспансерів, 8 стоматологічних поліклінік. Однією з причин низького рівня медичного забезпечення на селі є застаріла матеріально – технічна база, недостатнє фінансування медичних закладів, відсутність кваліфікованих кадрів та низька заробітна плата медичного персоналу (табл. 2.26).

Кількість медичного персоналу щороку зменшується, що впливає на якість медичного обслуговування жителів сільських територій, молоді спеціалісти не спішать своє життя пов'язувати з сільською місцевістю.

На виконання Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» на рівні об'єднаних територіальних громад в області

створено 12 нових закладів первинної медико-санітарної допомоги.

Таблиця 2.26

**Забезпеченість медичним персоналом жителів сільських територій
Вінницької області**

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість медичного персоналу, чол.	2614	2706	2620	2583	2446	-168
- в тому числі лікарі	352	352	350	349	326	-26
- медичних сестер	1301	1295	1253	1220	1184	-117
- фельдшерів	961	891	841	838	779	-182
Кількість медичного персоналу на 1000 осіб сільського жителя	3,2	3,4	3,3	3,3	3,1	-0,1
Фінансування закладів охорони здоров'я на селі, тис. грн.	185,8	201,3	487,8	545,3	3657,2	3471,4

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Адміністративні ресурси є найважливішою частиною ресурсного потенціалу сільських територій. По-перше, вони покликані створити певний формат двох видів перетворюючої діяльності, забезпечити взаємозв'язок ідеально-перетворюючої та матеріально-перетворюючої діяльності, тобто поєднання теорії з практикою. По-друге, їх головна функція - трансформаційна, що перетворює готівкові, природні, виробничі, економічні ресурси та певною мірою людський і соціальний капітал і утворює передумови економічної бази розвитку сільських територій. Адміністративні ресурси виконують роль двигуна прогресу, приводячи в рух певну комбінацію ресурсів місцевої громади для досягнення нею нового якісного стану. По-третє, для забезпечення матеріально-перетворюючої діяльності необхідно, щоб адміністративний потенціал (технологія планування, інформація, організація спільноти та ін.) відповідав запланованим змінам в соціально-економічному житті сільської громади. В кінцевому рахунку, розвиненість і якість адміністративного потенціалу визначають загальний ресурсний потенціал розвитку сільських

територій.

В області з метою стимулювання розвитку сільськогосподарського дорадництва розроблено та затверджено на сесії обласної Ради Програму розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва на 2016-2020 роки (далі – Програма), де передбачено заходи і обсяги фінансування розвитку сільськогосподарського дорадництва в області, а саме:

- відшкодування витрат на підготовку дорадників та експертів-дорадників та підвищення їх кваліфікації через Вінницький національний аграрний університет;

- фінансування дорадчих послуг суб'єктам господарювання, що проводять діяльність у сільській місцевості.

На жаль, коштів із обласного бюджету на фінансування даних заходів не було виділено.

На Вінниччині діють дві обласні дорадчі служби, які зареєстровані в Реєстрі сільськогосподарських дорадчих служб, а саме:

- Споживче товариство «Вінницька обласна сільськогосподарська дорадча служба «Агродорада»;

- Громадська організація «Національний центр сільськогосподарського дорадництва та консалтингу «Досвід».

Також, в області офіційно працює 13 сільськогосподарських дорадників та 13 експерт-дорадників, які зареєстровані у Реєстрі сільськогосподарських дорадників та експертів – дорадників. На базі Вінницького Національного аграрного університету постійно проводяться навчання (підвищення кваліфікації) сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників.

На сьогодні у Вінницькій області діє дві програми, що стосуються інформаційної сфери, які затверджені обласною радою: Регіональна програма сприяння розвитку інформаційного простору та громадянського суспільства у Вінницькій області на 2016-2018 рр. та регіональна програма інформатизації «Електронна Вінниччина» на 2016 – 2018 рр.

У 2018 році у Вінницькій області зареєстровано 47 телерадіокомпаній, з них: 33 мовники та 17 провайдерів програмної послуги [108]. Деякі телерадіокомпанії одночасно мають ліцензії як мовників, так і провайдерів.

Сфера аналогового ефірного телемовлення на Вінниччині представлена 14-ма загальнонаціональними мовниками та двома регіональними: Філією НСТУ Вінницькою регіональною дирекцією «ВІНТЕРА» та МКП Інформаційно-телевізійним агентством «ВІТА». Особливістю області у царині розповсюдження телевізійних (як і радійних) сигналів є її моноцентричний характер – передавачі всіх названих ТРО зосереджені в обласному центрі. Частина передавачів розташована також на вежі с. Баланівки Бершадського району, у містах Могилеві-Подільському, Ямполі та Козятині. ВРД «ВІНТЕРА» зберегла свою мережу в області (хоча в урізаному вигляді). У південних районах встановлено чимало мікроретрансляторів, завдяки яким транслюються програми НСТУ та Студії «1+1» [123].

З 2011 р. на території області функціонує наземна ефірна цифрова мережа. З компаній Вінницької області ліцензії Національної ради мають ІТА «ВІТА» та Вінницька громадська телерадіокомпанія «Вінниччина», свою програму в «цифрі» транслює Філія ПАТ НСТУ «Вінницька регіональна дирекція «ВІНТЕРА».

На відміну від ефірного, кабельне мовлення здійснюється у мережах провайдерів програмної послуги і доступне для перегляду лише їх абонентам. У 2018 році на Вінниччині функціонувало 4 канали кабельного мовлення – «Еверест» та «Укрмедіа-проект» в обласному центрі, «Краяни» у Могилеві-Подільському та «Імпульс» у с. Клембівка Ямпільського району.

До 17-ти місцевих компаній-провайдерів, які вибудували мережі у 13 населених пунктах Вінниччини, долучились суб'єкти інформаційної діяльності з інших регіонів України: ТОВ «ВОЛЯ-Кабель», ТОВ «Діджітал Скрінз», ТОВ «Датагруп Медіа» (усі - м. Київ), ТОВ «Українська телекомунікаційна група» (сmt. Калинівка, Київської області). Найбільше 46 компаній-провайдерів зафіксовано в обласному центрі – 4, по 2 функціонують у Ладжині, Ямполі,

Могилеві-Подільському та Гайсині [123].

Для налагодження комунікації між учасниками аграрного ринку, поширення передового досвіду, формування партнерських відносин в області започатковано роботу Інноваційної платформи «Кращі аграрні практики Вінниччини» та створено на її базі Центру наукового забезпечення агропромислового виробництва Вінницької області. За 2018 рік в рамках Інноваційної платформи було проведено 9 науково-практичних конференцій за участю наукових співробітників НААНУ, 4 тематичних «круглих столів», 6 форумів, 34 навчально-практичних семінарів та «Днів поля» з питань застосування інтенсивних технологій та впровадження інновацій в сільськогосподарське виробництво. Створений онлайн ресурс Інноваційної платформи «Кращі аграрні практики Вінниччини», в наповненні якого приймають участь представники аграрного бізнесу, науки, місцевого самоврядування та громадські організації Вінницької області. Центром наукового забезпечення агропромислового виробництва Вінницької області щодавно по сезонах польових робіт надаються рекомендації щодо впливу погодних умов, особливостей виконання польових робіт та інтенсивного ведення сільського господарства.

Сьогодні спостерігається стійка тенденція до розширення сегменту культурно-пізнавального туризму на світовому ринку. При цьому відбувається включення різних складових та жанрів фольклору та пам'яток національної культури та історії до туристичних маршрутів. Така практика дає змогу показати місцевим та іноземним туристам справжнє багатство та різноманітність історичного потенціалу краю, продемонструвати зразки міжнаціонального взаєморозуміння та взаємовпливів традицій і культур.

Сільські території Вінниччини також мають значну кількість визначних історико-культурних пам'яток. В області на державному обліку перебуває 4307 пам'яток культурної спадщини: 1739 - археології, 1893 - історії, 526 - містобудування та архітектури, 101 - монументального мистецтва, 47 - садово-паркового мистецтва, 1- ландшафтна.

В області проводиться робота по залученню грантових коштів та міжнародної технічної допомоги в сфері туризму. Вінницька районна рада виграла грант від Європейського Союзу на реалізацію проекту: «Туризм, як запорука динамічного соціально-економічного розвитку сільської громади». Сума коштів складає 289,8 тис. євро. Завдяки реалізації даного проекту проведено реставрацію зовнішньої частини палацу Грохольських-Можайських, що є пам'яткою національного значення 18 століття. Крім того, створено інформаційний центр розвитку туризму, відремонтовано Жабелівський музей історії села, проведено навчальні та інформаційні заходи.

Висновки до розділу 2

Вінниччина є аграрним регіоном. За роки становлення української незалежної держави на селі було проведено глибокі структурні реформи. На етапі реформування були радикально реконструйовані земельні та майнові відносини, крім того, було засновано організаційно-правові структури ринкової орієнтації на основі приватної власності на землю та майно. Також, зазнали змін форми організації праці, зокрема: індивідуальної, сімейної та колективної.

Аграрне виробництво є однією з основних галузей економіки Вінницької області, природно-ресурсний потенціал якого дає можливість його подальшого розвитку. У територіальному поділі праці галузь спеціалізується на виробництві зерна, цукрових буряків, картоплі та продукції м'ясо-молочного скотарства. Виробничі напрями спеціалізації рослинництва і тваринництва, що склалися в регіоні відповідають наявним природно-кліматичним умовам і володіють значним потенціалом щодо виробництва значних обсягів сировини для харчової промисловості.

Основними шляхами поліпшення забезпечення сільськогосподарських підприємств технікою є: державне сприяння розвитку вітчизняного сільськогосподарського машино- і тракторобудування в кооперації з

іноземними підприємствами, створення системи ремонтносервісного обслуговування та належної інфраструктури ринку сільськогосподарської техніки і системи підготовки кадрів для роботи із сільськогосподарською технікою. Доцільним також є збільшення обсягу коштів на проведення наукових досліджень у сфері розроблення й удосконалення сільськогосподарських машин, обладнання і тракторів з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

Отже, наявність та ефективне використання фінансово-економічного потенціалу сільських територій забезпечує фінансову стійкість та передбачає здатність здійснювати самостійну фінансово-економічну політику в рамках загальних соціально-економічних цільових установок держави.

Об'єктивне адекватне прогнозування фінансово-економічного потенціалу сільських територій є основою їх фінансової самодостатності та виступає початковим етапом процесу управління ресурсним потенціалом у контексті реалізації регіональної політики.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій так чи інакше пов'язані з необхідністю активізації інвестиційної діяльності та використання інвестиційного потенціалу. Для потенційного інвестора дуже важлива інформація про рівень інвестиційної привабливості території, для нього можуть бути цікаві такі рівні:

- інвестиційна привабливість сільської території в рамках регіону, коли регіон має значну територіальну протяжність, включає в себе райони з різними природно-кліматичним і ресурсним потенціалами, різними спеціалізаціями і т.д.);
- інвестиційна привабливість різних підгалузей аграрного виробництва (в рамках регіону, району).
- інвестиційна привабливість сільськогосподарських підприємств в рамках району, регіону.

Інвестиційна діяльність є запорукою стійкого розвитку сільських територій. Основними критеріями стійкого сільського розвитку є підвищення

ефективності сільського господарства, диверсифікація сільської економіки в цілому, продовольча безпека країни, природний приріст сільського населення, підвищення рівня та якості життя на селі, дотримання соціального контролю над історично освоєними територіями, поліпшення родючості ґрунту й екологічної ситуації в сільських місцевостях.

Слід зазначити, що створення сприятливих умов, спрямованих на підвищення стійкості функціонування сільськогосподарських підприємств і особистих підсобних господарств, більш широке залучення їх у вирішення соціальних питань і питань місцевого значення взагалі, може стати ефективним підходом для подолання кризових явищ, властивих для сільських територій.

В таких умовах одним з найважливіших факторів, який може сприяти сталому розвитку сільських територій, є ефективне використання їх внутрішнього потенціалу, складовими якого є сільськогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства, особисті підсобні господарства населення. Для сільськогосподарського виробництва проблема стійкості є більш складною, ніж для інших галузей економіки. Це пов'язано з тим, що продукція сільського господарства незамінна і попит на неї нееластичний.

Отже, значний потенціал сільськогосподарської галузі створюють гарні перспективи розвитку експортної діяльності. Але реалізація експортного потенціалу сільських територій залежить від активної позиції бізнесу, ефективності та послідовності зусиль місцевої влади, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності на селі.

На сьогоднішній день значна частина українських товарів постачається на зовнішні ринки у режимі вільної торгівлі або у режимі найбільшого сприяння, при цьому, на експорт продукції впливають не тільки розмір ввізного мита, а й нетарифні інструменти торговельної політики.

Отже, на сільських територіях є великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею. Для того, щоб на селі повноцінно розвивалися процеси відтворення людського потенціалу, необхідно підвищувати питому вагу

невиробничої сфери, до якої буде залучена значна частина робочої сили, переважно молодь. Однак, в аграрному секторі економіки на розвиток інфраструктури села бракує коштів, що негативно позначається на його соціально-економічному розвитку. Зростання добробуту населення, розвиток культури, освіти і медицини, розширення побутового обслуговування та інші заходи сприятимуть стабілізації чисельності трудових ресурсів.

Отже, такий інструмент державного впливу, як підтримка сільського господарства відіграє усе більш значущу роль на розвиток економіки, але, на жаль, вона є недостатньою. У більшості розвинутих країнах світу процеси державного регулювання аграрного виробництва тісно пов'язані з державною підтримкою сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності. Державна підтримка має загальнонаціональний характер та здійснюється в різних напрямках.

Окремим видом державного регулювання розвитку сільських територій є державне управління у сфері земельних відносин, а саме запровадження механізму та плати за придбання земель за видами цільового використання, оплати земельного податку, орендної плати, які мають залежність від якості й місця розташування земельної ділянки, а також нормативно-грошової оцінки земельної ділянки.

Нині важливим є розуміння державними структурами і органами місцевого самоврядування, що ефективне використання ресурсного потенціалу сільських територій є важливою складовою як економічної, так і національної безпеки країни в цілому, і тому, його раціональне використання сприятиме забезпеченню збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку сільських територій та держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 2

87. Абалкин Л. Й. Диалектика социалистической экономики. Москва : Наука, 1981. 25 с.
88. Адырхаев А. Г. Природно-ресурсный потенциал региона и эффективность его использования в сельском хозяйстве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: региональная экономика». Москва, 2007. 25 с.
89. Алимова Л. М. Активизация человеческого потенциала как фактора экономического развития : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория». Саратов, 2010. 18 с.
90. Амбросов В. Я. Фінансова стабілізація розширеного відтворення в аграрному секторі економіки. *Агроінком*. 2007. № 7–8. С. 26–28.
91. Аналіз ефективності використання земельного фонду України та ризиків введення ринку землі в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів : аналіт. доп. URL: <http://optimacenter.org/userfiles/Аналіз%20ефективності%20використання%20земельного%20фонду%20України%20та%20ризиків%20введення%20ринку%20землі%20в%20умовах%20внутрішніх%20і%20зовнішніх%20викликів.pdf> (дата звернення: 26.07.2018).
92. Анопрієнко Т. Перспективи розвитку оренди землі. *Вісн. ХНАУ*. 2005. № 3. С. 292–302.
93. Антонов А. В. Методи державного регулювання розвитку сільських територій. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 18.05.2019).
94. Анчишкин А. И. Наука-техника-экономика/2-е изд. Москва : Экономика, 1989. 384 с.
95. Белей С. І. До проблеми державної підтримки розвитку сільських територій. *Економічні науки*. 2011. № 9. С. 241–245.
96. Бондаренко Л. М. Ефективне використання сільськогосподарських

земель як фактор забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Зб. наук. пр. Вінн. нац. аграр. ун-ту*. Вінниця, 2014. Вип. 2 (88). С. 80–88.

97. Биба В. В., Махічева П. В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України. URL: <http://77.121.11.9/bitstream/PolNTU/2904/1/Биба.pdf> (дата звернення: 17.08.2018).

98. Бурда А. Г. Экономические проблемы параметризации аграрных предприятий. Краснодар, 2001. 508 с.

99. Важинський Ф. А., Галаз Р. І., Підлипна Р. П. Інвестиції як фактор розвитку сільських територій. URL: file:///C:/Users/user1/Downloads/Nzclubp_2011_6_9.pdf (дата звернення: 24.11.2018).

100. Герасимчук З. В., Ковальська Л. Л. Виробничий потенціал регіону: методика оцінки та механізми нарощення : монографія. Луцьк : ЛДТУ, 2003. 242 с.

101. Гончарук І. В., Томашук І. В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4 (32). С. 19–30.

102. Григоренко Я. О. Реалізація аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/aspirantura/zahust_2018/dys_Grygorenko.pdf (дата звернення: 07.05.2018).

103. Горбачова І. В. Система формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій в умовах трансформацій аграрного сектору економіки. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/12.pdf> (дата звернення: 21.06.2018).

104. Гузенко Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/znpkhnpu_eko_2010_10_8%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/znpkhnpu_eko_2010_10_8%20(1).pdf) (дата звернення: 07.08.2019).

105. Гуторов О. І., Череди Т. Є., Управління земельними ресурсами :

лекція/Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2013. 56 с.

106. Давыденко Е. А., Аренов И. А. Ценностно-ориентированный подход в брендинге. *Бренд-менеджмент*. 2012. № 1. С. 21–28.

107. Данилишин Б. М., Міщенко В. С. Реформування відносин власності на природні ресурси. *Економіка України*. 2003. № 9. С. 34–42.

108. Державний реєстр суб'єктів інформаційної діяльності у сфері телебачення і радіомовлення/Офіц. веб-сайт Нац. ради України з питань телебачення і радіомовлення. URL: <https://www.nrada.gov.ua/derzhavnyj-reyestr-sub-yektiv-informatsijnoyi-diyalnosti-u-sferitelebachennya-radiomovlennya> (дата звернення: 29.03.2019).

109. Дмитриевский Ю. Д. Природный потенциал и его количественная оценка. *Известия ВГО*. 1971. Вып. 1. С. 41–47.

110. Для розвитку сільських територій буде враховуватись успішний міжнародний досвід. URL: <http://minagro.gov.ua/node/24883> (дата звернення: 12.04.2019).

111. Донец Ю. Ю., Жаров А. В. Эффективность производственных фондов в машиностроении. Киев : Техника, 1979. 121 с.

112. Донец Ю. Ю. Ефективність використання виробничого потенціалу. Київ : Знання, 1998. 123 с.

113. Екологічний стан Вінницької області на рубежі тисячоліть : аналіт.-стат. довід. Вінниця : Велес, 2015. 162 с.

114. Економічна енциклопедія. У 3 т. Т. 3: П (поручництво) – Я (японський центр продуктивності)/гол. ред. Б. Д. Гаврилишин ; відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : Академія, 2002. 951 с.

115. Єрмолаєв А., Клименко І., Ємець В., Таран С. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. URL: <http://newukraineinstitute.org> (дата звернення: 02.10.2019).

116. Залізко В. Д. Економічний потенціал сільських територій: генезис, структура, властивості, пріоритети зміцнення. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 73–82.

117. Залізко В. Д. Стратегічне державне управління сільським розвитком у контексті зміцнення соціально-економічної безпеки сільських територій: проблеми та перспективи досліджень. *Вісн. Хмельн. нац. ун-ту*. 2013. № 2, т. 3. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Vchnu_ekon_2013_2\(3\)_27.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Vchnu_ekon_2013_2(3)_27.pdf) (дата звернення: 26.08.2019).

118. Заславська Т. Н. Людський потенціал в сучасному трансформаційному процесі. *Суспільні науки і сучасність*. 2005. № 3. С. 13–25.

119. Зенченко С. В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке. *Региональные проблемы преобразования экономики*. 2008. № 1 (14). С. 158–168.

120. Зміцнення та ефективне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств : монографія/за ред. В. С. Шебаніна, І. І. Червена. Миколаїв : МДАУ, 2010. 189 с.

121. Золотих І. Б. Щодо визначення виробничого та ресурсного потенціалу АПК. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2004. Вип. 1, т. 1. С. 79–82.

122. Игнатенко Н. Г., Руденко В. П. Природно-ресурсный потенциал территории: географический анализ и синтез. Львов : Вищ. шк., 1986. 263 с.

123. Інформаційні ресурси, інтелектуальна власність, комунікації в освітньонауковій та інноваційній сферах: філософсько-правові та прикладні аспекти : матеріали круглого столу, (12 трав. 2017 р. Вінниця)/упоряд.: О. Д. Довгань, М. В. Беланюк, С. А. Лапшин, О. Г. Радзієвська, О. І. Яременко ; ВДПУ, НДПП НАПрН України. Київ : АртЕк, 2017. 227 с. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_vinnicya_-_25.09_1.pdf (дата звернення: 11.06.2018).

124. Кваша С. М. Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 54–58.

125. Клочков В. А. Определение природно-ресурсного потенциала территории как элемент оптимизации природопользования. Территориальная организация общества и управление в регионах. Воронеж, 1996. С. 107–119.

126. Ключник А. В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення. URL: http://ird.gov.ua/pe/re201101/re201101_134_KliuchnykAV.pdf (дата звернення: 28.09.2019).

127. Ключник А. В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України : монографія. Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.

128. Кунцевич В. О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7. С. 123–130.

129. Кузьмак О. І. Чинники формування та використання сільського трудового потенціалу. *Економіка та управління національним господарством*. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/sre_2013_4_11.pdf (дата звернення: 18.07.2019).

130. Ларичева К. Н. Природно-ресурсный потенциал сельских территорий Новгородской области. *Аграрный вестник Урала*. 2014. № 1. С. 84–87.

131. Лукинов И. И. Аграрный потенциал: исчисление и использование. *Вопросы экономики*. 1988. № 1. С. 10–18.

132. Лучик С. Д. Вплив трансформаційних змін на використання трудового потенціалу села. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 149–153.

133. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституційних перетворень. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 5–16.

134. Маршалок М. С. Потенціал аграрного підприємства: наукові підходи до трактування. *Наук. вісник нац. Ун-ту біоресурсів і природокористування України*. 2010. № 154, ч. 1. С. 237–242.

135. Мінерально-сировинна база Вінницької області : аналіт.-стат. довід. Вінниця : Велес, 2004. 68 с.

136. Порохня В. М., Бирський В. В. Моделювання людського потенціалу держави : монографія. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2008. 192 с.

137. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : розпорядження КМ України від 23 верес. 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p>] (дата звернення: 28.09.2018).

138. Про добровільне об'єднання територіальних громад. URL: <https://vinrada.gov.ua/zakon-ukraini-,,pro-dobrovilne-obednannya-teritorialnih-gromad.htm> (дата звернення: 14.06.2018).

139. Прока Н. И. Социально-экономическая эффективность реализации потенциала сельских территорий. *Вест. Орлов. гос. аграр. ун-та*. 2011. № 5. С. 22–26.

140. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV (ред. станом на 05.04.2019 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення: 23.09.2019).

141. Регіони Вінницької області : стат. зб. Вінниця, 2018. 205 с.

142. Ракович О. І. Теоретико-методологічні аспекти дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2018/153.pdf (дата звернення: 27.09.2018).

143. Ракович О. І. Локальні детермінанти розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/4_2019/11.pdf (дата звернення: 22.11.2018).

144. Реймерс Н. Ф. Охрана природы и окружающей человека среды : словарь-справочник. Москва : Просвещение, 1992. 320 с.

145. Россоха В. В. Теоретико-методичні засади формування, розвитку та оцінювання виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства. Київ : Вид-во Ін-ту аграр. економіки, 2009. 92 с.

146. Римашевская Н. Качество человеческого капитала в России. Москва : Межд. фонд Н. Д. Кондратьева, 2009. С. 100–102.

147. Сагайдак А. Э. Земельная собственность и рента. Москва : Агропромиздат, 1991. 80 с.

148. Свободин В. А. Интенсификация и эффективность

сельскохозяйственного производства. Москва : Росагропромиздат, 1988. 95 с.

149. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір : монографія. Львів : ІРД НАНУ, 2004. 392 с.

150. Синицкая Н. Я. Развитие человеческого потенциала как стратегическая цель региональной социальной политики : монография. Северодвинск : Изд-во Помор. гос. ун-та, 2004. 296 с.

151. Смутчак З. В. Роль державного управління у сталому розвитку сільських територій України. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 469–473.

152. Стегней М. І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 3 (141). С. 125–133.

153. Свиноус І. В. Роль і місце особистих селянських господарств у сучасному агропромисловому комплексі України. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/есurapk_2012_9_27.pdf (дата звернення: 08.12.2019).

154. Суска А. А Соціальний та екологічний потенціал лісу як категорія економіки природних ресурсів. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/159.pdf (дата звернення: 25.07.2019).

155. Ткачук В. А. Управління політикою розвитку сільських територій. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2012. Вип. 4, т. 1. С. 101–111.

156. Томашук І. В. Інвестиційний потенціал сільських територій: основні аспекти розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 1. С. 140–149.

157. Улезько А. В., Нечаев Н. Г., Соковых И. С., Климов А. В. Хозяйствующие субъекты аграрной сферы: ресурсное обеспечение и инновационное развитие. Воронеж : ВГАУ, 2013. 278 с.

158. Управління розвитком міста : [навч. посіб.]/І. Валентюк та ін. ; за ред. В. Вакуленка, М. Орлатого. Київ : Вид-во НАДУ, 2006. 389 с.

159. Хвесик М. А., Горбач Л. М., Вишневська Н. В., Хвесик Ю. М.

Стратегія соціально-економічного розвитку регіону. Київ : Кондор, 2004. 224 с.

160. Шанин С. А. Теоретические подходы к воспроизводству ресурсного потенциала аграрного сектора экономики России (региональный аспект). *Белгородский экономический вестник*. 2014. № 2 (74). С. 21–29.

161. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України. Донецьк, 2005. 502 с.

162. Шишпанова Н. О. Основні фази процесу відтворення трудового потенціалу сільських територій. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 4, т. 1. С. 64–69.

163. Щербина І. Ф. Забезпечення людського розвитку через механізми бюджетного регулювання : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. Київ, 2009. 248 с.

164. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 87–99.

165. Яценко О. В. Стан та перспективи розвитку сільських територій центрального регіону України. URL: [file:///C:/Users/user1/ Downloads/ есop_2012_11_8.pdf](file:///C:/Users/user1/Downloads/есоп_2012_11_8.pdf) (дата звернення: 12.02.2018).

166. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 18.09.2019).

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 Функціональна змістовність реформування місцевих органів влади в напрямку підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій

Одним з пріоритетних напрямків діяльності органів місцевого самоврядування є створення умов для сталого розвитку сільських територій через забезпечення комплексного багатофункціонального сільського розвитку, який базується на використанні їх ресурсного потенціалу, але надмірна концентрація влади являється основною перешкодою соціально-економічного розвитку сільських територій.

Сучасні динамічні процеси передбачають швидкі зміни в управлінні національною економікою та їх запровадження разом із реформами. Однією з провідних реформ в Україні є реформа децентралізації, вплив якої на процеси формування, збереження та відтворення ресурсного потенціалу важко переоцінити. Акцентування уваги на громаді та її території, переформатування та об'єднання територіальних громад передбачають також зміни в процесах відтворення ресурсного потенціалу та управління ними [182]. Головним стратегічним завданням модернізації системи державного управління та територіальної організації влади, що реалізується сьогодні, є формування ефективного місцевого самоврядування, створення комфортних умов для життя громадян, надання якісних і доступних державних послуг. Досягнення цих цілей неможливе без належного рівня економічного розвитку відповідних територій, їх фінансової підтримки та достатніх джерел для заповнення місцевих бюджетів [184]. Крім того, поглиблення європейських інтеграційних процесів вимагає формування нової моделі розвитку сільських територій,

адаптованої до світових стандартів, з метою посилення їх ролі в соціально-економічному зростанні України та її регіонів [177]. Звичайно, еволюційне твердження державності України збільшує тенденцію актуалізації розвитку сільської місцевості, особливо в сучасних умовах господарської діяльності, оскільки складне економічне і соціальне становище села в цілому і сільського господарства зокрема потребує виваженої політики держави і влади.

Необхідність реформування системи органів місцевого самоврядування зумовлено потребами й інтересами людини, територіальної громади, суспільства загалом. Євроінтеграційний курс України вимагає оптимізації територіальної організації влади, децентралізації владних повноважень, зміцнення місцевого самоврядування, перерозподілу владних повноважень між центром та регіонами на користь останніх, наближення регіональних і місцевих органів влади до населення. Сьогоднішня реформа місцевого самоврядування покликана вирішити основні проблеми розвитку сільських територій (рис. 3.1).

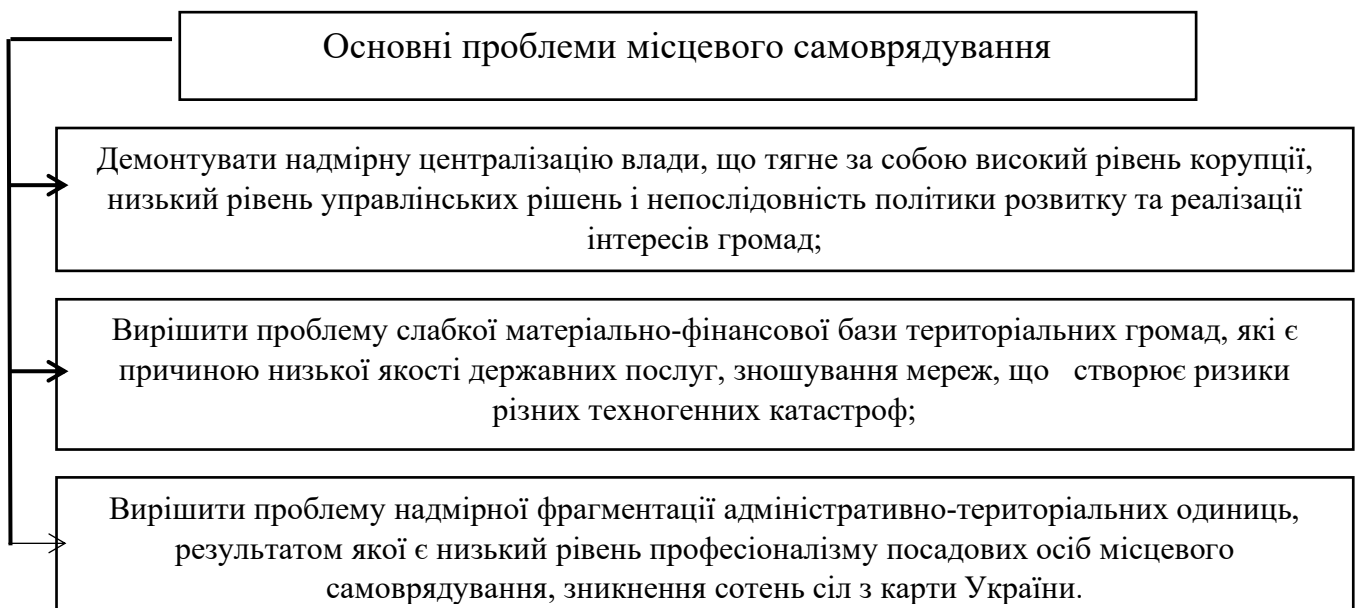

Рисунок 3.1 - Головні проблеми місцевого самоврядування

Джерело: сформовано автором на основі [182; 188]

Один із способів вирішити проблему фінансової підтримки сільських територій та їх громад це використовувати нові технології управління розвитком сільських територій та проведення реформування управління органами місцевого самоврядування. Також важливо, щоб у формуванні і реалізації політики сталого розвитку сільських територій на основі їх

ресурсного потенціалу активнішою була роль сільської (селищної) влади і громади (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Функції органів місцевого самоврядування у рамках старої і нової
концепції сільського розвитку**

XX століття: старе бачення	XXI століття: нове бачення
Найнижча ланка системи державної влади. Дотримання принципу перевищення, неправомірного використання повноважень	Працює на принципах субсидіарності і автономності. Дотримання принципу суспільного управління
Орієнтація на управління	Орієнтація на інтереси громадян
Представник центральних органів влади	Представник громади, лідер і контролер процесу спільного управління, забезпечення прогресуючого локального розвитку.
Підпорядковується органам влади вищого рівня і звітує перед ними	Підпорядковується місцевим виборцям і звітує перед ними, є лідером щодо удосконалення місцевого управління
Інформація про діяльність закрита для населення	Дотримується принципів відкритого і прозорого управління
Контролює фактори управління, а не результати	Орієнтується на результати
Внутрісистемна залежність	Незалежність, конкурентоспроможність, застосування альтернативних моделей надання послуг, координатор державних і приватних постачальників послуг
Влада недоступна для населення, відсутність механізмів оперативного реагування	Відкритість, оперативність і гнучкість у роботі
Не готовність ризикувати	Влада відкрита для інновацій, готова іти на розумні ризики
Залежить від вказівок центрального управління. Діє жорстко за встановленими правилами	Самостійна і у сфері обкладання податками, витрачання бюджетних коштів, регулювання життя громади, прийняття адміністративних рішень. Гнучкість в управлінні, звітує за досягнуті результати
Влада бюрократична і технократична. Рішення носять наказовий характер для громадян	Забезпечує участь громадян, надає їм право голосу і можливість вибору при прийнятті рішень. Прагне заслужити довіру громадян, бере участь у діалозі з громадами, прагне досягти позитивних результатів для громади
Нераціонально витрачає бюджетні кошти	Бережливо відноситься до фінансових ресурсів, працює краще і обходиться дешевше
Працює в інтересах вузького кола вибраних	Працює в інтересах громади і кожного її члена. Відкрита для громадянської участі
Замкнуто в систему централізованого управління	Включено як у місцеві, так і глобальні процеси

Джерело: сформовано автором за даними [179, с. 125-133]

Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси територіальних громад та передбачає децентралізацію влади - тобто передача від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері [206].

Як відзначає М. Малік, стабільність розвитку України значною мірою залежить від розвитку сільських територій та їх складових компонентів. В умовах процесу децентралізації влади в Україні з'являються нові можливості розвитку сільських територій [200, с. 13].

Децентралізація – це спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень з визначених питань або у визначеній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що не входять у систему виконавчої влади і є відносно незалежними від неї [204, с. 23]. Під децентралізацією часто розуміється перерозподіл владних повноважень та обсягів компетенції між центральними та місцевими рівнями організації публічної влади із зміщенням акценту на місцевий рівень в частині здійснення заздалегідь окреслених і гарантованих державою функцій [199, с. 7–8].

Як відомо, децентралізацію визначають як один з ключових принципів розвитку демократії в державах Європейського Союзу і Ради Європи, основою їх регіональної політики, поряд з принципами субсидіарності, концентрації, компліментарності, партнерства, програмного підходу.

Економічний розвиток сільських територій безпосередньо пов'язаний з процесом функціонування та еволюції економічної системи в довгостроковому періоді, під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів. У 2014 році почала формуватися законодавча база для радикальних змін у системі державного управління та його територіальної бази на всіх рівнях. У квітні 2014 року Уряд затвердив основний концептуальний документ - Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіального устрою організації влади. Після цього був затверджений План заходів щодо його реалізації, який

поклав початок реформі.

Крім того, було прийнято пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг. Це дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідний рівень повноважень щодо надання основних адміністративних послуг: реєстрація місця проживання, видача паспортних документів, державна реєстрація юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрації актів цивільного стану, майнових прав, земельних питань тощо.

Мета реформування місцевого самоврядування полягає в забезпеченні становлення та розвитку ефективного місцевого самоврядування, органи якого будуть спроможні надавати, відповідно до законодавства, якісні адміністративні послуги населенню і забезпечувати покращення соціально-економічного розвитку сільських територій. Для досягнення цілей реформування місцевого самоврядування запроваджена адміністративно-територіальна реформа, яка забезпечить побудову раціональної просторової основи місцевого самоврядування, доступність та якість надання соціальних та адміністративних послуг населенню, ефективне використання ресурсного потенціалу, сталий розвиток сільських територій.

У Концепції зазначено, що реформування місцевого самоврядування передбачає:

- визначення повноважень органів місцевого самоврядування, що утворюються на території адміністративно-територіальних одиниць базового, районного та обласного рівнів, на засадах субсидіарності з урахуванням їх спроможності здійснювати такі повноваження і рівня фінансового забезпечення, а також повноважень місцевих органів виконавчої влади;
- удосконалення механізму здійснення жителями відповідних адміністративно-територіальних одиниць контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування;
- визначення суб'єктом надання послуг конкретних вимог до якості адміністративних, соціальних та інших послуг, що надаються населенню

органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання їх якості з урахуванням особливостей, визначених законами, які регулюють суспільні відносини у відповідній сфері, недопущення погіршення умов надання адміністративних, соціальних та інших послуг, установлених законами;

- визначення на законодавчому рівні порядку здійснення місцевими органами виконавчої влади контролю за виконанням органами місцевого самоврядування вимог Конституції та законів України;

- утворення об'єднаних територіальних громад згідно із законодавчо визначеною процедурою з власними органами місцевого самоврядування, зокрема виконавчими органами рад. Жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що не є самостійною адміністративно-територіальною одиницею, можуть ініціювати утворення органів самоорганізації населення або ініціювати започаткування посади старости, який входить до складу системи органів місцевого самоврядування відповідної територіальної громади, що є самостійною адміністративно-територіальною одиницею;

- визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечення повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, недопущення наявності в межах територіальної громади інших адміністративно-територіальних одиниць; утворення виконавчих органів обласних та районних рад;

- зміну статусу місцевих держадміністрацій із місцевих органів виконавчої влади на органи, які здійснюють контроль за дотриманням вимог законодавства, законністю актів органів місцевого самоврядування, а також координацію діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території;

- виконання територіальними органами центральних органів влади на відповідній території функцій із здійснення контролю за дотриманням у

визначених сферах вимог законодавства, надання адміністративних, соціальних та інших послуг населенню та юридичним особам;

- формування мережі територіальних органів центральних органів виконавчої влади з метою створення оптимальних умов для одержання населенням та юридичними особами адміністративних та соціальних послуг, які надаються такими органами [208].

Очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування в Україні є:

- посилення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування, провадження їх діяльності з дотриманням принципів та положень Європейської хартії місцевого самоврядування;

- доступність публічних послуг, підвищення їх якості;

- впровадження механізму здійснення місцевими держадміністраціями та населенням контролю за наданням органами місцевого самоврядування, територіальними органами центральних органів виконавчої влади публічних послуг;

- запровадження стандартів (нормативів) якості публічних послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання якості;

- створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм прямого народовладдя;

- формування ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

- утворення об'єднаних територіальних громад, спроможних самостійно або через органи місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення;

- соціально-економічний розвиток територіальних громад і регіонів;
- стимулювання економічного розвитку територій у результаті удосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на встановлення пріоритетів місцевого економічного розвитку;
- визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечення повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та недопущення наявності в межах території громади інших адміністративно-територіальних одиниць такого ж самого рівня;
- утворення виконавчих органів обласних та районних рад; зміна статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи в системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території;
- забезпечення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівнів, місцевими держадміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади [208].

У дослідженнях наукової літератури та законодавчих актів можна виокремити такі основні типи децентралізації: політична, адміністративна, бюджетна (фіскальна), просторова (територіальна), економічна (ринкова), екологічна. Крім того, децентралізація передбачає розмежування компетенції і конкретизацію повноважень не лише по вертикалі, але й по горизонталі, тому можна виділити вертикальну та горизонтальну децентралізацію.

Вертикальна децентралізація означає чітке визначення порядку прийняття рішень керівними органами різного рівня, а горизонтальна – означає розподіл та визначення функцій і компетенції всіх інших елементів структури органів публічної адміністрації, крім керівного органу.

Політична децентралізація полягає в розподілі політичної влади, регіонального представництва в національному парламенті, надання

громадянам або їх представникам більшого впливу на розробку та реалізацію законодавчої бази й політики держави, яке спрямоване на підвищення ефективності діяльності як центральних органів влади, так і органів місцевого самоврядування, створення передумов для економічного, соціального й культурного розвитку [171, с. 146].

Економічна, або ринкова, децентралізація втілюється в приватизації державних функцій та бізнесу. Її суттєвими особливостями є дерегулювання, відміна обмежень для приватних суб'єктів, які конкурують із державними структурами у сфері надання послуг та виконання робіт.

Екологічна децентралізація полягає в наданні автономним державним структурам, органам місцевої влади чи приватним компаніям права на використання природних ресурсів шляхом унормування цих процесів, зонування, встановлення екологічних обмежень та стандартів тощо.

Просторова децентралізація належить до регіонального і місцевого планування з урахуванням географічних показників і застосовується у визначенні цільових програм деконцентрації промислових і житлових комплексів.

Ринкову децентралізацію застосовують з метою аналізу і запровадження у практику планів, стратегій і дій з оптимізації умов виробництва на засадах ринкових механізмів [187].

Під адміністративною децентралізацією розуміють передачу функцій управління центральними органами влади місцевим, а також розширення повноважень підпорядкованих органів управління [174].

Ключем до децентралізації є здатність територіальних громад розвиватися через самоврядування та власні сили. Для того, щоб повноваження громад були повною мірою реалізовані, громада повинна мати, крім загального простору життя, цілий ряд інших спільних інтересів: інфраструктуру, потребу в послугах певної якості та їх задоволення, щоб відчувати свою визначальну роль у розвитку місцевої політики. У той же час бажані ефекти не з'являються негайно. Для цього потрібно, аби мешканці громади відчували свою

організованість, тобто, щоб у громаді існували певні елементарні інститути громадянського суспільства: осередки політичних партій та громадських організацій, формальні чи неформальні об'єднання громадян тощо [167, с. 127–133].

Перевагами децентралізації є зміцнення демократичних процедур; захист прав людини та її свободи; підвищення ефективності органів місцевої влади завдяки передачі повноважень на місця; удосконалення соціально-економічного розвитку.

Децентралізація вважається підґрунтям для впровадження нових стратегій, завдяки створенню нової системи управління та її нового адміністративного складу.

Концепція затвердила такі основні етапи реформування:

- створення об'єднаних громад як бази для зміни адміністративно-територіального устрою України;

- формування нових районів, як центрів, на які буде покладено вирішення питань в межах їх компетенції: управління комунальною власністю, вторинною медициною, школами-інтернатами та іншими соціальними та інфраструктурними об'єктами, а основні повноваження перекласти на об'єднані громади. Так в кожній області передбачено створення регіональних адміністративно-територіальних одиниць – префектур та інституту державних префектів, як контролюючого органу для територіальних громад, що забезпечать виконання законів України [178, с. 48];

- обласний напрям реформування, без зміни межі областей, але зі зміною форми управління.

Завершальний етап реформування полягає у формуванні багаторівневого територіального управління, яке буде здійснюватись органами публічного управління та неурядовими структурами усіх рівнів щодо певної території з метою дотримання прав і свобод її громадян, ефективної організації виробництва та розміщення продуктивних сил, забезпечення інтересів різних груп населення, сприяння соціально-економічному розвитку територій.

Водночас кожна адміністративно-територіальна одиниця буде мати свої адміністративні межі діяльності, що стимулюватиме системний підхід до ефективного розвитку територій та оптимізує спільні управлінські дії [199, с. 48–49].

Децентралізація та прийняття законодавчих актів мали дієвий вплив на позитивну динаміку у створенні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в Україні (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Створення об'єднаних територіальних громад в Україні
у 2015–2019 роках**

Показники	Роки					Відхилення +/- 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість ОТГ, од.	159	366	665	876	982	943
Кількість громад, що об'єдналось, од.	804	1747	3124	4010	4487	4286
Кількість жителів в ОТГ, млн. осіб	1,4	3,1	5,6	9,0	11,1	10,7
Площа ОТГ, тис. кв. км	36,5	84,2	164,1	210,1	232,9	223,8

Джерело: [184]

Процес формування ОТГ в Україні проходить досить динамічно. Так, на кінець 2015 року в Україні було зареєстровано 159 ОТГ, які об'єднали 804 громади, а на кінець 2019 року їх чисельність зросла до 982, а кількість громад, що об'єдналась за період 2015-2019 рр. зросла майже в 5 раз. Станом на 31.12.2019 р. на території ОТГ проживає 9 млн осіб, що становить 25,5 % від загальної кількості населення України. Загальна площа об'єднаних територіальних громад займає 210,1 тис. кв. км, тобто 37,6 % від загальної площі України [183].

Вінницька область також долучилась до змін у організації місцевого самоврядування. З метою забезпечення реалізації вимог Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» рішенням 37 сесії обласної Ради 7 скликання від 05 березня 2019 року № 785 «Про схвалення у новій редакції проекту перспективного плану формування територій громад Вінницької області» затверджено формування 38 ОТГ по 17 районах області.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 1076 (із змінами) затверджено Перспективний план формування територій громад Вінницької області, яким погоджено утворення 66 спроможних територіальних громад.

Наразі, в області створено 42 об'єднані територіальні громади (в т.ч. 2 міста обласного значення - Вінниця і Хмільник), які об'єднали 139 місцевих рад, в усіх відбулися перші вибори:

- у 2015 році – створено 2 ОТГ (об'єднали 4 територіальні громади);
- у 2016 році – створено 19 ОТГ (об'єднали 65 територіальних громад);
- у 2017 році – створено 13 ОТГ (об'єднали 34 територіальні громади);
- у 2018 році – створено 8 ОТГ (об'єднали 22 територіальні громади).

Згідно Розпорядження № 512-р від 6 травня 2020 року Кабінет Міністрів України затвердив перспективний план формування територій громад у Вінницькій області. Згідно з Розпорядженням КМУ на Вінниччині передбачено 63 спроможні (об'єднані) територіальні громади.

30 червня 2019 року відбулися перші вибори у Павлівській, Соболівській, Теплицькій, Сутисківській та Літинській територіальних громадах.

Площа ОТГ становить майже 5 тис. кв. км, а це 18,3 % від загальної площі області, населення в ОТГ – 689,4 тис. осіб (44,2 % від загального населення області).

Таким чином, станом на початок вересня 2019 року у Вінницькій області повноцінно функціонують 42 ОТГ, 35 з яких користуються перевагами переходу на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом України.

Вінницька область посідає 22-гу позицію серед усіх регіонів України за кількістю населення ОТГ та міст обласного значення (далі - МОЗ), 23-тю – за площею ОТГ та МОЗ (площа покриття ОТГ території області складає 18,3 %), 22-гу за кількістю територіальних громад, що не об'єдналися, 13-ту – за кількістю районів, не охоплених об'єднанням чи приєднанням, 16-ту – за кількістю ОТГ з чисельністю населення менше 5000 мешканців (показник, який свідчить про низьку спроможність громад області), 4-у за кількістю МОЗ, у яких

відбулося приєднання, 13-ту – за відсотком покриття території області перспективним планом.

В ОТГ та МОЗ області наразі проживає 44,2 % населення області, в містах обласного значення поза об'єднанням – 7,3 %, мешканців територіальних громад, що не об'єдналися – 48,5 %.

Сукупний рейтинг за основними показниками – 22-й.

Загальна кількість старост, що мають бути обрані в об'єднаних територіальних громадах області – 92, з них на сьогодні обрано 9 старост.

Кількість територіальних громад в області до утворення ОТГ складала 707. Кількість громад, що не об'єдналися чи не приєдналися під час проведення реформи – 567 (80,2 %).

З 27-ми районів області жоден не має стовідсоткового покриття ОТГ, 5 районів за територією охоплені ОТГ від 50 % до 99 %, 16 районів – до половини території і в 6-ти ще не створено жодної ОТГ.

Реалізується 93 проекти міжмуніципального співробітництва, що охоплюють 160 місцевих громад (за цим показником Вінниччина поступається лише Полтавській області).

З 48-ми створених на території області опорних шкіл 18 розміщені в ОТГ. Всього в Україні наразі створено 838 опорних шкіл, 369 з яких – в ОТГ.

Затверджений склад та перелік 4-х госпітальних округів, сформовано госпітальні ради. Погоджений перелік проектів, що фінансуються в поточному році за рахунок субвенції на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості.

Повноваження державного архітектурно-будівельного контролю отримали 3 (з 6-ти в області) міста обласного значення та Якушинецька сільська рада об'єднаної територіальної громади Вінницького району.

В області функціонує 36 Центрів надання адміністративних послуг та 9 їх територіальних відділень. Всі 36 з 36-ти ОТГ області за планом-графіком, затвердженим Урядом, отримали у комунальну власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

На 2019 рік державна фінансова підтримка за трьома програмами (Державний фонд регіонального розвитку, державна субвенція на розбудову інфраструктури ОТГ та державна субвенція на сільську медицину) для Вінницької області сукупно складає 322,5 млн. грн.

Сьогодні в Україні існує програмний комплекс «Калькулятор розрахунку фінансової спроможності перспективної ОТГ» - це можливість здійснення моделювання перспективної об'єднаної територіальної громади (ОТГ), виходячи з прогностичних показників бюджетів територіальних громад сіл, селищ, міст, які прийняли рішення про утворення ОТГ або про приєднання до існуючої ОТГ.

Калькулятор розроблений за підтримки Швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO. На етапі заповнення бази даних користувачами калькулятора є:

- відповідальні працівники обласних державних адміністрацій;
- експерти відокремлених підрозділів установи «Центрів розвитку місцевого самоврядування в регіонах», створених за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та Мінрегіону [184].

Отже, основою реформування місцевого самоврядування стала децентралізація, перерозподіл повноважень між гілками влади, зміна у відносинах між громадянами і владою.

Проаналізовані результати досліджень наслідків місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні показують, що за цей короткий проміжок часу правова, організаційна та матеріальна спроможність територіальних громад та органів місцевого самоврядування характеризується позитивними змінами в соціально-економічному рівні розвитку сільських територій (рис. 3.2).

Для успішної реалізації реформ місцевого самоврядування існує потреба у трьох чинниках: політичній волі еліти, готовому експертному розвитку та громадській підтримці.

Впровадження європейської практики місцевого самоврядування в

Україні означає надання кожній місцевій громаді можливостей розпоряджатися всіма наявними на її території ресурсами.

Рисунок 3.2 - Основні характеристики реформування місцевого самоврядування

Джерело: сформовано на основі [181; 188]

Таким чином, передумовою забезпечення самодостатнього розвитку сільських територій в Україні є завершення адміністративно-територіальної реформи, яка пов'язана з трансформацією інститутів державної влади,

розвитком місцевого самоврядування, створенням децентралізованої системи перерозподілу бюджетних коштів, а також проведенням реформи щодо розпорядження ресурсами громади [207, с. 50].

Децентралізація в управлінні ресурсним потенціалом сільських територій ґрунтується на конституційних нормах окремо взятої країни і залежить від системи адміністративно-територіального устрою держави (унітарна держава або федерація). Вона є складовою загального процесу децентралізації влади, у якій виділяються основні напрями: політична, бюджетна, адміністративна, територіально-просторова та еколого-економічна децентралізації. При цьому ці напрями є не повністю видокремленими один від одного, а пересікаються і мають спільні поля дії.

На ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій впливають, окрім реформування органів місцевого самоврядування, тобто децентралізації, також організаційно-економічне регулювання, зовнішні та внутрішні факторів, що визначають специфіку формування та використання ресурсного потенціалу сільських територій. До основних факторів можна віднести: стабільність економічної системи; інвестиційна політика держави; податкова політика; фінансова політика держави; законодавча база; природні умови; геополітичне положення, наявні ресурси в сільській місцевості (природні, виробничі, фінансові, трудові); наявність власних інвестицій; рівень економічного розвитку регіону, стан інфраструктури регіону, ринкова кон'юнктура; внутрішня економічна політика сільської території. Визначальна роль у використанні ресурсного потенціалу сільських територій належить організаційно-економічному регулюванню за допомогою управлінських, організаційних, фінансово-економічних, техніко-технологічних та законодавчих важелів. Кожний з указаних важелів має свої особливості і є складовою частиною механізму ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій. Вплив децентралізації на ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій зображено на рисунку 3.3.

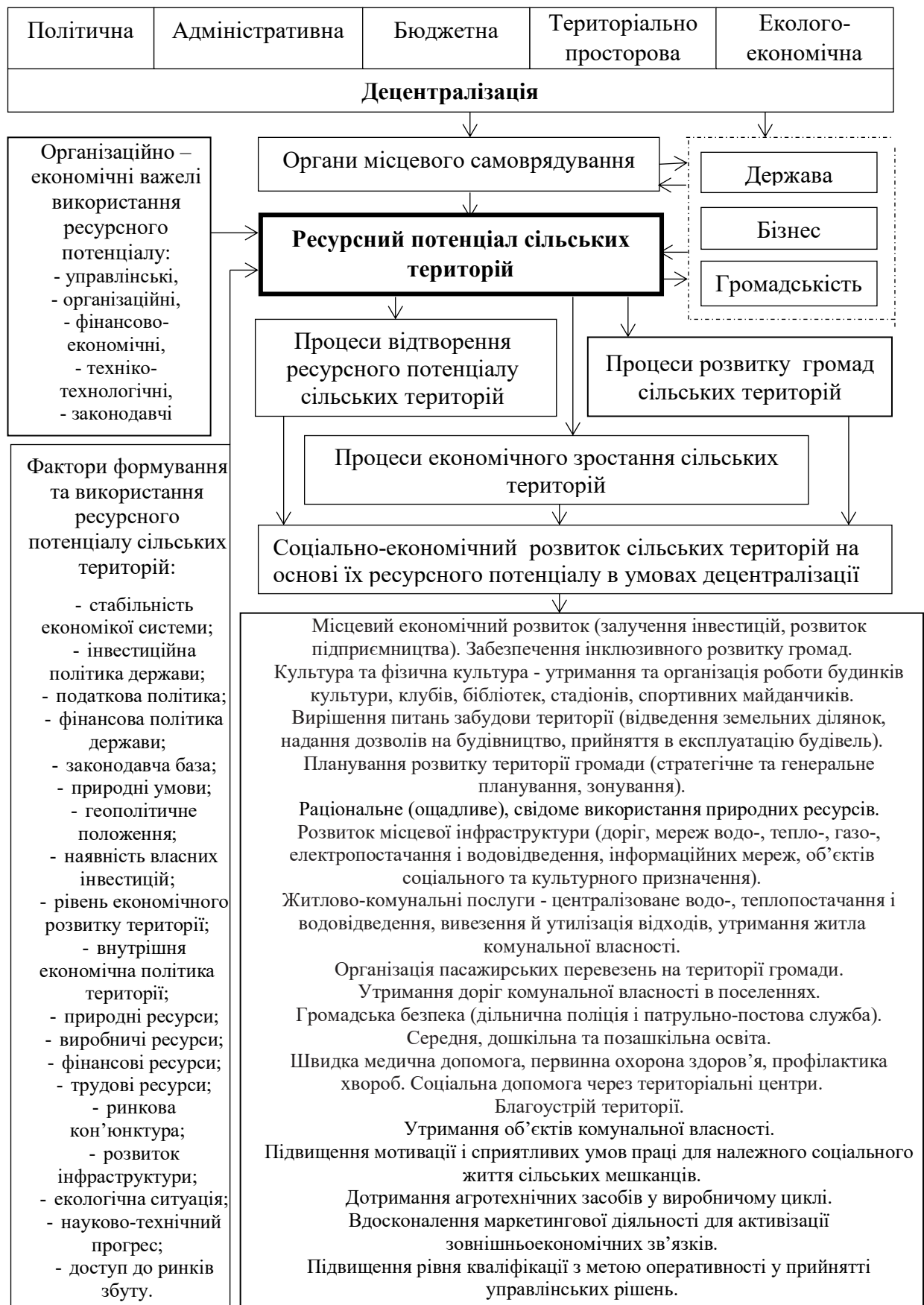

Рисунок 3.3 - Модель соціально-економічного розвитку сільських територій на основі їх ресурсного потенціалу в умовах децентралізації

Джерело: авторська розробка

Децентралізація дає можливість перейти від урядового управління до управління публічного, яке ознаменувало перехід до переважно децентралізованих інститутів (мереж), в яких держава, бізнес і громадянське суспільство співпрацюють в процесі здійснення власних повноважень.

Новоутворені територіальні громади мають опікуватися закладами освіти, охорони здоров'я первинного рівня, культури, питаннями благоустрою, соціального захисту, надання адміністративних послуг, наряду із попередніми власними повноваженнями:

- планування розвитку громади та формування бюджету;
- економічний розвиток, залучення інвестицій, розвиток підприємництва;
- управління земельними ресурсами, надання дозволів на будівництво, прийняття будівель в експлуатацію;
- розвиток місцевої інфраструктури: утримання та будівництво доріг;
- водо- тепло-, газопостачання; надання житлово-комунальних послуг (теплопостачання і водовідведення, управління відходами, утримання об'єктів комунальної власності);
- утримання вулиць і доріг; організація пасажирських перевезень на території громади;
- контроль виконання рішень ради та громадська безпека силами муніципальної варти; пожежна охорона тощо.

Повна децентралізація влади з досягненням її основної мети, якою є формування самостійних і дієздатних територіальних громад. Побудова місцевого самоврядування, спроможного ефективно вирішувати наші місцеві питання, залежить від роботи і свідомості громадян. У процесі децентралізації має відбутися підвищення якості життя людини за рахунок створення умов для сталого розвитку територіальних громад як самостійних і дієздатних соціальних спільнот, члени яких матимуть можливість ефективно захищати власні права та інтереси шляхом участі у вирішенні питань місцевого значення саме з метою забезпечення необхідною кількістю та якістю соціальних і адміністративних послуг.

3.2 Державне управління та стратегія розвитку ресурсного потенціалу сільських територій

Сьогодні надзвичайно важко уявити економічний розвиток України без відродження українського села. Тенденція до погіршення соціально-економічного становища сільських територій спричиняє підвищення дисбалансу в розміщенні продуктивних сил держави, що зумовлює відтік ресурсів у великі міста, які сконцентровують в собі все більшу частину фінансового, промислового, науково-технічного та кадрового потенціалу. Натомість село, із слаборозвинутою інфраструктурою і низьким рівнем життя населення, й надалі перебуває в депресивному стані.

Сільські території України характеризуються наявністю низки проблем, більшість з яких не вирішується протягом десятиліть. Відсутність чітко сформульованої та ефективної системи управління розвитком сільських територій призводить до постійного погіршення якості життя сільського населення, зменшення його чисельності загалом та у працездатному віці зокрема (внаслідок як природного скорочення, так і активних міграційних процесів), незадовільного стану інфраструктурного забезпечення, зниження рівня доходів та відсутності альтернатив сільському господарству за одночасно низької економічної ефективності та високої трудомісткості його здійснення.

До такого стану призвели чинники економічного, політичного, адміністративного та правового характеру.

Процес реформування сільських територій гальмується, що спричиняє ряд проблем (рис. 3.4). Відсутність чітко сформульованої та ефективної системи управління розвитком сільських територій призводить до постійного погіршення якості життя сільського населення, зменшення його чисельності загалом та у працездатному віці зокрема, незадовільного стану інфраструктурного забезпечення, зниження рівня доходів та відсутності альтернатив сільському господарству за одночасно низької економічної ефективності та високої трудомісткості його здійснення.

Рисунок 3.4 - Проблеми управління розвитком сільських територій

**Джерело: сформовано автором за результатами дослідження*

Разом з тим, більшість функцій по життєзабезпеченню населення в сільській місцевості, на практиці виконуються місцевою сільською радою не в повному обсязі або не виконуються зовсім через нестачу бюджетних коштів. Також спостерігається невідповідність фінансово-економічних можливостей органів місцевого самоврядування сільських територій тій відповідальності за вирішення питань місцевого значення, які делеговані їм.

Сучасний стан державного управління регіонами в Україні кризовий, що характеризується такими явищами:

- втрачається керованість соціально-економічними процесами в регіонах з боку державної влади;
- не завершено ринкових перетворень, під час формування економічної регіональної політики зберігаються розподільчі тенденції;
- надання соціальних та управлінських послуг населенню регіонів не забезпечено необхідними фінансовими та матеріальними засобами;
- структура апарату управління на регіональному рівні не відповідає вимогам демократичного суспільства з ринковою економікою, а кадровий склад органів управління за рівнем їхньої підготовки та морально-діловими якостями ще не забезпечує «прозорості» та ефективної реалізації їхніх функцій;
- мають місце конфлікти між органами різного територіального рівня, різних гілок влади та різного виду публічної влади;
- представницькі органи місцевого самоврядування та їхні виконавчі органи протистоять один одному тощо [185].

Нині для підвищення ефективності діяльності особистих селянських господарств, просування продукції на ринок, підвищення зайнятості через розвиток трудомістких галузей сільського господарства необхідно поступово трансформувати їх у сімейні фермерські господарства та залучити їх до сільськогосподарської кооперації [201, с. 7–20].

Сьогодні урядом розроблена «Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки», реалізація якої дасть можливість створити нові робочі місця на селі, покращити фінансове

становище сільського населення, наситити якісними продуктами внутрішній ринок та збільшити валютну виручку від аграрного експорту. Фінансування Концепції здійснюватиметься за рахунок коштів державного бюджету в обсязі не менше 1 млрд грн. щорічно [110]. Надання фінансової державної підтримки виробникам сільськогосподарської продукції та аграрного ринку Вінницької області наведена в таблиці 3.3. Як видно з таблиці 3.3 надання коштів із державного бюджету для підтримки товаровиробників щороку збільшується, але треба зазначити, що в 2018 році галузь тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва) отримала менше коштів на 13586 тис. грн. ніж в 2014 році.

Таблиця 3.3

Види державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції та аграрного ринку Вінницької області

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, млн. грн.	0	0	33,7	32,9	25,1	25,1
Надання кредитів фермерським господарствам, млн. грн.	0	1,9	1,8	1,2	4,6	4,6
Державна підтримка галузі тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва), млн. грн.	14,6	27,3	0	0,2	1,0	-13,6
Фінансова підтримка заходів в АПК, млн. грн.	0,1	0	0	0	6,9	6,8

Джерело: сформовано за даними Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації

У період здійснення земельної реформи оренда земель виступає базовим

чинником наповнення місцевих бюджетів сільських територій, що впливає на вирішення соціальних проблем розвитку села. Крім того, земля та її потенціал є тим ресурсом, раціональне використання якого дозволить отримати конкурентні переваги в цивілізованому світі і, таким чином, вивести національну економіку на якісно новий рівень розвитку [92, с. 292–302].

Плата за використання земель сільськогосподарського призначення державної власності надходить до бюджетів відповідних сільських територій. Проаналізувавши інформацію щодо укладання договорів оренди на землі сільськогосподарського призначення державної власності на безконкурентній основі, можна відмітити, що розмір орендної плати складає від 1 % до 3 % від нормативно-грошової оцінки земель.

Лише з 2013 року урядом було запропоновано підняття відсоткової ставки орендної плати за використання державних земель сільськогосподарського призначення до 4 %, а згодом до 8 % від нормативно-грошової оцінки земель, а з 2016 року – 12 %, що дало додаткові кошти в місцеві бюджети сільських рад.

З 2015 року запроваджено продаж права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності на земельних торгах, де відкрито та прозоро на конкурентних засадах надаються в оренду землі сільськогосподарського призначення державної власності (табл. 3.4).

Як видно з таблиці 3.4, розмір орендної плати земель, які надаються в оренду на конкурентній основі в 2018 році становив 30,7 %, що в 2,5 рази більше чим фіксований відсоток (12 %).

Продаж права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності на земельних торгах дає можливість сільським територіям отримати більше коштів до місцевих бюджетів від оренди земель.

Так, розмір орендної плати за 1 га земель, право оренди яких реалізовано на земельних торгах в 2018 майже у 4,5 рази більше чим при наданні земель на без конкурентній основі.

Таблиця 3.4

**Продаж права оренди земельних ділянок сільськогосподарського
призначення державної власності на земельних торгах**

Показники	Роки				Відхилення +/- 2018 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	
Реалізовано право оренди на площу, га	673,7	1019,7	1050	1524,4	850,7
Стартовий розмір орендної плати, тис. грн.	738,8	1766,0	2191,0	3320,1	2581,3
Кінцева орендна плата, тис. грн.	631,2	2366,7	5209,0	10880,5	10249,3
Відсток від нормативно-грошової оцінки земель, %	5,2%	13,2%	18,8%	30,7%	25,5
Середній розмір орендної плати за 1 га, грн. реалізованого на земельних торгах	1382	2321	4960	7144	5762

Джерело: сформовано за даними Головного управління Держгеокадастру у Вінницькій області

Отже, саме на державному рівні забезпечується інституційне забезпечення, законодавче регулювання земельних відносин, розпорядження землями загальнодержавної власності держави, проведення контролю за збереженням їх якості, захисту прав землевласників і землекористувачів.

Вплив державного управління на ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій Вінницького регіону має свої особливості. Сьогодні у Вінницькій області обрані і діють: обласна рада – 1, районних – 27, міських (міст обласного значення) – 6, міських рад – 12, селищних рад – 27, сільських рад – 592. Кожна рада формує свій місцевий бюджет. Але, на жаль, на теперішній час сільські ради не мають достатніх коштів для соціально-економічного розвитку своїх територій. Державна політика на селі реалізується також через надання міжбюджетних трансфертів.

До складу міжбюджетних трансфертів, які надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам, згідно зі статтею 97 Бюджетного кодексу України, відносяться: дотація вирівнювання бюджету окремих

територіально-адміністративних одиниць, субвенція на здійснення програм соціального захисту, субвенція на компенсацію втрат прибутків бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень в результаті надання пільг, встановлених державою, субвенція на виконання інвестиційних проектів та інші субвенції.

З-поміж видів міжбюджетних трансфертів, котрі широко застосовуються як в Україні, так і в багатьох країнах світу виділяється субвенція. Субвенції – це міжбюджетні трансфери, призначені для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції. Субвенції можуть надаватись як з державного бюджету місцевим бюджетам, так і з одного місцевого бюджету іншому. Надання субвенцій місцевим бюджетам сільських територій Вінниччини наведено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

**Надання субвенцій місцевим бюджетам сільських територій
Вінницької області**

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Субвенції з державного бюджету, тис. грн.	1892389,7	2223856,8	7060725,3	8311089,7	11305455	9513065,3
в тому числі сільським радам, тис. грн.	24616,5	26953,2	30502,5	60768,6	56587,7	31971,2
Частка субвенцій сільським радам, %	1,3	1,2	0,4	0,7	0,5	-0,8
Субвенції з обласного бюджету, тис. грн.	97479,4	71444,4	40556,3	50120,8	113312,8	15833,4
в тому числі сільським радам	10026,8	5897,6	8823,2	14418,3	20931,9	10905,0
Частка субвенцій сільським радам, %	10,3	8,2	21,7	28,8	18,5	8,2
Субвенції з районних бюджетів, тис. грн.	71683,9	69439,3	462998,5	476554,5	485685,4	414001,5
в тому числі сільським радам, тис. грн.	38899,6	40393,8	329906,2	363598,3	379284,2	340384,6
Частка субвенцій сільським радам, %	54,3	58,2	71,2	76,3	78,1	23,8

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Як видно з таблиці 3.5, надання субвенцій області з державного бюджету щороку зростає, але слід відмітити, що частка субвенцій сільським радам щороку зменшується (-0,8 %). Проте субвенції з обласного та районних бюджетів сільським радам щороку зростають. На сьогодні трансферти та передані доходи залишаються вагомим джерелом формування доходів місцевих бюджетів, місцеві податки і збори є занадто малими, щоб відігравати певну роль у доходах, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

Отже, на державному рівні основними фінансово-економічними механізмами регулювання розвитку сільських територій є: бюджетне вирівнювання, загальнодержавні субвенції та програми соціально-економічного розвитку сільських територій. Пасивність держави у проведенні децентралізації можна пояснити як відсутністю досвіду проведення відповідних реформ, так і необхідністю концентрації на загальнодержавному рівні значного обсягу коштів для регулювання процесу макроекономічних реформ, хоча децентралізація є одним із шляхів вирішення проблеми бідності на сільських територіях.

Важливу роль у системі державного регулювання розвитку сільських територій відіграють програми соціально-економічного й екологічного розвитку, сутність яких полягає в комплексному підході до вирішення основних цілей і завдань забезпечення сталого розвитку сільських територій та поступове підвищення життєвого рівня сільського населення на основі ефективного використання ресурсного потенціалу, а саме:

- забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій; залучення інвестицій до економічної діяльності через створення спеціальних економічних зон, спільних підприємств тощо;
- удосконалення структури господарського комплексу конверсією, переорієнтацією підприємств машинобудівної галузі, товарів тривалого користування для населення тощо;
- стимулювання раціонального використання ресурсів сільських територій

(природних, матеріальних, трудових, фінансових та інших); захист довкілля в сільській місцевості; поліпшення демографічної ситуації на селі та інше.

Регіональні програми складають на короткотерміновий (до 1 року), середньотерміновий (від 1 до 5 років) і довготерміновий (понад 5 років) періоди.

Підсумовуючи вищевикладене, можна окреслити основні засади і напрями використання міжнародного досвіду щодо державного регулювання розвитку сільських територій на теренах України (рис. 3.5).

Рисунок 3.5 - Основні засади і напрями державного регулювання розвитку сільських територій України з урахуванням досвіду країн ЄС

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Розвиток економіки визначають необхідність пошуку сучасних методів управління ресурсним забезпеченням сільських територій, ефективне функціонування якого націлене на вирішення важливих соціально-економічних завдань щодо забезпечення підвищення рівня життя і соціального захисту населення сільських територій.

Складність реформування управління розвитком сільських територій полягає у необхідності дотримання системності, комплексності, урахування всіх аспектів цього процесу, оскільки кожна з його складових відіграє важливу роль у реалізації стратегічних завдань нової політики розвитку громад.

Відзначимо, що систему управління та організації сільських територій формують: сільські та селищні ради, сільські громади, органи управління об'єктів виробничо- та соціально-економічної діяльності, представництва громадських суспільно-економічних, соціальних та екологічних організацій, асоціацій, фондів. Центрами організації сільських територій виступають села та селища (з розміщеними в них сільськими та селищними радами), населені пункти, які їм підпорядковуються, окремі фермерські поселення.

Щоб розробити ефективну систему управління ресурсним потенціалом сільських територій, необхідно виявити зазначені чинники негативного впливу на їх розвиток, розробити заходи щодо ліквідації даних чинників та заходи щодо подальшого соціально-економічного розвитку сільських територій, використовуючи їх ресурсний потенціал. Тому існує об'єктивна необхідність в розробці моделі управління ресурсним потенціалом сільських територій і відповідного органу місцевого самоврядування в рамках системи управління, в компетенції якого повинні знаходитися питання обліку ресурсної бази, аналізу тенденцій її зміни і відтворення, розроблення програм щодо її ефективного використання в частині пошуку джерел мобілізації ресурсів для реалізації проектів розвитку з точки зору цінової і логістичної оптимізації.

Отже, ефективне управління ресурсним потенціалом - найважливіше завдання соціально-економічного розвитку сільських територій, а також основна складова політики їх розвитку. На основі такої економічної політики

розробляються відповідні програми соціально-економічного розвитку країни в регіональному розрізі, де конкретизуються напрями й заходи, джерела фінансування, терміни та відповідальність за виконання розробок.

В умовах обмеженості бюджетних та інших фінансових ресурсів саме ресурсний потенціал територій слід вважати головним ресурсом їхнього розвитку. Забезпечення ефективного використання й подальшого нарощення ресурсного потенціалу сільських територій має стати одним із головних пріоритетів діяльності органів місцевого самоврядування і територіальних громад.

Удосконалення системи управління ресурсним потенціалом сільських територій потребує багатьох зусиль з боку державних органів влади та органів місцевого самоврядування. Насамперед, треба розробити ефективну регіональну політику, що є основою в управлінні громадою.

Для ефективності управління ресурсним потенціалом сільських територій необхідно розробити модель, яка повинна базуватись на конкретних системних складових (рис. 3.6).

Сьогодні Україні потрібно перейти від моделі розвитку, в якій конкурентні переваги зумовлені переважно використанням природних ресурсів, до інноваційної моделі, пріоритетами якої є технологічний рівень, кваліфікована робоча сила, економія енергії та інших видів природних ресурсів і новаторський стиль управління [226, с. 122–127].

В основу концептуального підходу побудови системи управління ресурсним потенціалом сільських територій повинна бути покладена сукупність принципів, яві використовуються для розгляду проблем використання і відтворення різних груп ресурсів.

До таких принципів, перш за все, відносяться: достатність ресурсів; оптимізація їх структури; наявність перспективи використання; множинність варіантів екологоощадного використання; наявність перспективи відтворення; поєднання системного і виборчого підходів при управлінні використанням ресурсного потенціалу.

Рисунок 3.6 - Модель системи управління ресурсним потенціалом сільських територій

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Основою методологічного підходу до проблеми управління ресурсним потенціалом сільських територій є ідея достатності ресурсів для забезпечення їх життєздатності, а також розвитку і узгодженості (балансу) різних видів ресурсів та заходів щодо подальшого розвитку ресурсного потенціалу.

Завдання системи управління ресурсним потенціалом є частиною структурної політики сільської території, що визначає баланс продуктивних сил. Загальні цілі і завдання управління ресурсним потенціалом є забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій при зменшенні використання ресурсної бази, обмеження негативного впливу на навколишнє середовище та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу за рахунок його раціонального використання.

Цілі системи управління ресурсним потенціалом повинні бути кількісно конкретизовані і схильні до виміру на основі розроблених критеріїв. Для ефективного управління необхідно чітко уявляти ресурсний потенціал сільських територій, причому як в частині забезпеченості, так і брак джерел ресурсів. При цьому значну роль відіграють повноваження (власні та делеговані) органів місцевого самоврядування та методи управління, які вони використовують. Управління ресурсним потенціалом сільських територій здійснюються за допомогою управлінських, організаційних, фінансово - економічних, техніко-технологічних та законодавчих важелів. Кожний з указаних важелів має свої особливості і є складовою частиною механізму удосконалення використання ресурсного потенціалу сільських територій.

Різноманіття інструментів та важелів дозволяє здійснювати досить гнучку політику і, в умовах нестачі фінансових ресурсів, здійснювати непряму інвестиційну підтримку товаровиробників та суб'єктів бізнесу обслуговуючої сфери на селі. Формування системи механізмів реалізації засновано також на посиленні позитивного ефекту обмежень, які можуть сприяти розвитку екологічно чистого, інтелектуального бізнесу.

Моніторинг ресурсного потенціалу сільських територій є

взаємопов'язаним та взаємодоповнюючим та визначається оцінкою усіх видів ресурсів, які відомі сьогодні, або використання яких у майбутньому технічно можливе. При здійсненні моніторингу ресурсного потенціалу слід враховувати, що до його складу входять підпотенціали (природо-ресурсний, рекреаційний, аграрно-виробничий, фінансово-економічний, інфраструктурний, інвестиційний, інноваційний, підприємницький, маркетинговий, людський, соціальний, адміністративний, інформаційний та історико-культурний), які є багатомірними категоріями та взаємодіють між собою, а також вплив управлінських рішень.

При здійсненні аналізу використання ресурсного потенціалу оцінюється не тільки його структура, розмір, якісні характеристики складових, рівень освоєності, ступінь відтворення тощо, а і визначається поточний стан та перспективи розвитку сільських територій регіону.

Оцінка ресурсного потенціалу сільських територій в більшій мірі залежить від суб'єктів економічного процесу і їх інтересів, тому в принципі неможливо дати один показник, за яким можна оцінити економічний потенціал території. На формування та використання ресурсного потенціалу впливають внутрішні та зовнішні фактори, принципи та закономірності формування та використання ресурсного потенціалу. Фактори, що вплинули на сьогоднішню оцінку ресурсного потенціалу умовно можна поділити на дві групи:

- чинники, які можуть бути усунені або локалізовані в поточному і стратегічному періоді, тобто знаходяться безпосередньо в галузі управління;
- чинники, період управління якими знаходиться за часом стратегічних програм (період гіпотез) і керовані лише побічно через концепції розвитку.

Очевидно, що важливим завданням управління потенціалом є створення такої системи, яка, безпосередньо керуючи першою групою чинників, враховувала б і можливість їх впливу на другу групу.

Після проведення моніторингу використання ресурсного потенціалу основним питанням стає пошук шляхів підвищення ефективності його

використання. В якості таких шляхів пропонуються основні заходи:

- щодо раціонального використання ресурсного потенціалу;
- відтворення ресурсного потенціалу;
- розвитку та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу;
- збалансування інтересів громади, бізнесу і держави;
- збереження ресурсів та навколишнього середовища.

Отже, запропонована модель системи управління ресурсним потенціалом сільських територій представляє собою сукупність взаємозв'язаних і взаємообумовлених компонентів, які створюють єдиний, цілісний, безперервний процес формування ефективної організації стратегічного управління використанням ресурсного потенціалу відповідно до стратегічних цілей розвитку сільських територій регіону в цілому.

Для реалізації основних заходів ефективного використання ресурсного потенціалу та забезпечення сталого розвитку сільських територій необхідно чітко уявляти перспективи, мати конкретну мету, на досягнення якої повинні бути спрямовані всі наявні ресурси, і програми дій. Таким чином, економічний розвиток неможливий без програми дій, тобто без стратегічного планування. Тому очевидно, що обов'язковим інструментом, що забезпечує ефективне функціонування будь-якої соціально економічної системи, в тому числі і сільських територій, є стратегічне управління.

Під стратегічним управлінням ресурсним потенціалом сільських територій будемо розуміти такий вид управлінської діяльності, що полягає в розробці управлінських рішень, орієнтованих на перспективу, що передбачають висування таких цілей і стратегій, заходів і проектів, реалізація яких забезпечує сталий розвиток сільської території на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

В основу формування моделі стратегічного управління використанням ресурсного потенціалу повинні бути покладені наступні правила (принципи, вироблені самим суспільством):

- 1) стратегічне управління чітко цілеспрямовано, тобто направлене на досягнення конкретної мети;
- 2) ступінь досягнення мети необхідно фіксувати і аналізувати по одержаним результатам (тобто враховувати зворотний зв'язок);
- 3) стратегічне управління використанням ресурсного потенціалу здійснюється з урахуванням обмежень (природно-ресурсного потенціалу, економічного, соціального та інших потенціалів);
- 4) стратегічне управління повинно бути організовано по ієрархічній системі, але число рівнів повинно бути зведено до мінімуму;
- 5) інформація і стратегічне рішення, прийняте на її основі, повинні бути своєчасними, точними і об'єктивними, враховувати перспективу очікуваних наслідків і прогностичні ситуації;
- 6) стратегічне управління повинно бути організовано з врахуванням можливостей адаптації до особливостей, що склалися, умов ситуації.

Процес стратегічного планування є організаційним центром управління, на основі якого формуються необхідні передумови та приймаються рішення щодо практичної реалізації заходів соціально-економічного розвитку та забезпечення узгодженого цілеспрямованого функціонування всіх ланок господарської системи суспільства.

Стратегія розвитку ресурсного потенціалу сільських територій - це індикативний документ, який стосується усіх суб'єктів процесу розвитку на території та передбачає зважені й погоджені дії всіх суб'єктів щодо вирішення існуючих проблем та вжиття заходів щодо покращення життя на селі.

Обґрунтування перспектив розвитку сільських територій в ринковому середовищі вимагає розробки нових науково-методичних основ концептуально-стратегічного планування, які базуються на підходах ефективного використання ресурсного потенціалу та екологічної безпеки. Необхідність розробки стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій може бути обумовлена наступними причинами:

- велика залежність місцевої економіки від сільськогосподарського виробництва, наявність ознак депресивності економіки сільських територій;
- наявність стратегії підвищує конкурентоспроможність сільських територій та зміцнює позиції щодо залучення інвестицій;
- наявність стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій дозволяє сфокусувати наявні ресурси на найбільш пріоритетні напрями розвитку території, організувати ефективну взаємодію влади, громади та бізнесу по досягненню стратегічних цілей і завдань;
- необхідність розробки програм з розвитку ресурсного потенціалу і пошуку механізмів для їх реалізації.

Стратегія розвитку ресурсного потенціалу є складовою в комплексній програмі соціально-економічного розвитку сільських територій;

- ефективний інструмент для створення довгострокових відносин з державними органами і залучення ресурсів з різних бюджетів бюджетної системи України і позабюджетних фондів.

Необхідна нова стратегії розвитку сільських територій, яка для кожного села буде коректуватися з урахуванням його ресурсного потенціалу. Формування такої стратегії повинно бути направлено як на вирішення загальнодержавних, так і внутрішньорегіональних соціально-економічних і екологічних проблем.

Ми пропонуємо стратегію розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища, яка по суті повинна бути найважливішим механізмом забезпечення сталого розвитку сільських територій (рис. 3.7).

Дана стратегія повинна визначити таку систему пріоритетів, цілей і завдань, які б стали для сільських територій джерелом підвищення їх соціально – економічного розвитку, якості життя населення та забезпечення сталого розвитку на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

Рисунок 3.7 - Схематична структура стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Для підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій необхідні структурні реформи та інституційні зміни, створення сприятливого інвестиційного – інноваційного клімату регіону, екологізація та ресурсозбереження.

Визначальними принципами в розробці стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища є її соціальна орієнтованість, комплексний та системний підходи, географічне положення та кліматичні умови сільських територій регіону, наявність різних видів ресурсів, раціональне використання ресурсів, відтворення та обмеженість ресурсів, що забезпечують зростання економічних показників, випереджаючий розвиток напрямків, які могли б відігравати значну роль в загальнонаціональних та місцевих інтересах, послідовність в виконанні прийнятих програмних документів, які направлені на вирішення проблем подолання обмежень соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області.

Інвестиційно-інноваційна складова полягає:

- в формуванні інвестиційного клімату;
- підвищенні інвестиційної активності;
- забезпеченні інвестиційної привабливості;
- запровадженні альтернативних джерел енергії;
- залученні «еко-інновацій»;
- запровадженні прогресивних систем землеробства (no-till, mini-till тощо);
- застосуванні новітніх технологій, техніки, реалізація нововведень;
- в співпраці з науковими установами, дорадчими службами.

Впровадження виробничо-екологічної стратегії потребує розробки і застосування біоенергетичного системного аналізу, що дає змогу орієнтувати

наявну інформацію про процеси у сільському господарстві та його основні ресурси, щоб забезпечити їх найраціональніше використання у збільшенні виробництва продовольства. Виробничо-екологічна складова передбачає:

- розвиток «зеленої економіки» та органічного землеробства;
- агрохімпаспортизація ґрунтів;
- підтримка фермерства та модернізація виробництва;
- забезпечення екоефективності;
- застосування ресурсозберігаючих екологоощадних технологій;
- створення замкнутих технологічних ліній;
- здійснення процесу кооперації;
- дотримання стандартів екологічної безпеки.

Важливою складовою удосконалення використання ресурсного потенціалу є маркетингова стратегія як універсальна форма пристосування до нових умов ведення господарської діяльності, що базується на ринкових засадах управління дає можливість враховувати попит і пропозиції на ринку з позицій реалізації агропромислової продукції. Для реалізації маркетингової складової необхідно:

- формування та створення іміджу сільської території;
- підвищення конкурентних позицій сільської території;
- зростання ринкових можливостей;
- підвищення ділової активності;
- просування та розширення участі території та її суб'єктів в реалізації міжнародних, регіональних та місцевих програм;
- розвиток зеленого туризму.

Оптимізація процесів ресурсозбереження дозволить досягти сталого розвитку агровиробництва та набути конкурентних переваг суб'єктам господарювання на ринках, сприятиме зменшенню ресурсоемності та підвищенню наукоємності, скорочення витрат природних ресурсів внаслідок застосування ресурсозберігаючих технологій та техніки. Ресурсозберігаюча

складова стратегії передбачає:

- зниження ресурсоемкості при виробництві;
- заходи екологічної та ресурсної реабілітації;
- оптимізація землекористування;
- екологізація виробництва;
- розробка обґрунтованих норм споживання;
- матеріальне стимулювання економії ресурсів;
- використання вторинних ресурсів і відходів;
- впровадження безвідходних технологій, інноваційних підходів до

використання ресурсів та сировини, ресурсозберігаючої техніки і технології.

Описані складові розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища подають найбільш повний набір усіх можливих напрямків досягнення раціонального використання ресурсного потенціалу залежно від сформованого рівня соціально-економічного розвитку сільських територій та сучасного стану використання ресурсного потенціалу.

Важливою також є гранична межа державного втручання в управління органів місцевого самоврядування та розвитку бізнесу на селі, за якою неодмінно загострюється суб'єктно-об'єктний конфлікт економічних інтересів, що призводить до руйнування ринкового механізму, гальмує становлення і вдосконалення інститутів, пов'язаних з державно-регуляторними відносинами з метою адаптації їх до дії економічних законів.

Серед проблемних моментів розробки стратегій розвитку ресурсного потенціалу на рівні сільських рад можна виділити наступні:

1. Сильна залежність ходу реалізації стратегії від фінансування; при дефіциті бюджетних коштів сільських територій останні направляються на поточні потреби без необхідного обліку просування до реалізації стратегічних цілей, відсутність ефективного механізму пошуку зовнішнього інвестора.

2. Загальна нестача необхідних ресурсів для реалізації стратегій, при цьому, зазвичай, і наявні ресурси не задіюються належним чином.

3. Відсутність координації діяльності по реалізації стратегії між ключовими секторами: влада – бізнес – громада. Відсутність механізму соціального партнерства.

4. Неефективна взаємодія органів місцевого самоврядування з регіональними органами влади щодо стратегічних питань, особливо при відсутності регіональних стратегій розвитку.

5. Відсутність у співробітників сільських рад знань про застосування засобів стратегування і навичок управління, стратегічної орієнтації.

6. Відсутність загальної схеми організації робіт по втіленню стратегії та відповідного покрокового послідовно-паралельного алгоритму дій, брак необхідних методичних розробок з організації діяльності виконкому сільських територій в області стратегічного управління.

Реалізація розробленої стратегії розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища дозволить подолати деформацію в соціально – економічному розвитку сільських територій, збалансувати розвиток їх продуктивних сил та підвищити якість життя населення.

Головними напрямками діяльності місцевих органів влади щодо розвитку ресурсного потенціалу сільських територій мають бути реструктуризація економіки, розширення її галузевої спеціалізації, створення на сучасній технологічній базі переробних галузей промисловості в кожному регіоні, екологізація виробництва, розбудова виробничої, транспортної і ринкової інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва та фермерства, реалізація інноваційної політики в регіонах, забезпечення ефективного управління комунальною власністю [205, с. 87–92]. Доцільно розвивати органічне виробництво та запроваджувати використання альтернативних джерел енергії [180, с. 56–67].

Виходячи з природних і соціальних особливостей, сценарій розвитку ресурсного потенціалу сільських територій Вінницької області передбачає надання переваги розвитку агропромислового сектора та залучення в цей сектор нових технологій, необхідних для покращання умов праці людини, зниження техногенного навантаження на природу, створення екологічно чистих продуктів, відтворення екологічної рівноваги в біосфері області. Щоб область не стала економічно залежною, як сировинний придаток до індустріально-розвинених областей, залучення інвестицій повинно проводитись з врахуванням пріоритетів, які передбачають впровадження нових організаційних форм кооперації в аграрно-промисловому бізнесі.

Одним з ключових питань управління розвитку ресурсного потенціалу сільських територій є підвищення рівня і якості життя сільського населення, розвиток сільської економіки та інфраструктури при збереженні значної ролі сільськогосподарської галузі, що забезпечує 12 % ВВП, в якій зайнято приблизно 7 % населення України [183].

Крім того, сьогодні існує потреба у проведенні інституційних перетворень у системі організації діяльності органів місцевого самоврядування на сільських територіях, які мають бути спрямовані на: формування дієздатного інституту місцевого самоврядування, підвищення ефективності діяльності його органів, формування систем інформаційної і консультаційної підтримки, зміна механізмів матеріальної підтримки економічних суб'єктів сільських територій [197]. «Сільськогосподарська політика скорочення бідності» («Agricultural Policies for Poverty Reduction») дозволяє зіставити дієвість політичних заходів щодо впливу сільського господарства на розвиток потенціалу сільських територій, які застосовуються в країнах, що розвиваються. Йдеться про неефективність державного втручання у формування цін на сільськогосподарську продукцію. Демонструється необхідність у державних інвестиціях у сільську інфраструктуру та потреба у отриманні адресної соціальної допомоги землевласникам, які її потребують [169].

Отже, динамічний розвиток сільських територій не можливий без наявності ресурсного потенціалу, адже він є головною рушійною силою ефективного розвитку суспільного виробництва та є інструментом інвестиційної складової. Саме система ефективного управління розвитком ресурсного потенціалу сільських територій повинно забезпечити сталий розвиток сільських територій, забезпечити раціональне використання ресурсів та їх відтворення, об'єднати інтереси влади, бізнесу та громади. Вона повинна сприяти інвестиційно-інноваційному розвитку бізнесу на селі, активізації підприємницької діяльності, стимулюванні виробництва екопродукції, застосуванні біоенергетичних, інтеграції науки і техніки щодо створення і виробництва нової продукції, нововведень і технологій.

3.3 Прогнозування розвитку сільських територій в процесі здійснення реформаційних заходів

На сьогодні розвиток сільських територій супроводжується такими негативними тенденціями, як: відсутність робочих місць; бідність сільського населення; занепад соціально-економічної, дорожньої, транспортної, телекомунікаційної та побутової інфраструктури; міграція сільського населення та погіршення людського капіталу; низький рівень прояву місцевих ініціатив; інертність сільських громад тощо. Наявність дестабілізуючих впливів ускладнює впровадження прикладних засад державної та регіональної економічної політики, перешкоджає процесам реалізації соціально-економічних програм розвитку сільських територій і породжує диспропорції в їх розвитку. Подолання дестабілізуючих тенденцій розвитку сільських територій вимагає розробки адекватних організаційно-економічних заходів з використанням інструментів моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій [173, с. 298–305].

Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій тісно взаємопов'язано з масштабом і характером трансформаційних процесів,

дієвість і активність яких значною мірою залежить від рівня ефективності і ступеня використання наявного сукупного ресурсного потенціалу. У цьому контексті, дослідження щодо розробки політики сталого розвитку сільських територій стали надзвичайно актуальними.

Можливість застосування моделей територіального управління для соціально-економічного розвитку сільських територій є важливою у фазі посилення самостійності місцевих органів влади, оскільки вони можуть використовувати сучасні інструменти аналізу та прогнозування з метою обґрунтування рішень у короткостроковому та стратегічному плануванні розвитку [209, с. 10].

Виходячи з результатів математичного моделювання, управлінські рішення при плануванні розвитку сільських територій можуть бути обґрунтовані в контексті їх оцінки та прогнозу стану соціально-економічного розвитку (рис. 3.8).

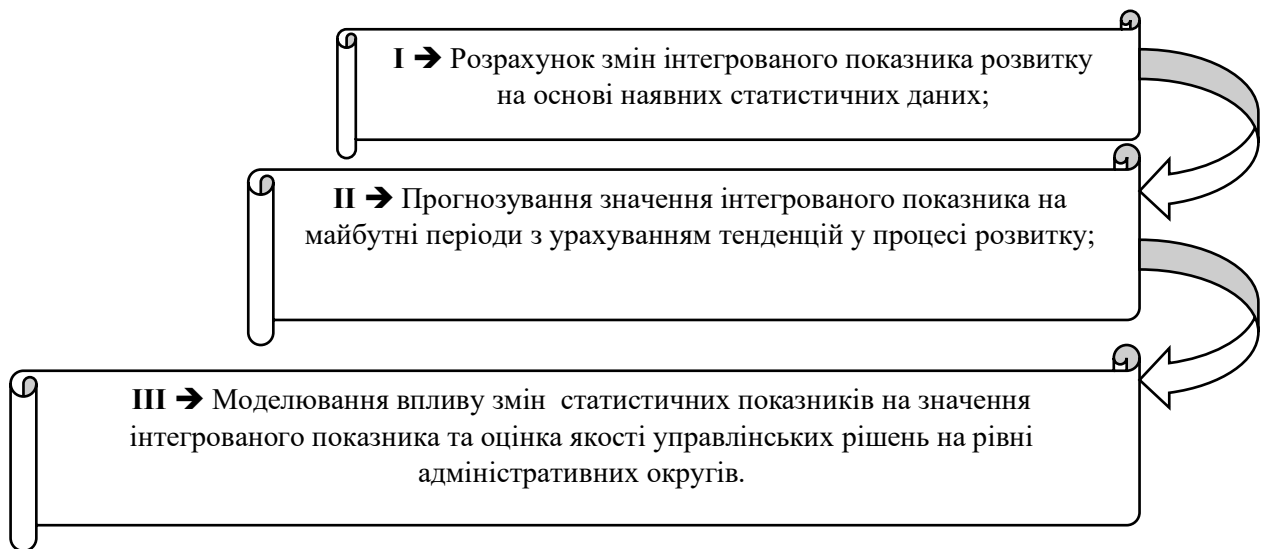

Рисунок 3.8 - Шляхи обґрунтовування управлінських рішень щодо планування розвитку сільських територій Вінницької області

Джерело: сформовано автором на основі [168; 173]

Обґрунтування розвитку сільських територій обумовлює необхідність застосування математичних методів і розробки формалізованих моделей для прогнозування перебігу цього процесу.

Процес розвитку сільських територій характеризується такими

положеннями:

- сільська територія розглядається як велика система, що складається з виділених підсистем, мета функціонування кожної з них підпорядкована загальній меті функціонування всієї системи і при побудові якої використовуються загальні принципи кібернетики – такі, як зворотній зв'язок, ієрархічність, саморегулювання, моделювання та інші;
- широке використання різних економіко-математичних моделей;
- процес управління розвитком сільських територій здійснюється на засадах формування, передачі, збереження, переробки і використання інформації.

Складність процесу управління розвитком сільських територій обумовлена наявністю багатьох агротехнічних, економічних і соціально-правничих аспектів її функціонування. Моделі прогнозування розвитку сільських територій передбачають розрахунки відповідних варіантів прогнозу за різними критеріями оптимізації, які характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва за умови введення в моделі низки обмежень з різним ступенем жорсткості. Це дозволяє визначити стійкість оптимальних розрахунків, а також ступінь впливу різних чинників на формування обсягів виготовлення сільськогосподарської продукції та структури сільськогосподарських культур [172, с. 7–15].

Визначення соціально-економічного розвитку сільських територій повинно базуватися на оцінці їх ресурсного потенціалу та ефективності його використання. Вплив окремих факторів на розвиток сільських територій визначався із застосуванням математико-статистичних методів: кореляційного, дисперсійного та факторного аналізу, які доповнюючи один одного, дають змогу визначити значущість окремих чинників та їх груп. Основним при цьому є факторний аналіз, який широко застосовується в економічних дослідженнях. Специфіка об'єкта дослідження – ресурсний потенціал сільських територій, зумовлює необхідність відбору та комбінації таких методів, які дають можливість найповніше розкрити його особливості.

Формування системи показників, які характеризують комплексний розвиток, передбачатиме те, що сільські території включають такі головні підсистеми: а) економічну; б) соціальну; в) природну; в) демографічну; д) фінансову [170, с. 122–125]. Узгоджена оцінка ресурсного потенціалу сільських територій за цими підсистемами і є основним блоком його комплексної оцінки.

У процесі дослідження необхідно визначити міру впливу кожного фактору на рівень використання ресурсного потенціалу сільських територій. Для аналізу впливу вказаних факторів застосовано економіко-математичний метод дослідження, що дало змогу виявити взаємозв'язок між факторними та результативними показниками. Із цією метою розроблено статистичну кореляційно-регресійну модель і встановлено зв'язок між низкою показників, які характеризують стан розвитку сільських територій.

Для того щоб описати вектор зміни важливих характеристик розвитку ресурсного потенціалу сільських територій необхідно проаналізувати статистичні данні минулих років та створити математичну модель досліджуваної системи. В більшості випадків для цього використовується регресійний аналіз. Регресія – це повернення до минулого, тобто спосіб полягає в зборі та аналізі статистичних даних за певний період для описання залежностей між параметрами математичною мовою, тобто за допомогою функції.

Регресійний аналіз полягає у вивченні впливу певного набору незалежних параметрів ($X_1, X_2, X_3 \dots X_n$) на залежну змінну (Y). Нехай у точках x_n незалежної змінної x отримані виміри y_n . Потрібно знайти залежність середнього значення величини $\bar{y}$ від величини x , тобто $\bar{y}(x) = f(x|a)$, де a – вектор невідомих параметрів a_i . Функцію $f(x|a)$ називають функцією регресії. Звичайно припускають, що $f(x|a)$ є лінійною функцією параметрів a , тобто має вигляд:

$$f(x|a) = \sum_{i=1}^I a_i \varphi_i(x), \quad (3.1)$$

де $f_i(x)$ – задані функції.

У цьому випадку матрицю $A_{ni} = f_i(x_n)$ називають регресійною матрицею.

Для визначення параметрів a_i звичайно використовують метод найменших квадратів.

Для аналізу розвитку сільських територій області було виділено три основних залежних змінних – надходження коштів до місцевих бюджетів, виробництво валової продукції сільського господарства та чисельність сільського населення, і для кожної з них була створена математична модель методом лінійного регресійного аналізу, що полягає у описанні залежностей між однією залежною змінною та іншою або набором інших незалежних змінних за допомогою лінійної функції залежності.

Лінійна регресійна модель має наступний вигляд:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k + u \quad (3.2)$$

де y – залежна змінна;

$(x_1, x_2, \dots, x_n)$ – незалежні змінні (фактори);

u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку залежить від незалежних змінних, але математичне очікування якої рівне нулю.

Згідно з моделлю (3.1) математичне очікування залежної змінної є лінійною функцією незалежних змінних:

$$E(y) = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k + u \quad (3.3)$$

Вектор параметрів $(\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k)$ є невідомим і задача лінійної регресії полягає в оцінці цих параметрів на основі деяких експериментальних значень y і $(x_1, x_2, \dots, x_n)$. Тобто для деяких n експериментів є відомі значення $\{y_i, y_{i1}, \dots, y_{ip}\}_{i=1}^n$ незалежних змінних і відповідне їм значення залежної змінної.

Згідно з визначенням моделі для кожного експериментального випадку залежність між змінними визначається формулою:

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k + u_i, \quad (3.4)$$

або у матричних позначеннях.

На основі цих даних потрібно оцінити значення параметрів $(\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k)$ а також розподіл випадкової величини u . Зважаючи на характеристики досліджуваних змінних, можуть додаватися різні додаткові специфікації моделі і застосовуватися різні методи оцінки параметрів. Для досліджуваної області була обрана загальнена модель лінійної регресії.

Згідно з класичною моделлю лінійної регресії додатково вводяться такі вимоги щодо специфікації моделі та відомих експериментальних даних:

- $\forall i \neq j E(u_i u_j | x_i) = 0$ (відсутність кореляції залишків);
- $\forall i E(u_i^2 | x_i) = \sigma^2$ (гомоскедастичність);

Умови гомоскедастичності та відсутності кореляції між випадковими залишками в моделі часто на практиці не виконуються. Якщо замість цих двох умов у визначенні моделі взяти загальнішу умову:

$$V(u|X) = \sigma^2 W, \quad (3.5)$$

де W – відома додатноозначена матриця, то одержана модель називається узагальненою моделлю лінійної регресії.

Оскільки для кожної додатноозначеної матриці W існує матриця N , така що $W^{-1} = NN$ то модель:

$$N_y = NX\beta + Nu, \quad (3.6)$$

вже буде класичною моделлю лінійної регресії.

В залежності від об'єктів, що досліджуються за допомогою лінійної регресії та конкретних цілей дослідження, можуть використовуватися різні методи оцінки невідомих коефіцієнтів. У нашому випадку був обраний метод найменших квадратів. Він приймає за оцінку змінної значення, що мінімізують суму квадратів залишків по всіх спостереженнях:

$$\hat{\beta} = \arg \min_{\beta} \sum_{i=1}^n \left| y_i - \beta_0 - \sum_{j=1}^k X_{ij} \beta_j \right|^2 = \arg \min_{\beta} \|y - X\beta\|^2 \quad (3.7)$$

Для прогнозування використовують два основних методи: ARIMA та експоненціальне згладжування. У зв'язку з тим, що в таблиці 3.7 статистики

моделі Q-статистика Льюнга-Бокса дорівнює нулю, доцільно використати метод експоненціального згладжування. Оскільки вибірка мала, було обрано метод Хольта, який є дещо удосконаленим методом експоненціального згладжування.

Експоненціальне згладжування забезпечує наочне уявлення від тренду і дозволяє робити тільки короткострокові прогнози, а при спробі зробити прогноз на великий період часу виходять абсолютно безглузді значення.

Створюється враження, що розвиток процесу в бік зростання або убування абсолютно припинилося, і на будь-який період майбутнього прогнозуються одні і ті ж значення.

Метод Хольта успішно справляється зі середньостроковими і довгостроковими прогнозами, оскільки даний метод виявляє мікротренди в моменти часу, що безпосередньо передують прогнозним, і екстраполюють ці тренди на майбутнє.

За методом Хольта можлива тільки лінійна екстраполяція. При використанні цього методу необхідно послідовно обчислювати згладжені значення ряду і значення тренда, накопичене в будь-якій точці ряду.

$$F_i = \beta * (F_{i-1} + T_{i-1}) + (1-\beta) * Y_i \quad (3.9)$$

$$T_i = \gamma * T_{i-1} + (1-\gamma) * (F_i - F_{i-1})$$

F_i - згладжені значення ряду;

T_i - тренд;

F_i і T_i - розраховуємо по всіх точках ряду;

γ і β - коефіцієнти, зазвичай $\beta \geq 0,25$, $\gamma \leq 0,5$. Якщо немає спеціальних оцінок для цих коефіцієнтів, то вони приймаються рівними 0,3, значення коефіцієнтів можуть розташовуватися в інтервалі від 0 до 1;

T_{i-1} - трендові значення попереднього періоду.

Цей метод, найчастіше, дає найкращі результати прогнозування в умовах лінійного зростання прогнозованого показника.

Результати отриманої кореляційної залежності примусово включених незалежних змінних наведено в табл. 3.6

Таблиця 3.6

Введення/видалення змінних^а для встановлення зв'язку між залежними змінними

Модель	Введення (включення) змінних	Видалення (виключення) змінних	Метод
а. Залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад			
1	Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,010$).
2	Продукти рослинного походження експорт, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,010$).
3	Населення сільське, тис.чол.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,010$).
а. Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства, тис. грн			
1	Населення сільське працездатне, чол.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
2	Посівні площі сільськогосподарських культур, га.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
3	Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
а. Залежна змінна: чисельність сільського населення, тис.чол			
1	Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
2	Населення сільське працездатне, чол.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
3	Валова продукція сільського господарства, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Початковий аналіз показав, що найбільш важливими параметрами для розвитку сільських територій є: надходження коштів до місцевих бюджетів, виробництво валової продукції та чисельність сільського населення. Тобто, саме ці параметри були вибрані для прогнозування.

Наведені данні в таблиці 3.6 вказують, які змінні введені для встановлення зв'язку між залежною змінною та незалежними змінними.

Розрахунки здійснювали за статистичними показниками, які характеризують соціально-економічний розвиток сільських територій та використання їх ресурсного потенціалу (додаток Р).

Згідно з даними лінійної регресії, коефіцієнт кореляції (R) демонструє тісний зв'язок і пряму залежність між результативною ознакою та обраними чинниками.

За ступенем контрольованості всі фактори належать до групи контрольованих, проте не керованих. Достовірність кореляційного відношення оцінювали за допомогою F-критерію Фішера, що дозволяє зробити висновок про достовірність кореляційного зв'язку.

Використаємо на практиці метод найменших квадратів. Так як значимість (F) входить в проміжок включення і R^2 менше одиниці всі незалежні змінні можуть бути використанні для побудови моделі (додаток С, додаток Т).

Якість отриманої моделі оцінена за показником коефіцієнта детермінації R^2 , який має значення, що свідчить про високу ступінь взаємозв'язку між фактичними та передбаченими значеннями (додаток У).

Аналіз варіації (ANOVA) складається з обчислень, які надають інформацію про рівні мінливості в рамках регресійної моделі та складають основу для тестів на суттєвість. Розрахунки варіацій (ANOVA) відображаються в таблиці дисперсії (додаток Ф).

Коефіцієнти кореляції показують ступінь взаємозв'язку між змінними. Очевидно, що перш ніж формально обчислювати коефіцієнти кореляції, необхідно виконати аналіз процесу і визначити присутність (або відсутність) логічного зв'язку між змінними. Це дозволяє ввести в розгляд тільки ті змінні, які дійсно впливають на залежну. Очевидно, що для правильного вибору змінних необхідно досить глибоко знати що моделюється.

Для побудови моделі використаємо додаток Т. Тут для кожних наших

змінних: «Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад», «Валова продукції сільського господарства», «Чисельність сільського населення» побудовано по три моделі, але ми беремо останню, бо перші дві включають не всі незалежні змінні. На підставі значень коефіцієнтів кореляції приймається рішення про включення їх в рівняння регресії. Рівняння регресії для прогнозування значення «Надходження коштів до місцевих сільських рад» виглядає наступним чином:

$$[\text{Надходження коштів до місцевих сільських рад}] = [\text{Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів}] * (8,180) + [\text{Експорт продуктів рослинного походження}] * (-2,566) + [\text{Чисельність сільського населення}] * (-9169,093) + 7705247,228$$

Рівняння регресії для прогнозування значення «Валова продукція сільського господарства» виглядає наступним чином:

$$[\text{Валова продукція сільського господарства}] = [\text{Працевдатне сільське населення}] * (-516,987) + [\text{Посівні площі сільськогосподарських культур}] * (105,817) + [\text{Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство}] * (-0,002) + 107792,976$$

Рівняння регресії для прогнозування значення «Чисельність сільського населення» виглядає наступним чином:

$$[\text{Чисельність сільського населення}] = [\text{Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад}] * (-3,296e-5) + [\text{Працевдатне населення}] * (0,596) + [\text{Валова продукція сільського господарства}] * (0,001) + 597,622$$

Для перевірки кожної з отриманих моделей на адекватність аналізується її ряд залишків. У адекватної моделі ряд залишків повинен бути подібним на «білий» шум. Також для перевірки гіпотези про те, що спостережувані дані є реалізацією «білого» шуму, використовується Q – статистика. Q – статистика Льюнга – Бокса визначається наступним чином [176]:

$$Q = n(n+2) \sum_{k=1}^M \frac{r_k^2}{n-k}, \quad (3.10)$$

де n – об'єм вибірки, M – кількість лагів, що тестуються,

r_k – коефіцієнти ACF і має асимптотичний розподіл $X_{1-\alpha, M}^2$ (квантиль X^2 - розподілу рівня $1-\alpha$ з M ступенями вільності ($\alpha = 0,05$ – рівень значущості)).

Якщо $Q < X_{1-\alpha, M}^2$ - то приймається гіпотеза про відсутність автокореляції до M - го порядку в досліджуваному ряді залишків.

Останнім кроком при аналізі моделі є аналіз залишків, тобто відхилень спостережуваних значень від теоретично очікуваних. Залишки повинні з'являтися випадково (тобто не систематично) і підкорятися нормальному розподілу (табл. 3.7). На рис. 3.9, 3.10 та 3.11 зображені нормальні ймовірнісні графіки, що дозволяють перевірити гіпотезу про те, що залишки є нормально розподіленою випадковою величиною.

Таблиця 3.7

Статистика залишків^а

	Мінімум	Максимум	Середнє	Середнєкв. відхилення	N
а. Залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад					
Передбачене значення	377796,219	907746,313	604968,180	239118,4394	5
Залишок	-12376,1201	8744,3477	,0000	7830,5793	5
Стандартне передбачене значення	-,950	1,266	,000	1,000	5
Стандартний залишок	-,790	,558	,000	,500	5
а. Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства					
Передбачене значення	17876,0820	21287,6152	19536,0800	1462,46382	5
Залишок	-26,84468	31,48440	,00000	26,58855	5
Стандартне передбачене значення	-1,135	1,198	,000	1,000	5
Стандартний залишок	-,505	,592	,000	,500	5
а. Залежна змінна: сільське населення, тис.чол					
Передбачене значення	780,440	811,039	795,780	11,9590	5
Залишок	-,1397	,1354	,0000	,1226	5
Стандартне передбачене значення	-1,283	1,276	,000	1,000	5
Стандартний залишок	-,570	,552	,000	,500	5

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Ці графіки показують, що точки дещо відрізняються від лінії, що відповідає нормальному закону розподілу та може свідчити про справедливість гіпотези про закон розподілу помилок.

Нормальний Р-Р графік регресії
Стандартизований залишок
Залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад

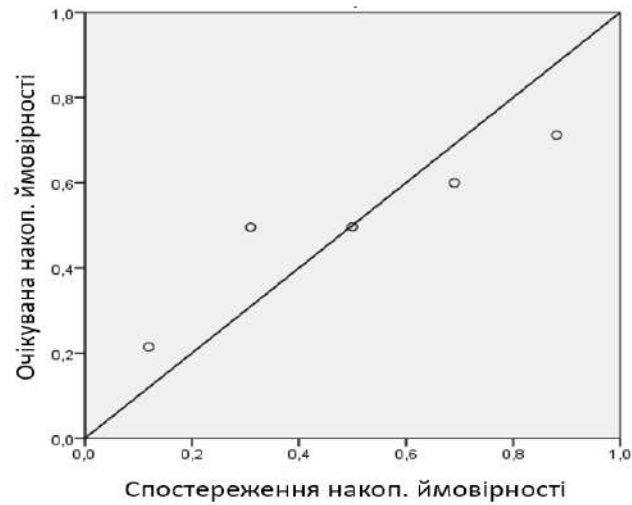

Рисунок 3.9 - Нормальний ймовірнісний графік для залежної змінної: надходження коштів до місцевих бюджетів

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Нормальний Р-Р графік регресії
Стандартизований залишок
Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства

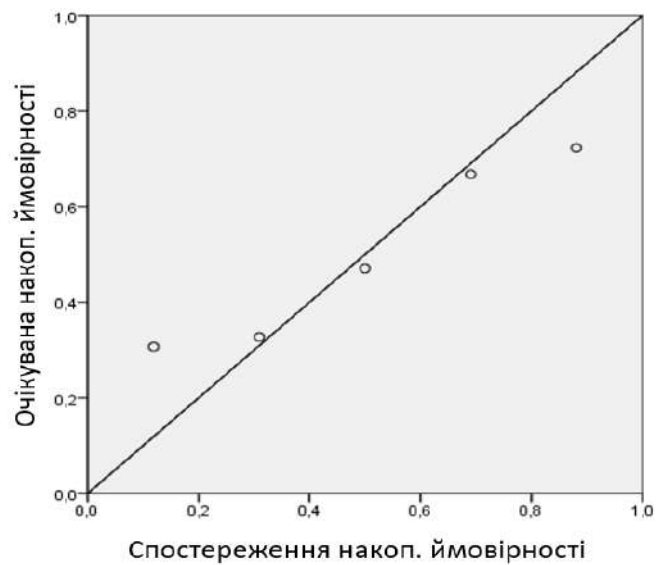

Рисунок 3.10 - Нормальний ймовірнісний графік для залежної змінної: виробництво валової продукції сільського господарства

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

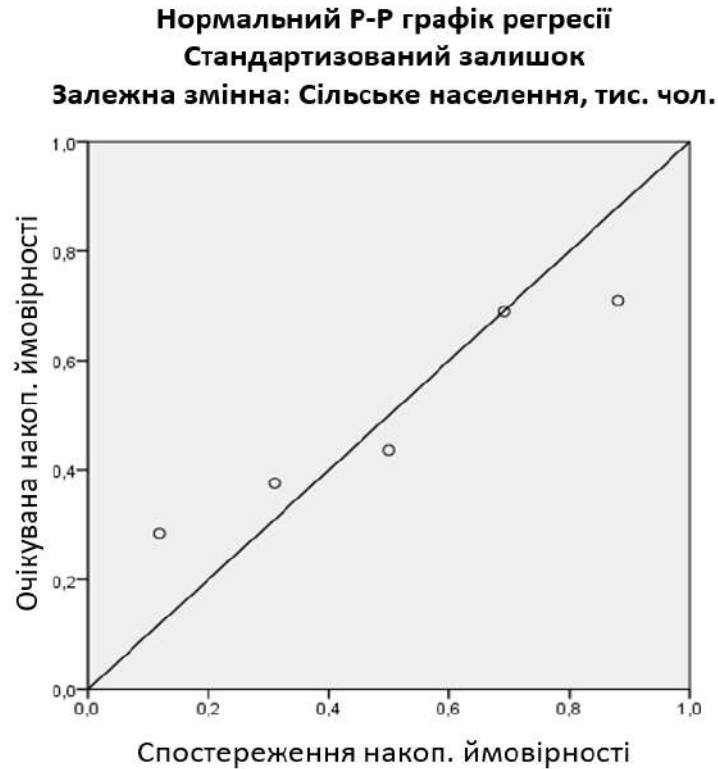

Рисунок 3.11 - Нормальний ймовірнісний графік для залежної змінної: чисельність сільського населення

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Подані нормальні ймовірнісні графіки залишків свідчать про те, що можна прийняти гіпотезу про нормальний розподіл залишків.

Оцінивши конкретну лінійну модель, необхідно оцінити якість отриманого рівняння регресії в цілому і кожного параметра, що входить в нього.

Для цього необхідно визначити наскільки добре оцінена лінія регресії відповідає спостереженням, чи точні отримані нами оцінки параметрів регресії і чи дійсно вони відображають статистичний зв'язок між змінними або отриманими випадковим чином (додаток Ф).

Для знаходження автокореляції часових рядів використаємо Q-тест Льюнга - Бокса - статистичний критерій, який проведе перевірку випадковості залишкових помилок в даній моделі (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Статистики моделі

Модель	Число предикторів	Статистика підгонки моделі	Q-статистика Льюнга-Бокса (18)			Число викидів
		Стаціонарний R-квадрат	Статистика	DF	Значимість	
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад - Модель 1	0	,807	.	0	.	0
Валова продукція сільського господарства-Модель 1	0	,922	.	0	.	0
Чисельність сільського населення-Модель 1	0	,720	.	0	.	0

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

З допомогою отриманої моделі можна побудувати точний і інтервальний прогнози на декілька років вперед. Для оцінки точності прогнозу використовуються стандартні критерії: [191]

- середня абсолютна процентна похибка (MAPE):

$$MAPE = \frac{100}{K} \sum_{i=1}^K \left| \frac{x_i - \hat{x}_i}{x_i} \right|, \% \quad (3.11)$$

де x_i - спостережуване значення;

$\hat{x}_i$ – значення прогнозу;

K – інтервал прогнозу.

Якщо $MAPE < 10\%$, то прогноз реалізований з високою точністю, при $10\% < MAPE < 20\%$ - прогноз добрий, при $20\% < MAPE < 50\%$ - прогноз задовільний, при $MAPE > 50\%$ - прогноз незадовільний.

- середня процентна похибка (MPE):

$$MPE = \frac{100}{K} \sum_{i=1}^K \frac{x_i - \hat{x}_i}{x_i}, \% \quad (3.12)$$

яка дозволяє визначити зміщення отриманого прогнозу. Якщо отримана модель є незміщеною, то $MPE < 5\%$. Якщо в результаті розрахунків

отримується велике від'ємне значення, то модель є з послідовним переоцінюванням. Якщо ж отримано велике додатне число, то модель - з послідовним недооцінюванням.

Під моделюванням соціально-економічного розвитку сільських територій слід розуміти комплексну системну послідовність дій у напрямі проектування стратегічних параметрів і ймовірних сценаріїв розвитку сільських територій, що має на меті підвищення ефективності заходів у межах державної та регіональної економічної політики розвитку сільських територій, формування превентивних механізмів захисту інтересів сільського населення, забезпечення організаційно-економічної підтримки прогнозування соціально-економічних процесів і явищ, зниження рівня невизначеності в процесі прийняття та реалізації управлінських рішень щодо регіонального розвитку [173, с. 298–305].

Алгоритм Бокса – Дженкінса дозволяє виконувати достатньо точний короткочасний прогноз, який наведений в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

**Прогнозні дані основних показників розвитку ресурсного потенціалу
сільських територій**

Модель		Роки					
		2020	2021	2022	2023	2024	2025
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	Прогнозні значення	1043884,8	1190389,1	1336893,3	1483397,5	1629901,7	1776406,0
	UCL	1304311,7	1462267,9	1619761,0	1776843,2	1933557,2	2089939,2
	LCL	783458,0	918510,2	1054025,5	1189951,9	1326246,3	1462872,8
Валова продукція сільського господарства, тис. грн.	Прогнозні значення	21387,4	22045,0	22702,6	23360,2	24017,8	24697,3
	UCL	25708,2	26451,1	27192,5	27932,3	28670,7	29355,8
	LCL	17066,5	17638,8	18212,7	18788,1	19365,0	20038,8
Чисельність сільського населення, тис. чол.	Прогнозні значення	773,3	765,5	757,4	750,4	742,8	735,3
	UCL	774,9	767,5	760,2	752,9	745,5	738,1
	LCL	771,2	763,4	755,6	747,9	740,1	732,4

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

З таблиці 3.9 видно, що такі прогнозні показники розвитку сільських територій як надходження до місцевих бюджетів та виробництво валової

продукції сільського господарства мають тенденцію до зростання, а показник чисельність сільського населення, на жаль, щороку спадає.

Отже, верифікація наведеної вище багатофакторної моделі на основі застосування коефіцієнтів множинної кореляції, множинної детермінації засвідчує її адекватність методичному інструментарію дослідження умов сталого сільського розвитку. Саме кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та першочерговість впливу окремих екзогенних та ендогенних чинників на сталість розвитку сільських територій, що забезпечить ефективне вирішення виявлених проблем.

На основі проведеного багатофакторного аналізу та отриманих даних щодо впливу соціальних чинників на сталість розвитку сільських територій України встановлено, що стратегічні цілі сільського розвитку в сучасних умовах повинні ґрунтуватися на пріоритетних напрямках з урахуванням його ресурсного потенціалу.

Висновки до розділу 3

Участь держави у формуванні та використанні ресурсного потенціалу сільських територій у вищому ступені визначається функціями державного регулювання економіки через монетарну та фіскальну політику, трудове та господарське законодавство, реалізацію державних програм розвитку певних галузей національного господарства, або державних програм регіонального розвитку, а також зовнішню політику.

Реалізація процесу децентралізації передбачає наявність механізмів, за допомогою яких досягається ефективна взаємодія всіх рівнів влади, забезпечення її балансу. Це роздержавлення власності, закріплення за територіальними громадами відповідної комунальної власності з гарантуванням її повноцінного використання, формування регіональних і місцевих бюджетів, система оптимального оподаткування та міжбюджетні відносини, організація ефективного контролю за діяльністю органів

публічної влади.

В третьому розділі запропоновано стратегію розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища, яка по суті повинна бути найважливішим механізмом забезпечення сталого розвитку сільських територій. Дана стратегія повинна визначити таку систему пріоритетів, цілей і завдань, які б стали для сільських територій джерелом підвищення їх соціально – економічного розвитку, якості життя населення та забезпечення сталого розвитку на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

Найважливішим етапом у формуванні даної стратегії та визначенні комплексу типових стратегій є не тільки обґрунтований вибір інструментарію стратегічного управління, з'ясування стану ресурсної бази в просторі характерних позицій сьогодення, але й намічення та обґрунтування вибору напрямків перспективного розвитку.

Стратегія розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища має такі складові, як інвестиційно-інноваційна, виробничо-екологічна, маркетингова та ресурсозберігаюча.

Здійснення реформи на селі передбачається, насамперед, створенням фінансово незалежних сільських громад, які можуть самостійно і на належному рівні ефективно використовувати ресурсний потенціал. Тому, децентралізація існуючої системи владних повноважень в Україні – стабільний шлях до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста, що сприяє формуванню справедливого суспільства – стабільного, заможного і безпечного.

Запропонована система ефективного управління розвитком ресурсного потенціалу сільських територій та реалізація стратегії розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва,

впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища може вирішити завдання концепції ефективного використання наявних ресурсів та забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Запропонована модель системи управління ресурсним потенціалом сільських територій представляє собою сукупність взаємозв'язаних і взаємообумовлених компонентів, які створюють єдиний, цілісний, безперервний процес формування ефективної організації стратегічного управління використанням ресурсного потенціалу відповідно до стратегічних цілей розвитку сільських територій регіону в цілому.

Для реалізації основних заходів ефективного використання ресурсного потенціалу та забезпечення сталого розвитку сільських територій необхідно чітко уявляти перспективи, мати конкретну мету, на досягнення якої повинні бути спрямовані всі наявні ресурси, і програми дій. Таким чином, економічний розвиток неможливий без програми дій, тобто без стратегічного планування. Тому очевидно, що обов'язковим інструментом, що забезпечує ефективне функціонування будь-якої соціально економічної системи, в тому числі і сільських територій, є стратегічне управління.

Проведення верифікації наведеної вище багатофакторної моделі на основі застосування коефіцієнтів множинної кореляції, множинної детермінації засвідчує її адекватність методичному інструментарію дослідження умов сталого сільського розвитку. Саме кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та першочерговість впливу окремих екзогенних та ендегенних чинників на сталість розвитку сільських територій, що забезпечить ефективне вирішення виявлених проблем.

На основі проведеного багатофакторного аналізу та отриманих даних щодо впливу соціальних чинників на сталість розвитку сільських територій України встановлено, що стратегічні цілі сільського розвитку в сучасних умовах повинні ґрунтуватися на пріоритетних напрямках з урахуванням його ресурсного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 3

167. Алексєєв В. М. Напрями розвитку безпосередньої участі громадян в управлінні державними справами. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ Магістр, 2008. Вип. 2 (21). С. 127–133.
168. Антонов А. В. Державна політика сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як умова зростання якості життя сільського населення: теоретико-методологічні засади та практичні аспекти : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2012. 379 с.
169. Agricultural Policies for Poverty Reduction (2015). URL: <https://www.cabi.org/bookshop/book/9781780641058> (accessed 19.12.2018).
170. Барановський М. О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України : монографія. Ніжин : Лисенко М. М., 2009. 396 с.
171. Бикадорова Н. У. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 2 (20). С. 145–151.
172. Бойко Є. І. Концептуальні підходи до прогнозування розвитку сільських територій. *Регіональна економіка*. 2011. № 2. С. 7–15.
173. Бойко В. В. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 4 (108). С. 298–305.
174. Большая экономическая энциклопедия/под. ред. А. Н. Азрилияна. Москва : Изд-во Ин-та новой экономики, 1999. 179 с.
175. Бокс Дж., Дженкинс Г. Анализ временных рядов. Прогноз и управление. Вып. 1/пер. с англ. А. А. Левшина. Москва : Мир, 1974. 406 с.
176. Venables W. N., Smith D. M. An Introduction to R. URL: <http://www.e-booksdirectory.com/details.php?ebook=1791> (accessed 21.07.2018).
177. Газуда Л. М., Ерфан В. Й., Газуда С. М. Сільський розвиток

регіону : [монографія]. Ужгород : Сабов А. М., 2015. 250 с.

178. Ганущак Ю. Префекти: уроки Франції для України. Київ : Легальний статус, 2015. 136 с.

179. Геець В., Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення). *Економіка України*. 2011. № 12. С. 8–10.

180. Гончарук І. В. Роль сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні сталого розвитку сільських територій Вінницької області. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 8. С. 56–67.

181. Гончарук І. В., Томашук І. В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4 (20). С. 55–62.

182. Горшков М. А., Лозовський О. М. Розвиток процесів відтворення ресурсного потенціалу в умовах запровадження реформи децентралізації. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/15.pdf> (дата звернення: 21.07.19).

183. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.04.19).

184. Децентралізація влади: офіційний сайт. URL: <http://www.decentralization.gov.ua/region/item/id/> (дата звернення: 26.08.19).

185. Занфіров В. А. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2006. 20 с.

186. Залізко В. Д. Стратегічне державне управління сільським розвитком у контексті зміцнення соціально-економічної безпеки сільських територій: проблеми та перспективи досліджень. *Вісн. Хмельн. нац. ун-ту*. 2013. № 2, т. 3. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Vchnu_ekon_2013_2\(3\)_27.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Vchnu_ekon_2013_2(3)_27.pdf) (дата звернення: 16.05.19).

187. Камінська Н. Децентралізація влади і досвід її проведення у зарубіжних державах. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Nzizvru_2014_4_9%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Nzizvru_2014_4_9%20(1).pdf) (дата звернення: 07.11.19).
188. Калетнік Г. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2011. 427 с.
189. Калетнік Г. М. Іпотечне кредитування в сільському господарстві України. *Економіка АПК*. 2013. Вип. 6. С. 58–63.
190. Калетнік Г. М. Стратегіко-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 5–9.
191. Калетнік Г. М., Мазур А. Г. Науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капіталу в сільських територіях. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 10. С. 7–25.
192. Калетнік Г. М., Пришляк Н. В. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників. *Економіка АПК*. 2010. Вип. 8. С. 52–55.
193. Коваленко Г. О., Дяченко М. І., Чукіна І. В. Огляд реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/35.pdf (дата звернення: 12.03.19).
194. Kovalchuk S., Kravchuk A. The impact of global challenges on "Green" transformations of the agrarian sector of the eastern partnership countries. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, № 1. P. 87–95.
195. Ковальчук С. Я. Функціональні напрями розвитку сільських територій в контексті зеленого зростання. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 7. С. 16–22.
196. Ковальчук С. Я. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток сільських територій у контексті селозберігаючої моделі аграрного

підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2017. № 8. С. 52–58

197. Kovtun B. A., Papelo V. N. The Strategic Management Objectives and the Priorities of Siberian Development. Local Production Systems: Analysis and Forecasting of Regional Economic Development//ed. by A. S. Novoselov, V. E. Seliverstov. Novosibirsk ; Sofia ; Lodz ; Banska Bystrica ; Ternopil, 2015. 362 p.

198. Лелеченко А. П. Децентралізація в системі державного управління в Україні: теоретикометодологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.01. «Теорія та історія державного управління». Київ, 2006. 18 с.

199. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. Київ, 2017. 110 с.

200. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 5–14.

201. Мазур А. Г., Дмитрик О. В. Господарства населення як економічна категорія та суб'єкт облаштування сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 11. С. 7–20

202. Mazur A., Kubai O. Scientific-methodological and practical principles of regional economic systems integration. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, № 2. P. 117–124.

203. Mazur K. V., Tomashuk I. V. Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5, Vol. 5. P. 67–78.

204. Мартиненко П. Ф. Децентралізація у здійсненні державної влади як конституційний принцип в Україні. *Українсько-європейський журнал міжнародного та порівняльного права*. 2001. Вип. 2, т. 1. С. 23.

205. Минакир П. Трансформація регіональної економічної політики управління. *Економіка АПК*. 2001. № 2. С. 87–92.

206. Новікова О. Основні напрями реформування та територіальної організації влади в Україні/Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01\(12\)/12nooovu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01(12)/12nooovu.pdf). (дата звернення: 18.08.19).

207. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону) : наук.-аналіт. доп./В. В. Борщевський та ін. ; НАН України. Ін-т регіон. досліджень ; [наук. ред. В. В. Борщевський]. Львів, 2011. 60 с.

208. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження КМ України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 67. С. 2–3.

209. Ромашко С. М., Саврас І. З., Селівестов Р. Г., Юринець Р. В. Моделювання соціально-економічного розвитку територій : наук.-метод. розробка. Київ : НАДУ, 2013. 44 с.

210. Стегней М. І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 3 (141). С. 125–133.

211. Томашук І. В. Перспективи розвитку сільських територій Вінницької області. *Причорноморські економічні студії*. Одеса, 2019. Вип. 37. С. 154–160.

212. Томашук І. В. Реформування місцевого самоврядування як основа розвитку сільських територій. *Проблеми системного підходу в економіці*. Київ, 2019. Вип. 1 (69), ч. 2. С. 53–60.

213. Томашук І. В. Роль державного управління у сталому розвитку сільських територій Вінницького регіону. *Інфраструктура ринку*. Одеса, 2019. Вип. 31. С. 470–478.

214. Томашук І. В. Формування нової регіональної соціально-економічної політики розвитку сільських територій Вінницького регіону. *Молодий вчений*. Херсон, 2019. № 6 (70), черв. С. 225–232.

215. Томашук І. В. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій Вінницької області: рівень, проблеми і тенденції здійснення. *Науковий вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. Херсон, 2019. Вип. 35. С. 82–89.

216. Томашук І. В. Орендні земельні відносини на сільських територіях: сучасний стан та основні напрями удосконалення. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. Вінниця, 2019. № 7. С. 175–183.

217. Томашук І. В. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Дніпро, 2019. Вип. 6 (23). С. 511–521.

218. Томашук І. В. Моделювання стану та перспектив розвитку сільських територій в контексті трансформації земельних відносин в Україні. *Зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [«Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в сучасних умовах»]*, 10 верес. 2018 р. Полтава : ЦФЕНД, 2018. С. 55–56.

219. Tomashuk I. V. Development of Ukrainian rural areas in decentralization: opportunities and risks. *Зб. наук. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. [«Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку»]*, 27 черв. - 2 лип. 2019 р. Бургас (Болгарія), 2019. С. 48–50.

220. Томашук І. В. Вплив фінансової децентралізації на розвиток сільських територій в Україні. *Міжнар. наук.-практ. конф. [«Фінансова політика регіонального розвитку: вітчизнний та зарубіжний досвід»]*, 10-11 жовт. 2019 р. Житомир : Вид-во Житомир. нац. агроєколог. ун-ту, 2019. С. 128–130.

221. Томашук І. В. Формування концепції інтелектуального капіталу сільських територій та його облікове забезпечення. *Міжнар. наук. конф. [«Розвиток інтегрованої звітності підприємств»]*, 4-5 жовт. 2019 р. Житомир, 2019. С. 275–276.

222. Томашук І. В. Економічний аналіз в системі управління кадровим потенціалом сільських територій. *Всеукраїн. наук.-практ. конф. [«Бухгалтерський облік, оподаткування та контроль в умовах міжнародної економічної інтеграції»]*, 10-11 жовт. 2019 р./Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2019. С. 294–297.

223. Томашук І. В. Інноваційний розвиток сільських територій України в умовах трансформації економіки. *Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів»]*, 3-4 жовт. 2019 р./ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2019. С. 127–129.

224. Томашук І. В. Формування сучасної бізнес-моделі розвитку сільських територій України. *XV Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. [«Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці»]*, 30 листоп. - 1 груд. 2019 р. Ірпінь, 2019. С. 787–788.

225. Tomashuk I. V. Problems and prospects of management development of rural territories. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. №. 5, Vol. 3. P. 214–220.

226. Tomashuk I. Analysis of components of ecologically sustainable development of rural areas in conditions of global challenges on the example of Vinnitsa region. *The scientific heritage*. 2020. № 44, Vol. 3. P. 54–68.

227. Tomashuk I. State regulation as an tool to increase the competitiveness of rural areas of Ukraine. *Slovak international scientific journal*. 2020. № 39, Vol. 2. P. 23–42.

228. Чернятіна В. А. Державне регулювання сталого розвитку сільських територій в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3 (34). С. 122–127.

ВИСНОВКИ

Ефективне використання існуючого ресурсного потенціалу сільських територій забезпечить ріст соціально-економічного розвитку, збільшення об'єму виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, стабілізацію і покращення демографічної ситуації на селі, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя, раціональне використання земель тощо.

Ресурсний потенціал сільських територій - це можливості сукупного обсягу реалізованих і нереалізованих ресурсів певної сільської території (природних, людських, аграрно-виробничих, фінансово-економічних, підприємницьких, адміністративних, інформаційних, інвестиційних, інноваційних, рекреаційних та інших), доступних на даному етапі розвитку суспільства, їх взаємозв'язку, використання яких дозволяє досягти економічного ефекту, що максимально задовольняють потреби населення.

Необхідними умовами сталого розвитку сільських територій в Україні є: створення сприятливих умов для формування стабільної економіки сільської родини; перекваліфікація селян, за умови спеціальних програм, через скорочення осіб, що задіяні в сільському господарстві; підвищення рівня суспільної інфраструктури; формування справжньої, міцної територіальної громади; селяни мають бути рушійною силою у розбудові сільської місцевості; важливість підтримки з боку районних і обласних структур; пошук джерел фінансування, а також залучення власних коштів.

1. Слід зазначити, що створення сприятливих умов, спрямованих на підвищення стійкості функціонування сільськогосподарських підприємств і особистих підсобних господарств, більш широке залучення їх у вирішення соціальних питань і питань місцевого значення взагалі, може стати ефективним підходом для подолання кризових явищ, властивих для сільських територій.

В таких умовах одним з найважливіших факторів, який може сприяти сталому розвитку сільських територій, є ефективне використання їх внутрішнього потенціалу, складовими якого є сільськогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства, особисті підсобні господарства населення. Для сільськогосподарського виробництва проблема стійкості є більш складною, ніж для інших галузей економіки. Це пов'язано з тим, що продукція сільського господарства незамінна і попит на неї нееластичний. Нами в роботі поглиблено та розширено понятійний апарат щодо потенціалу сільських територій на основі підвищення дієвості, активізації та використання їх ресурсного потенціалу в умовах децентралізації, яка включає сам процес децентралізації, організаційно-економічні важелі та фактори формування та використання ресурсного потенціалу, вплив держави, бізнесу, громади та діяльності органів місцевого самоврядування, а також заходи з визначенням варіантів ситуаційного стану для вибору і прийняття управлінських рішень з вектором на економічне зростання, підвищення добробуту населення.

2. В сільських територіях є великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею. Для того, щоб на селі повноцінно розвивалися процеси відтворення людського потенціалу, необхідно підвищувати питому вагу невиробничої сфери, до якої буде залучена значна частина робочої сили, переважно молодь. Однак, в аграрному секторі економіки на розвиток інфраструктури села бракує коштів, що негативно позначається на його соціально-економічному розвитку. Зростання добробуту населення, розвиток культури, освіти і медицини, розширення побутового обслуговування та інші заходи сприятимуть стабілізації чисельності трудових ресурсів.

Отже, такий інструмент державного впливу, як підтримка сільського господарства відіграє усе більш значущу роль на розвиток економіки, але на жаль вона є недостатньою. У більшості розвинутих країнах світу процеси державного регулювання аграрного виробництва тісно пов'язані з державною

підтримкою сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності. Державна підтримка має загальнонаціональний характер та здійснюється в різних напрямках. Як результат, на основі оцінки наявних наукових розробок узагальнено дієву систему управління ресурсним потенціалом сільських територій з визначенням основних стратегічних напрямків ефективного використання та розвитку ресурсного потенціалу сільських територій та заходів щодо їх реалізації.

3. Об'єктивне адекватне прогнозування фінансово-економічного потенціалу сільських територій є основою їх фінансової самодостатності та виступає початковим етапом процесу управління ресурсним потенціалом у контексті реалізації регіональної політики. Забезпечення сталого розвитку сільських територій так чи інакше пов'язані з необхідністю активізації інвестиційної діяльності та використання інвестиційного потенціалу. Було проведено обґрунтування на принципово нових засадах методології формування механізму реформування та реструктуризації ресурсної бази сільських територій з врахуванням попиту і пропозиції та напрямів стратегічного планування його використання як основи ефективного розвитку сільських територій, і визначено проблеми регулювання функціонування його складників в єдиній регіональній господарській системі.

4. Розвиток сільської громади, повинен забезпечувати виконання нею її народногосподарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини та ін.), відтворення населення та зростання рівня і якості його життя. Переведення сільських територій на модель сталого розвитку слід вважати фундаментальним завданням у розбудові цивілізованої демократичної держави.

Для цього здійснено процес класифікації типів сільськогосподарських територій в залежності від різних ознак: способу життя, рівня соціально-економічного розвитку, рівня забезпеченості ресурсами, демографічного стану, інвестиційно-інноваційного клімату, географічного розміщення, рівня

конкурентоспроможності та форм господарювання.

5. Здійснення реформи на селі передбачається, насамперед, створенням фінансово незалежних сільських громад, які можуть самостійно і, на належному рівні, ефективно використовувати ресурсний потенціал. Тому, децентралізація існуючої системи владних повноважень в Україні – стабільний шлях до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста, що сприяє формуванню справедливого суспільства – стабільного, заможного і безпечного.

Запропонована система ефективного управління розвитком ресурсного потенціалу сільських територій на основі проведеного аналізу і комплексної характеристики стану наявного потенціалу, та реалізація стратегії розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища може вирішити завдання концепції ефективного використання наявних ресурсів та забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

6. Виокремлено методичні підходи до оцінки рівня ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій та ефективності його використання, яке базувалось на системі показників, що відображали особливості, склад і характер основних компонентів ресурсної бази та їх взаємопов'язаності і взаємообумовленості з вектором на соціально-економічну та екологічну орієнтацію. Проведено верифікацію наведеної вище багатофакторної моделі на основі застосування коефіцієнтів множинної кореляції, множинної детермінації, що засвідчує її адекватність методичному інструментарію дослідження умов сталого сільського розвитку. Саме кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та першочерговість впливу окремих екзогенних та ендегенних чинників на сталість розвитку сільських територій, що забезпечить ефективне вирішення виявлених проблем.

7. На ефективність використання ресурсного потенціалу сільських

територій впливають, окрім реформування органів місцевого самоврядування, тобто децентралізації, також організаційно-економічне регулювання, зовнішні та внутрішні фактори, що визначають специфіку формування та використання ресурсного потенціалу сільських територій. До основних факторів можна віднести: стабільність економічної системи; інвестиційна політика держави; податкова політика; фінансова політика держави; законодавча база; природні умови; геополітичне положення, наявні ресурси в сільській місцевості (природні, виробничі, фінансові, трудові); наявність власних інвестицій; рівень економічного розвитку регіону, стан інфраструктури регіону, ринкова кон'юнктура; внутрішня економічна політика сільської території. Визначальна роль у використанні ресурсного потенціалу сільських територій належить організаційно-економічному регулюванню за допомогою управлінських, організаційних, фінансово-економічних, техніко-технологічних та законодавчих важелів. Тому в роботі розглянуто кожний з указаних важелів, який має свої особливості і є складовою частиною механізму ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій. Також показано вплив організаційно-економічного механізму на ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій.

8. Окремим видом державного регулювання розвитку сільських територій є державне управління у сфері земельних відносин, а саме запровадження механізму та плати за придбання земель за видами цільового використання, оплати земельного податку, орендної плати, які мають залежність від якості й місця розташування земельної ділянки, а також нормативно-грошової оцінки земельної ділянки.

Нині важливим є розуміння державними структурами і органами місцевого самоврядування, що ефективне використання ресурсного потенціалу сільських територій є головною складовою як економічної, так і національної безпеки країни в цілому і тому його раціональне використання сприятиме забезпеченню збалансованого соціально-економічного й

екологічного розвитку сільських територій та держави в цілому.

Участь держави у формуванні та використанні ресурсного потенціалу сільських територій у вищому ступені визначається функціями державного регулювання економіки через монетарну та фіскальну політику, трудове та господарське законодавство, реалізацію державних програм розвитку певних галузей національного господарства, або державних програм регіонального розвитку, а також зовнішню політику. На основі цього запропоновано стратегічні напрями управління розвитком ресурсного потенціалу на основі застосування нових програмованих методів і форм управлінської діяльності, організаційно-економічного механізму для забезпечення стійкого економічного відтворення на сільській території, що базується на узгодженості дій законодавчої та виконавчої влади.

ДОДАТКИ

Додаток А

Систематизація визначень наукового поняття «сільські території»

Автор	Визначення
В. П. Славов, О. В. Коваленко	Регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами
М. Й. Малік, М. А. Хвесик	Сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну та територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація сільськогосподарської продукції)
К. І. Якуба	Населення регулює питання ефективності використання трудового потенціалу, упередження масового безробіття та інших чинників, пов'язаних з людиною
П. Т. Саблук	Складна багатофункціональна система, важливим елементом якої є село та його аграрна спеціалізація
О. І. Павлов	Типи поселення, соціально-виробничі, культурно-побутові та адміністративні осередки; населення, сільськогосподарські та інші угіддя поза межами сільських поселень з розташованими на них виробничими об'єктами; органи самоврядування та громадські організації
С. І. Мельник	«Сільська територія» – це історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших житлових утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад
В. В. Юрчишин	Сільська територія, по-перше, не лише житлове, а соціально-природне просторове утворення, по-друге, поселенська мережа, елементом якої виступає сільська територія, навпаки, сама є компонентом сільських територіальних утворень
О. Г. Булавка	Історично сформована в законодавчо визначених межах системну сукупність, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (села, сільські поселення в розрізі сільських рад, районів, областей, країни в цілому) та територіально-функціональну (сільськогосподарське виробництво, переробка продукції її збереження і реалізація) належність щодо створення належних умов праці і проживання сільського населення, зайнятості та забезпечення продовольчої безпеки країн
О. Положаєнко і С. Марченко	При визначенні сільських територій необхідно враховувати просторово-географічний, антропологічний, ресурсно-виробничий, поселенсько-мережевий, організаційно-управлінський чинники та визначати як географічне середовище та як поліфункціональну, біо-соціо-еколого-економічну систему, яка розвивається у просторі та часі, де проживає і займається виробничою (сільськогосподарською) діяльністю населення, в межах територіальної одиниці, що діє в рамках закону, а також є місцем розміщення ресурсів для управління суспільним життям, вирішення проблем і розвитку відповідних територій
К. Ешлі та С. Максвел	Сільські території як: простір, де людські поселення та інфраструктура мають лише невелику частку ландшафту; природне середовище, де домінують пасовища, ліси, гори та пустелі; поселення з низькою густотою (близько 5 – 10 тис. осіб); місця, де більшість людей працює у сільському господарстві; територію, де ціна землі є відносно низькою; місцевість, що характеризується високими трансакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст і незадовільною інфраструктурою.
В. М. Єрмоленко	Сільською територією визначає як просторово-географічне середовище проживання і виробничої діяльності населення, яке у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване переважно у межах окремого сільського населеного пункту з територіальним органом управління на рівні сільської ради, а також середовище розміщення

	виробничих і рекреаційних ресурсів, необхідних для забезпечення життєдіяльності сільського населення
А. Лісовий	Визначає сільські території як одну з найважливіших частин народногосподарського комплексу країни, що включає обжиту місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними фондами на цих територіях
І. В. Гончаренко	Визначає сільські території як цілісну систему зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління
Л. Лисенко	Визначила сільську територію як територіальну одиницю самоуправління, що діє в рамках закону, засновану на власному історичному досвіді, традиціях, специфіці господарювання, яка об'єднує навколо себе територіальну громаду з метою управління суспільним життям, вирішення спільними зусиллями проблем і сприяння розвитку відповідної території
М. Талавиця	Визначає сільську територію як складну і багатофункціональну природну, соціально-економічну та виробничо-господарську структуру, що характеризується сукупністю притаманних їй особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена, чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей, обсягами і структурою виробництва та розвитком соціальної й виробничої інфраструктури сільської місцевості
В. Уркевич	Визначив сільські території як такі території, що знаходиться поза межами міст та до яких входять як сільські населені пункти, так і переважно зони сільськогосподарського виробництва та сільської забудови
В. Баутін і В. Козлов	Визначають сільську територію як земний простір за межами урбанізованих територій, населений людьми, що характеризується спільністю ознак (природних, історичних, тощо)
Г. М. Калетнік, І. В. Гончарук	Розглядають сільські території в контексті функціонування та розвитку кооперативного руху, що забезпечує вищий рівень мобілізації ресурсів та капіталу
В. М. Бондаренко	Сільську територію доцільно розглядати як адміністративну одиницю географічного простору з ознаками суспільної системності, з метою оптимізації та підвищення ефективності управління виробничими справами та найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів
С. Я. Ковальчук	Просторове об'єднання економічних, соціальних, екологічних ресурсів для забезпечення життєдіяльності усіх складових екосистем
А. Г. Мазур	При дослідженні визначення «сільські території» як узагальненого терміну, що визначає місце, де населення працює в сільській місцевості, крім агропромислового комплексу доцільно розглядати і виробничу інфраструктуру як таку що сприяє більш ефективному розвитку сільської території.

Примітка: сформовано автором на основі літературних джерел.

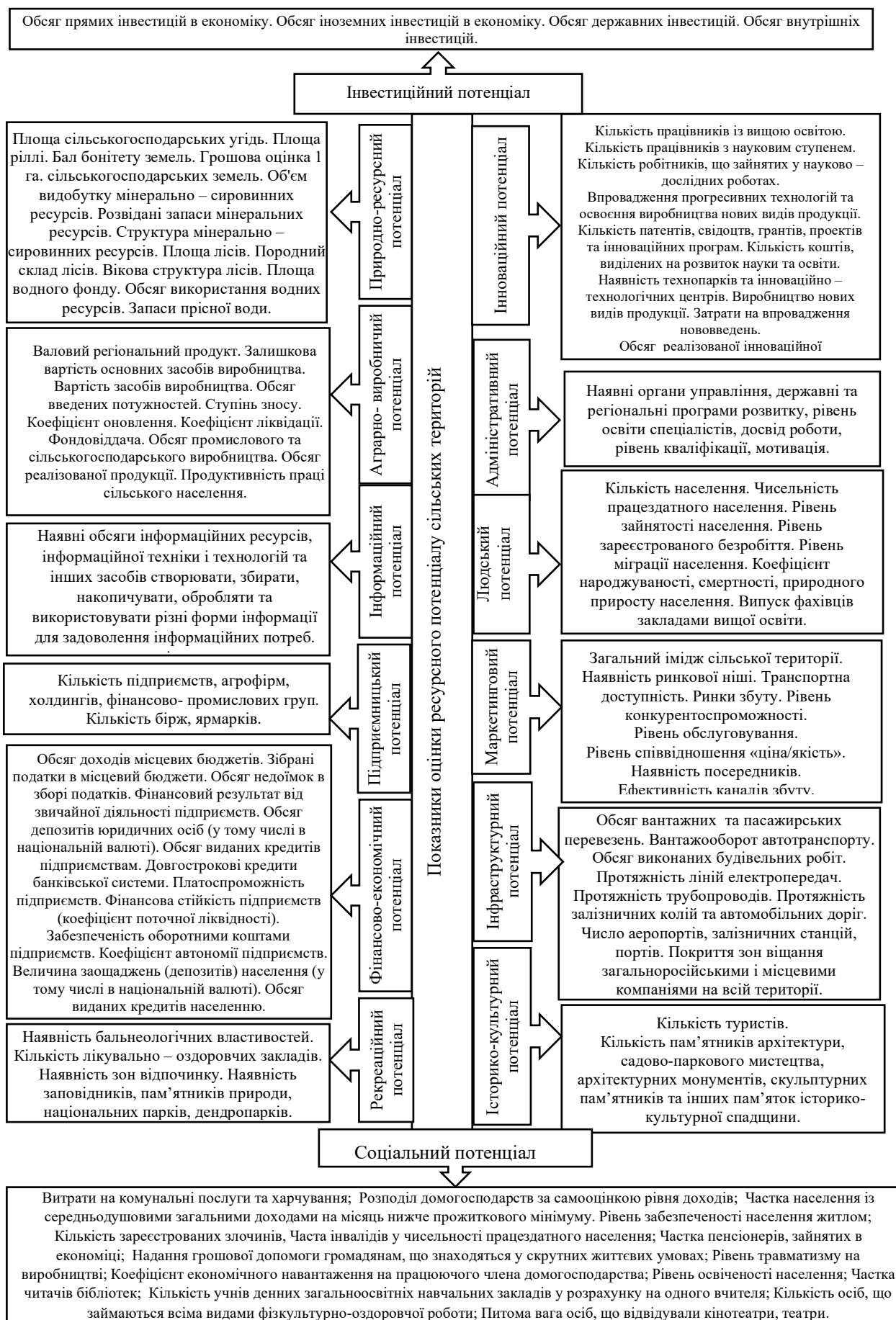
Підходи до визначення поняття «ефективність»

Джерело	Визначення
В. Петті, Ф. Кене	ефективність – результативність управління стосовно дій суб'єкта управління – уряду держави
Д. Рікардо	ефективність – економічна категорія, яка визначає співвідношення результату до визначеного виду витрат
Г. Емерсон	ефективність – основна мета управління, яка визначає зв'язок з функціональністю підприємства
Т. Котарбинський	ефективність – це результативність, яку визначає загальна теорія ефективної організації діяльності
В. Андрійчук	ефективність – це результативність певної дії, процесу, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили
С. Мочерний	ефективність – здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат
І. Павленко	ефективність - комплексна оцінка кінцевих результатів використання трудових, матеріальних, інформаційних та фінансових ресурсів підприємства у виробництві товарів та наданні послуг за певний термін
Б. Жнякін та В. Краснова	ефективність — це співвідношення результату (ефекту) з витратами, що викликали цей ефект
В. Паретто	Під «ефективністю» розуміли відношення витрат і результатів
К. Макконелл, С. Брю	Відзначили, що ефективність характеризує зв'язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, які використовуються в процесі виробництва, та отриманою в результаті кількістю певного потрібного продукту
М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі	Вважають, що ефективність у цілому характеризується співвідношенням між обсягом виробництва продукції і необхідними для її виготовлення ресурсами, тобто визначається як внутрішній параметр функціонування підприємства, віддзеркалюючи ефективність використання ресурсів
Х. Лібенштайн, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі	Оцінюють ефективність як зовнішнє поняття, яке враховує розподіл ресурсів
Т. С. Хачатуров	Визначив категорію «ефективність» як «відношення економічного або соціального ефекту до потрібних для його досягнення витрат»
Сучасний міжнародний стандарт управління ISO : 9000:2000	Розглядає ефективність як співвідношення між досягнутим результатом і використаними ресурсами, що свідчить про ресурсний підхід до визначення категорії «ефективність»
Основоположники праксеології, зокрема Я. Зеленевський	Ефективною вважалася діяльність результативна, продуктивна або плідна (що досягає поставленої мети), правильною, точною, адекватною (що максимально

	наближається до заданої зразком норми), чистою (що максимально уникає непередбачених наслідків і непотрібних додаткових включень), надійною (оскільки прийоми діяльності тим більш надійні, чим більше об'єктивна можливість досягнення цими прийомами наміченого результату) і послідовною. При цьому ефективність, вигідність і економічність є основними критеріями ефективної діяльності
Д. Хан	Розглядає «ефективність» як вміння правильно робити накреслення
П. Друкер	Вважає, що результативність є наслідком певних процесів, виконання функцій, завдань, досягнення цілей, а ефективність – наслідком правильності таких дій, причому як перше поняття, так і друге є однаково важливими
А. Д. Виварець, Л. В. Дістергефт	Стверджують, що у найбільш загальному сенсі ефективність будь-якого процесу, будь-якого виду діяльності характеризує ступінь досягнення поставленої мети
Е. Долан	Визначає «ефективність» як вибір вірних цілей, на яких фокусується вся енергія підприємства
Ю. П. Сурмін	Визначає ефективність як показник успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей
В. Паретто	«економічна ефективність господарської системи – це стан, при якому неможливо збільшити міру задоволення потреб хоча б однієї людини, не погіршуючи при цьому положення іншого члена суспільства». Інакше кажучи, розподіл ресурсів вважається неефективним, якщо існує можливість виробляти більшу кількість якого-небудь товару або послуг при наявних ресурсах без скорочення випуску інших товарів або послуг

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Показники оцінки ресурсного потенціалу сільських територій

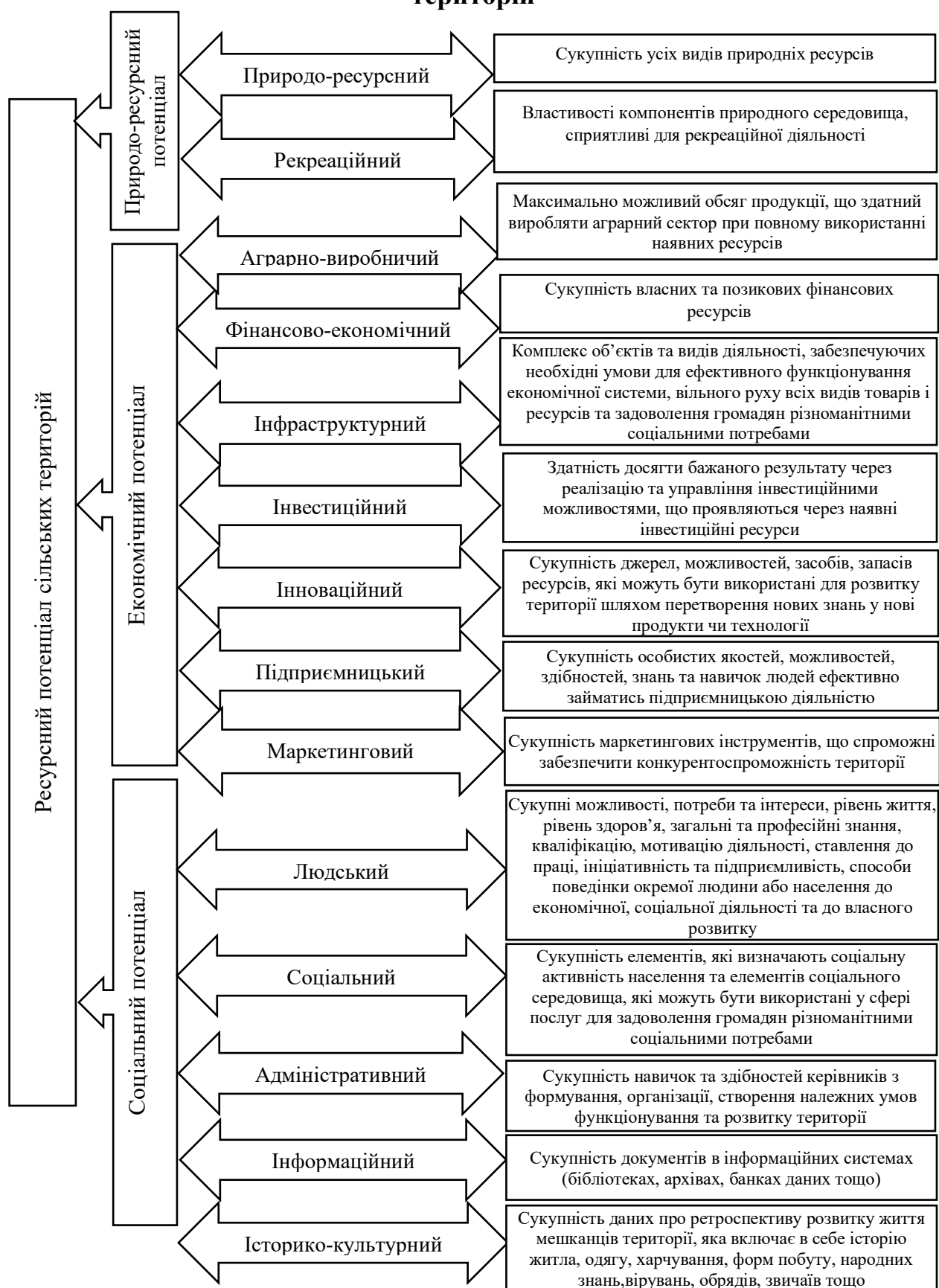

Додаток Д

Адміністративно-територіальний устрій Вінницької області станом на 01.01.2019 року

№з/п	Назва районів	Міст		Селищ		Сільських населених пунктів		Всього по району		Кількість місцевих рад			Всього рад	Загальна площа, га
		кількість	площа, га	кількість	площа, га	кількість	площа, га	населених пунктів	площа, га	міські к-сть	селищні к-сть	сільські к-сть		
1	Барський	1	1388	1	257	92	14102	94	15746	1	1	27	29	110212,00
2	Бершадський	1	737			44	14430	45	15167	1		28	29	128583,00
3	Вінницький			3	2000	51	15981	54	17981		3	30	33	95484,51
4	Гайсинський	1	2013			62	13921	63	15934	1		26	27	110247,00
5	Жмеринський			1	945	68	13139	69	14084		1	27	28	112740,49
6	Іллінецький	1	555	1	743	52	9628	54	10926	1	1	22	24	91452,00
7	Калинівський	1	364			57	14150	58	14515	1		28	29	108578,00
8	Козятинський			2	1235	69	14571	71	15806		2	32	34	111893,46
9	Крижопільський			1	671	43	9787	44	10459		1	19	20	88431,00
10	Липовецький	1	1322	1	1423	57	10665	59	13411	1	1	25	27	96940,00
11	Літинський			1	681	61	14330	62	15010		1	21	22	95983,00
12	Могилів-Подільський			1	729	53	11869	54	12598		1	27	28	93293,00
13	М.-Курилловецький			1	1096	59	11346	60	12442		1	24	25	88647,00
14	Немирівський	1	1092	2	1603	92	19090	95	21786	1	2	40	43	129201,00
15	Оратівський			1	466	53	8967	54	9433		1	27	28	87235,00
16	Піданський			2	1001	27	6321	29	7321		2	13	15	59529,00
17	Погребищенський	1	1904			59	13971	60	15874	1		26	27	119989,00
18	Теплицький			1	844	46	10429	47	11273		1	25	26	80892,00
19	Тиврівський	1	1993	2	1285	53	9456	56	12734	1	2	25	28	88160,00
20	Томашпільський			2	1447	32	8054	34	9501		2	22	24	77849,00
21	Тростянецький			1	1168	36	10604	37	11772		1	17	18	92425,39
22	Тульчинський	1	938	2	1505	48	14250	51	16692	1	2	23	26	112301,10
23	Хмільницький					80	16314	80	16314			30	30	125325,66
24	Чернівецький			1	640	38	7986	39	8626		1	13	14	59161,00
25	Чечельницький			1	1073	21	8671	22	9744		1	15	16	75908,00
26	Шаргородський	1	808			61	15530	62	16338	1		31	32	113679,00
27	Ямпільський	1	610			38	12007	39	12617	1		18	19	78839,00
28	м.Вінниця	1	6868					1	6868	1			1	6868,00
29	м.Жмеринка	1	1826					1	1826	1			1	1826,00
30	м.Козятин	1	1210	1	28			2	1238	1			1	1237,54
31	м.Ладижин	1	1704			3	461	4	2165	1			1	2164,51
32	м. Могилів-Подільський	1	2163			2		3	2163	1			1	2163,00
33	м.Хмільник	1	2049					1	2049	1			1	2049,34
	Всього по області	18	29544	29	20840	1457	330030	1504	380413	18	28	661	707	2649287,00

Структура та основні компоненти ресурсного потенціалу сільських територій

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Додаток Ж

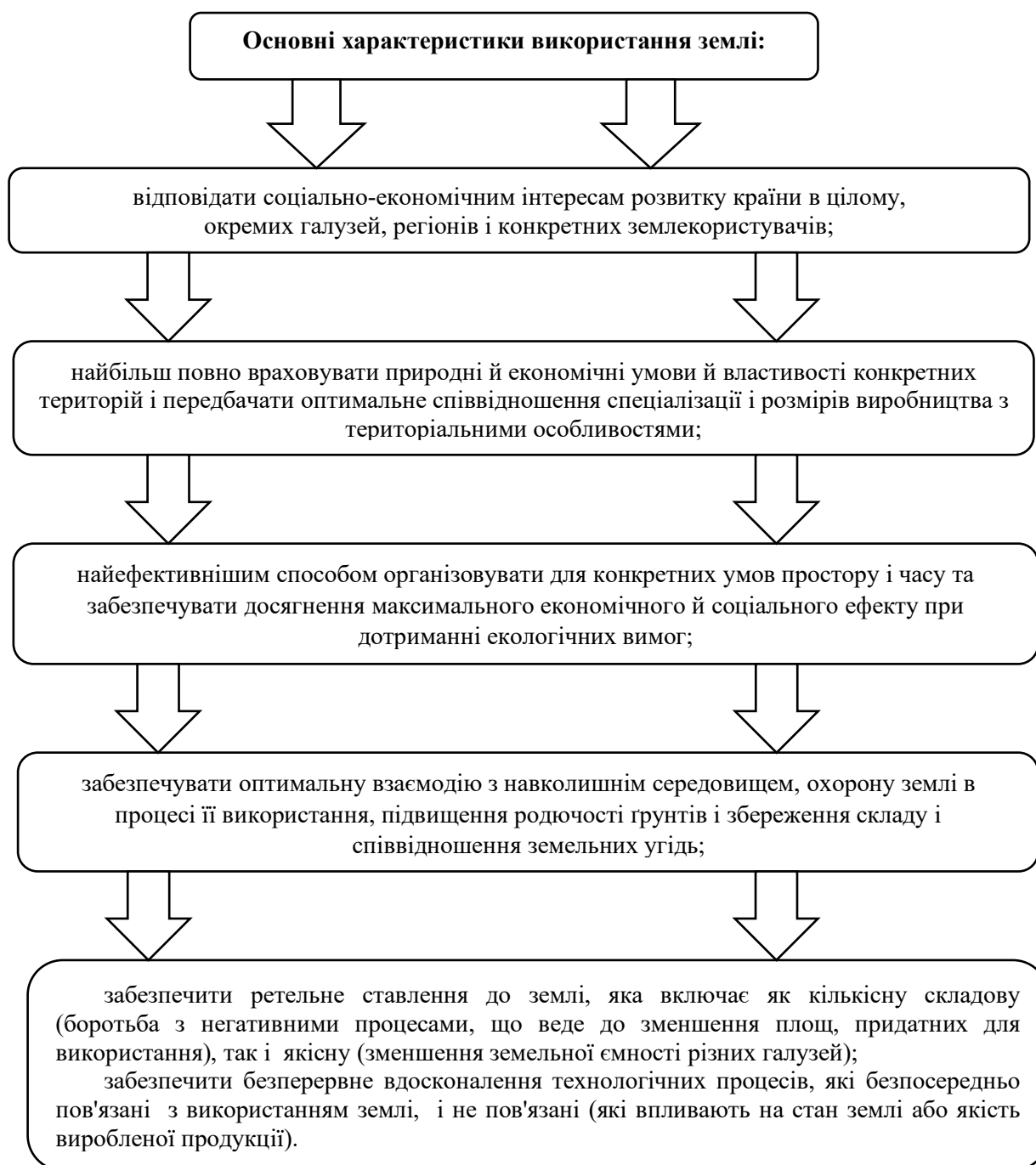
Валова продукція сільського господарства за 2016-2018 роки

	Валова продукція сільського господарства													
	Всього						рослинництва				тваринництва			
	млн.грн			місце			млн.грн			місце	млн.грн			місце
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2018	2016	2017	2018	2018
Україна	239467,3	254640,5	249157,0	-	-	-	168439,0	185052,1	179474,6	-	71028,3	69588,4	69682,4	-
Вінницька	18221,4	21319,1	20423,1	1	1	1	11435,7	14423,7	13628,1	1	6785,7	6895,4	6795,0	1
Волинська	6434,4	6558,5	6872,1	19	20	20	3657,6	3785,8	4121,6	20	2776,8	2772,7	2750,5	11
Дніпропетровська	15141,4	15183,4	15255,5	3	5	2	10673,9	10720,9	10634,0	3	4467,5	4462,5	4621,5	4
Донецька	6938,1	7513,1	7681,1	18	18	18	4469,8	5111,5	5278,2	18	2468,3	2401,6	2402,9	12
Житомирська	8063,2	9406,8	9949,5	17	15	13	5252,3	6507,4	7117,4	16	2810,9	2899,4	2832,1	9
Закарпатська	4095,9	3964,9	4021,4	23	24	24	2099,3	2137,7	2089,0	24	1996,6	1827,2	1932,4	18
Запорізька	10055,7	9928,0	9605,2	11	13	15	7932,1	7895,3	7685,0	12	2123,6	2032,7	1920,2	19
Івано-Франківська	5697,3	5795,3	6029,3	21	21	21	2709,4	2964,3	3208,5	22	2987,9	2831,0	2820,8	10
Київська	14154,2	15544,7	14881,5	6	4	3	8715,6	10348,9	9161,3	7	5438,6	5195,8	5720,2	2
Кіровоградська	11000,4	12037,5	10369,5	8	8	11	9056,8	10094,0	8450,8	10	1943,6	1943,5	1918,7	20
Луганська	4035,7	4816,3	4527,5	24	22	22	3158,1	4082,0	3911,8	21	877,6	734,3	615,7	24
Львівська	9024,9	9255,4	9820,0	14	16	14	5471,5	5768,3	6210,5	17	3553,4	3487,1	3609,5	6
Миколаївська	8951,2	9714,0	8833,8	15	14	17	7257,9	8065,3	7197,9	15	1693,3	1648,7	1635,9	22
Одеська	10642,1	11881,2	11809,7	10	9	8	8550,0	9950,7	9926,5	6	2092,1	1930,5	1883,2	21

Полтавська	16660,7	17212,6	14316,7	2	2	4	12902,2	13386,7	10621,9	4	3758,5	3825,9	3694,8	5
Рівненська	6408,7	6723,2	7058,0	20	19	19	4148,5	4463,5	4784,6	19	2260,2	2259,7	2273,4	13
Сумська	9847,5	10192,5	10193,5	13	12	12	7779,5	8122,0	8161,9	11	2068,0	2070,5	2031,6	17
Тернопільська	8145,8	8523,8	9470,8	16	17	16	5806,7	6224,4	7209,0	14	2339,1	2299,4	2261,8	14
Харківська	14679,5	15647,8	14100,4	4	3	5	11443,9	12455,6	11143,7	2	3235,6	3192,2	2956,7	8
Херсонська	10836,1	11232,2	11182,8	9	10	9	8520,2	9110,0	9113,1	8	2315,9	2122,2	2069,7	16
Хмельницька	11598,7	12548,6	14056,5	7	7	6	8131,5	9382,4	10560,8	5	3467,2	3166,2	3495,7	7
Черкаська	14622,1	14983,7	13262,2	5	6	7	8855,7	9171,3	7548,5	13	5766,4	5812,4	5713,7	3
Чернівецька	4287,4	4285,7	4513,0	22	23	23	2638,5	2664,9	2918,3	23	1648,9	1620,8	1594,7	23
Чернігівська	9924,9	10372,2	10923,9	12	11	10	7772,3	8215,5	8792,2	9	2152,6	2156,7	2131,7	15

Джерело: [Головне управління статистики у Вінницькій обл.]

Основні характеристики використання землі

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

**Родовища вапняків для технологічних потреб цукрової
промисловості**

Родовища	Запаси, тис.тон		Потужність, м		Міцність на стиск, кг/см ²
	розвідані кат. A+B+C ₁	Оцінені кат. C ₂ +P ₁	вапняку	розкривних порід	
<i>Родовища, розвідані як сировина для технологічних потреб цукрової промисловості</i>					
Студенянське Піщанський р-н	31 400		24,7	2-26	30-700
Мурафське Шаргородський р-н	37		17,5	0,5-11	110-350
«Вила» Томашпільський р-н	26 972	68 487	17,0	6,5	200-800
<i>Інші родовища, сировина яких раніше використовувалася цукровими заводами</i>					
Борівське Могилів-Подільський р-н		1000	10	до 4	
Немійське Могилів-Подільський р-н	137 52		2-10,4	0,2-7,5	50-200
Мервинецьке Могилів-Подільський р-н			7-8	4-5	
Бушанське Ямпільський р-н	145		с. 3,2	1,3-6,3	245-392

Джерело – [135, с. 31]

Родовища вапняків для виготовлення будівельного вапна

Район	Родовище	Запаси, тис.тон		Потужність, м		Примітки
		розвідан і кат. A+B+C ₁	оцінен і кат. C ₂ ,	вап- няку	розкри- вних порід	
Жмеринський	Рівське	10706	42950	17,2	19,0	розроблялося
Могилів- Подільський	Бронницьке	1779		8,1	3,7	розроблялося
	Ізраїлівське-I	926		14,5	4,2	розробляється
	Ізраїлівське-II	4621	1361	5,4	5,5	не розробл.
	Немійське	7016		6,5	3,5	розроблялося
Мурованокурило- вецький	Обхівське	584		5,0	2,5	не розробл.
Томашпільський	Марківське	338		15,4	6,2	розроблялося
Шаргородський	Джуринське	673		19,5	4,8	розроблялося
	Вербівське-II	2302		4,5	20,8	попутний видоб.
	Жданівське	5395		23,4	9,2	розроблялося
Ямпільський	Клембівське	7393		14,4	9,1	розроблялося

Джерело – [135, с. 32]

Додаток М

Перспективні детально розвідані родовища, що не експлуатуються

Район	Родовище	Сировина	Запаси, тис.м ³ (тон)
1	2	3	4
Титано-цирконієва сировина			
Оратівський	Зеленоярське	титано-цирконієві руди	(nx10 ⁵)
Каоліни			
Козятинський	Велико-Гадоминецьке	каолін первинний	(210 000)*
	Жежелівське	каолін первинний	(24 090)
камінь для пиляних стінових блоків			
Томашпільський	Стінянське	вапняк-черепашник	42 154
	Стіна (Русавське)	вапняк-черепашник	9 883
Могилів- Подільський	Немійське	кремниста крейда	903
Шаргородський	Деребчинське (діл.Адамівська)	вапняк-черепашник	6 251
Вапняки для випалювання вапна			
Могилів- Подільський	Немійське	вапняк	(6 706)
Томашпільський	Вила	вапняк	(95 450)
Жмеринський	Рівське	вапняк	(10 706)
сировина для виготовлення вапнякового борошна			
Ямпільський	Гальжбіївське	крейда	(3 845)
Сировина для виробництва щебеню і бутового каменю			
Жмеринський	Демидівське	граніт	54 203
	Володимирівське	граніт	12 196
Літинський	Малинівське	ендербіт (гранодіорит)	5 785
Гайсинський	Кузьминецьке	граніт	14 915
Калинівський	Павлівське	граніт	6 530
Іллінецький	Дашівське	граніт	5 900
Ямпільський	Цекинівське	галька, гравій	1 020
Сировина для керамічної цегли, блоків та черепиці			
Могилів- Подільський	Вендичанське-2	глина	2 026
Жмеринський	Тартацьке	глина	4 849
	Жмеринське	глина	766
Піщанський	Дмитрашків-Трудівське	глина	3 358
Козятинський	Козятинське	суглинок	1 129
Калинівський	Іванівське	суглинок	782
Піски для будівельних робіт			
Вінницький	Бохоницьке	пісок	1 706
Липовецький	Приборівське	пісок	1 828
Гайсинський	Гунчанське	пісок	687
Піщано-гравійні суміші			
Ямпільський	Цекинівське	пісок, гравій, галька	1 020
Піски для силікатних виробів та пінобетонів			
Липовецький	Халявинське	пісок тонкозернистий	1 561

Могилів-Подільський	Ізраїлівське	пісок тонкозернистий	657
Т о р ф			
Літинський	Згарівське (діл. Згар-2)	торф низинний	(2 005)
Хмільницький	Войтівецьке (Центральна част.)	торф низинний	(1 019)
Барський	Рівське (діл. «Н-1»)	торф низинний	(258)
Пісні підземні води			
Вінницький	Вінницьке	вода прісна	16 900*
Жмеринський	Жмеринське (д. Жуків., Південна)	вода прісна	2 000*
Гайсинський	Гайсинське (діл. Північна)	вода прісна	12 200*
Козятинський	Козятинське (д. Вернигор., Сокол.)	вода прісна	12 10*
Липовецький	Липовецьке	вода прісна	3 800*
Погребищенський	Погребищанське (д. Ляхів., Білаш.)	вода прісна	7 600*
Тростянецький	Тростянецьке (діл. Летківка)	вода прісна	4 00*
Тульчинський	Тульчинське	вода прісна	6 200*

* - м³ на добу.

Джерело - Мінерально-сировинна база Вінницької області - Державне управління екології та природних ресурсів у Вінницькій області, Вінниця- 2018

Виробництво валової продукції сільського господарства

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 до 2014
	2014	2015	2016	2017	2018	
1	2	3	4	5	6	7
Виробництво продукції сільського господарства, млн. грн	17872,4	19844,6	18221,4	21319,1	20423,1	2550,7
в тому числі підприємствами	9287,7	10849,1	9748,7	12026,3	11292,3	2004,6
- фермерськими господарствами	1332,9	1470,8	1191,2	1768,3	1662,3	329,4
- домогосподарствами	7251,8	7524,6	7281,1	7524,5	7468,2	216,4
частка виробництва продукції підприємствами, %	51,9	54,7	53,5	56,4	55,3	3,4
частка виробництва продукції фермерськими господарствами, %	7,5	7,4	6,5	8,3	8,1	0,6
частка виробництва продукції домогосподарствами, %	40,6	37,9	40,0	35,3	36,6	-4,0
Виробництво продукції рослинництва, млн. грн	12637,4	13846,9	11435,7	11423,7	13628,1	990,7
в тому числі підприємствами	6866,4	7492,2	5790,7	7883,6	7177,7	3113
- фермерськими господарствами	1264,5	1398,9	1118,3	1694,3	1586,5	322
- домогосподарствами	4506,5	4955,8	4526,3	4845,8	4863,9	357,4
частка виробництва продукції рослинництва у валовій продукції, %	70,7	69,8	62,6	53,6	66,7	-4,0
частка виробництва продукції підприємствами, %	54,3	54,1	50,6	45,9	52,7	-1,6
частка виробництва продукції фермерськими господарствами, %	10,0	10,1	9,8	11,7	11,6	1,6
частка виробництва продукції домогосподарствами, %	35,7	35,8	39,6	42,4	35,7	-
Виробництво продукції тваринництва, млн. грн.	5235,0	5997,7	6785,7	6895,4	6795,0	1560
в тому числі підприємствами	2421,3	3356,9	3958,0	4142,7	4114,6	1693,3
- фермерськими господарствами	68,4	71,9	72,9	74,0	76,1	7,7

- домогосподарствами	2745,3	2568,9	2754,8	2678,7	2604,3	-141
частка виробництва продукції тваринництва у валовій продукції, %	29,3	30,2	37,4	46,4	33,3	-4,0
частка виробництва продукції підприємствами, %	46,3	56,0	58,3	60,1	60,6	14,3
частка виробництва продукції фермерськими господарствами, %	1,3	1,2	1,1	1,1	1,1	-0,2
частка виробництва продукції домогосподарствами, %	52,4	42,8	40,6	38,8	38,3	-14,1
Виробництво валової продукції сільського господарства на 1 особу, грн.	22517	24824	22987	27154	26339	3822

Джерело: [Головне управління статистики у Вінницькій обл.]

Основні показники рослинництва сільських територій

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 до 2014
	2014	2015	2016	2017	2018	
культури зернові та зернобобові						
1	2	3	4	5	6	7
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	889,3	839,1	827,0	869,3	859,1	-30,2
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	48522,9	50631,0	37682,6	55635,3	48888, 8	365,9
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі	55,7	60,7	46,0	64,2	57,3	1,6
буряк цукровий фабричний						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	64,7	61,0	51,8	54,8	57,6	-7,1
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	25622,8	30441, 7	20570,1	26385, 7	28342,2	2719,4
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі	400	500	398	482	492	92
соняшник						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	167,9	193,8	187,5	267,6	248,8	80,9
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	5074,1	5312,1	5035,8	8198,0	7258,5	2184,4
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі	30,4	27,5	26,9	30,7	29,2	-1,2
картопля						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	105,1	105,5	107,5	108,1	108,4	3,3
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	17203,4	19945, 2	18366,3	18485,5	18849,0	1645,6
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібр. площі	164	189	171	171	174	10

культури овочеві відкритого ґрунту						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	20,8	20,6	21,5	21,5	21,5	0,7
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	4819,9	4566,6	4604,0	4778,3	4833, 3	13,4
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібр. площі	232	221	211	220	222	-10
культури кормові						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	156,6	144,8	142,0	137,2	130,6	-26,0
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	2754,3	2420,8	2922,8	2695,4	2337,1	-417,2
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібр. площі	119,2	101,9	121,5	125,0	102,5	-16,7

Джерело: [Головне управління статистики у Вінницькій обл.]

Додаток Р

Вихідні дані для економічного моделювання та прогнозу

Показники V2	РОКИ				
	2014	2015	2016	2017	2018
Сільське населення, тис.чол	811,0	803,0	795,8	788,8	780,3
Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн	47011,3	58367,1	77945,7	93322,0	120438,5
Земельний податок грн. га	18,4	19,3	21,6	23,9	33,0
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис.га	889,30	839,10	827,00	869,30	859,10
Надходження до бюджетів сільських територій згідно укладених договорів водних об'єктів, тис. грн.	5900,7	6553,2	7350,5	7794,8	9010,3
Виробництво продукції рослинництва, млн. грн	12637,4	13846,9	11435,7	11423,7	13628,1
Виробництво продукції тваринництва, млн.грн	5235,0	5997,7	6785,7	6895,4	6795,0
Природний приріст сільського населення, осіб	7785,0	7609,0	8009,0	7862,0	8067,0
Економічно активне сільське населення у віці 15 – 70 років, тис. осіб	403,7	359,4	349,1	344,9	336,9
Економічно активне сільське населення працездатне, тис. осіб	350,3	335,0	332,9	330,4	324,4
Фінансовий результат сільськогосподарських підприємств до оподаткування, тис.грн	440,0	734,2	5724,5	7963,8	5311,3
Отримали прибуток, млн. грн	980,0	3299,4	7975,3	8686,4	6233,0
Отримали збиток, млн. грн	540,0	2565,2	2250,8	722,6	921,7
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, млн.грн	377617,1	399736,6	539159,6	796633,0	911694,6
Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн	1281408	1545876	2194797	3370792	4627569
Вкладено прямих іноземних інвестицій в сільське господарство, тис.дол. США	25737,0	31225,1	24521,0	24341,1	21051,7
Вкладено коштів державного та місцевого бюджетів в АПК, млн. грн.	9,1	16,3	102,5	93,8	132,0
Живі тварини, продукти тваринного походження, експорт, тис дол. США	18207,9	35041,9	45531,3	46585,3	83442,1
Продукти рослинного походження, експорт тис дол. США	107523,0	167175,3	192753,8	171209,7	244786,7
Живі тварини, продукти тваринного походження, імпорт, тис дол. США	14417,7	14710,0	17804,1	5192,4	5564,7
Продукти рослинного походження, імпорт, тис дол. США	11875,3	39693,9	24351,4	16252,3	13386,5
Внутрішні витрати на виконання наукових досліджень сільськогосподарських наук, тис. грн	20034,6	19931,5	20225,3	22592,0	27242,3
Валова продукція сільського господарства, млн. грн	17872,20	19844,60	18221,40	21319,10	20423,10

Додаток С

Зведені дані для моделі^d

Модел ь	R	R- квадрат	Скорегова ний R- квадрат	Стандартн а помилка оцінки	Статистика змін					Дарбин - Уотсон
					Зміни R квадрат	Зміни F	ст.св. 1	ст.с в.2	Знач. зміни F	
d. Залежна зміна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.										
1	,973 ^a	,947	,929	63825,3139	,947	53,204	1	3	,005	
2	,998 ^b	,996	,991	22111,7097	,049	22,996	1	2	,041	
3	,999 ^c	,999	,996	15661,1585	,003	2,987	1	1	,334	2,822
a. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.										
b. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, експорт продуктів рослинного походження, тис. грн.										
c. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, експорт продуктів рослинного походження, чисельність сільського населення, тис. грн.										
d. Залежна зміна: Виробництво валової продукції сільського господарства, тис. грн.										
1	,715 ^a	,511	,348	1180,79640	,511	3,138	1	3	,175	
2	,845 ^b	,713	,427	1107,67462	,202	1,409	1	2	,357	
3	1,000 ^c	1,000	,999	53,17711	,286	866,771	1	1	,022	2,175
a. Предиктори: (константа), працездатне										
b. Предиктори: (константа), сільське населення працездатне. Посівні площі сільськогосподарських культур										
c. Предиктори: (константа), сільське населення працездатне. Посівні площі сільськогосподарських культур. Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство										
d. Залежна зміна:чисельність сільського населення, тис.чол										
1	,964 ^a	,929	,905	3,6888	,929	39,047	1	3	,008	
2	,997 ^b	,994	,988	1,3037	,065	22,019	1	2	,043	
3	1,000 ^c	1,000	1,000	,2452	,006	55,554	1	1	,085	1,944
a. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад										
b. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, чисельність населення працездатне										
c. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, чисельність населення працездатне. Виробництво валової продукції сільського господарства										

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Модель		Не стандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	т	Значимість
		В	Стандартна помилка	Бета		
а. Залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн						
1	(Константа)	-31776,668	91843,983		-,346	,752
	Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	8,018	1,099	,973	7,294	,005
2	(Константа)	101079,950	42190,012		2,396	,139
	Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	11,649	,848	1,414	13,743	,005
	Експорт продуктів рослинного походження, тис. грн.	-2,384	,497	-,493	-4,795	,041
3	(Константа)	7705247,228	4400043,707		1,751	,330
	Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	8,180	2,095	,993	3,904	,160
	Експорт продуктів рослинного походження, тис. грн.	-2,566	,367	-,531	-6,982	,091
	Чисельність сільського населення, чол.	-9169,093	5305,443	-,458	-1,728	,334
а. Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства, тис. грн						
1	(Константа)	55861,335	20513,002		2,723	,072
	працевдатне	-108,563	61,286	-,715	-1,771	,175
2	(Константа)	42672,080	22220,023		1,920	,195
	Населення сільське працевдатне, чол.	-148,416	66,575	-,977	-2,229	,156
	Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	30,958	26,080	,520	1,187	,357
3	(Константа)	107792,976	2455,706		43,895	,015
	Населення сільське працевдатне, чол.	-516,987	12,921	-3,405	-40,013	,016
	Посівні площі сільськогосподарських культу, тис. га	105,817	2,834	1,779	37,336	,017
	Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн	-,002	,000	-2,164	-29,441	,022
а. Залежна змінна: Чисельність сільського населення, тис.чол						

1	(Константа)	824,923	4,947		166,754	,000
	Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	-4,817E-5	,000	-,964	-6,249	,008
2	(Константа)	632,793	40,982		15,441	,004
	Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	-3,047E-5	,000	-,610	-6,550	,023
	працевдатне	,542	,116	,437	4,692	,043
3	(Константа)	597,622	9,037		66,133	,010
	Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	-3,296E-5	,000	-,659	-35,201	,018
	працевдатне	,596	,023	,480	26,030	,024
	Валова продукція сільського господарства, тис. грн.	,001	,000	,117	7,453	,085

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Аналіз варіацій (ANOVA)^a
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських територій

Модель	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значимість
1 Регресія	216734772057,603	1	216734772057,603	53,204	,005 ^b
Залишок	12221012102,125	3	4073670700,708		
Всього	228955784159,728	4			
2 Регресія	227977928751,625	2	113988964375,812	233,141	,004 ^c
Залишок	977855408,103	2	488927704,052		
Всього	228955784159,728	4			
3 Регресія	228710512273,157	3	76236837424,386	310,826	,042 ^d
Залишок	245271886,571	1	245271886,571		
Всього	228955784159,728	4			

a. залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад

b. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів

c. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, експорт продуктів рослинного походження

d. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, експорт продуктів рослинного походження, чисельність сільського населення

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Виробництво валової продукції сільського господарства

Модель	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значимість
1 Регресія	4375189,119	1	4375189,119	3,138	,175 ^b
Залишок	4182840,429	3	1394280,143		
Всього	8558029,548	4			
2 Регресія	6104143,426	2	3052071,713	2,488	,287 ^c
Залишок	2453886,122	2	1226943,061		
Всього	8558029,548	4			
3 Регресія	8555201,743	3	2851733,914	1008,462	,023 ^d
Залишок	2827,805	1	2827,805		
Всього	8558029,548	4			

a. Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства

b. Предиктори: (константа). Населення сільське працездатне

c. Предиктори: (константа). Населення сільське працездатне. Посівні площі сільськогосподарських культур

d. Предиктори: (константа). Населення сільське працездатне. Посівні площі сільськогосподарських культур. Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Чисельність сільського населення

Модель		Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значимість
1	Регресія	531,307	1	531,307	39,047	,008 ^b
	Залишок	40,821	3	13,607		
	Всього	572,128	4			
2	Регресія	568,729	2	284,364	167,319	,006 ^c
	Залишок	3,399	2	1,700		
	Всього	572,128	4			
3	Регресія	572,068	3	190,689	3172,713	,013 ^d
	Залишок	,060	1	,060		
	Всього	572,128	4			

а. Залежна змінна: сільське населення, тис.чол

б. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад

с. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, чисельність сільського населення працездатного

д. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, чисельність сільського населення працездатного.
Виробництво валової продукції сільського господарства

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

УКРАЇНА
ЧЕЧЕЛЬНИЦЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

24800, смт.Чечельник, вул.Героїв Майдану 31, тел.2-12-05, факс 2-14-63

№ 03-03-23-577 від 16.05.2019р.

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження

Томашук Інни Вікторівни

**«ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ»**

В роботі Відділу міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Чечельницької районної державної адміністрації використовуються наукові розробки, що викладені і обґрунтовані у дисертаційній роботі Томашук Інни Вікторівни. Зокрема, щодо визначення пріоритетних галузей вкладення інвестиційних ресурсів та прогнозування обсягів попиту та пропозиції інвестиційних ресурсів для розвитку сільських територій на регіональному рівні.

Дані пропозиції враховані при розробці Стратегії збалансованого розвитку Чечельницького району на період до 2020 року (нова редакція) та Програмі економічного і соціального розвитку Чечельницького району на 2019 рік.

Перший заступник голови Чечельницької райдержадміністрації

Віталій САВЧУК

У К Р А Ї Н А

СИТКОВЕЦЬКА СЕЛИЩНА РАДА

Немирівського району Вінницької області

22865 смт.Ситківці, вул. Центральна,123 тел./факс: (04331) 6-22-68; sutkivtsi @ ukr. net

“10” 07 2019 року №02.27.1133

Д О В І Д К А

Про використання результатів дисертаційного дослідження Томашук Інни Вікторівни
«Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій».

В роботі виконкому Ситковецької селищної ради Немирівського району Вінницької області використовуються наукові розробки, що викладені і обґрунтовані у дисертаційній роботі Томашук Інни Вікторівни. Зокрема, щодо визначення пріоритетних галузей вкладення інвестиційних ресурсів та прогнозування обсягів попиту та пропозиції інвестиційних ресурсів для розвитку сільських територій на регіональному рівні.

Дані пропозиції враховані при розробці Стратегії збалансованого розвитку Ситковецької селищної ради на період 2020 року та в Програмі економічного і соціального розвитку Ситковецької селищної ради на 2019 рік.

Селищний голова

В.М.Михайленко

УКРАЇНА

ДЖУЛИНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

24450, Вінницька область Бершадський район с. Джулинка, вул. Соборна, 1, тел. 5-71-34, 2-71-36
р/р 35413014001973, МФО 802015 УДК у Вінницькій обл., код 04329547 ел. адреса sr.dzhulynka@gmail.com

«20» 08 2019 року

№ 627

ДОВІДКА

Про використання результатів дисертаційного дослідження Томашук Інни Вікторівни «Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій»

В роботі виконкому Джулинської сільської ради об'єднаної територіальної громади Вінницької області використовуються наукові розробки, що викладені і обґрунтовані у дисертаційній роботі Томашук Інни Вікторівни. Зокрема, щодо визначення пріоритетних галузей вкладення інвестиційних ресурсів та прогнозування обсягів попиту та пропозиції інвестиційних ресурсів для розвитку сільських територій на регіональному рівні.

Дані пропозиції враховані при розробці Стратегії збалансованого розвитку Джулинської сільської ради на період 2020 року та в Програмі соціально - економічного та культурного розвитку Джулинської сільської ради на 2019 рік.

Сільський голова

Швець П.В.

УКРАЇНА
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
Департамент фінансів

Хмельницьке шосе, 7, м. Вінниця, 21100, факс. (0432)-59-24-02 E-mail: exp02@minfin.gov.ua

30.08.2019 року №06-1-46/ **726**

За місцем вимоги

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження

Томашук Інни Вікторівни

**«ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ»**

В роботі Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації використовуються наукові розробки, що викладені і обґрунтовані у дисертаційній роботі Томашук Інни Вікторівни. Зокрема, при складанні проекту обласного бюджету на 2019 рік та прогнозу на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Дані пропозиції враховані при здійсненні загальної організації та управління виконанням обласного бюджету, координації діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету і забезпеченні ефективного і цільового використання відповідних бюджетних коштів.

Директор

Микола КОПАЧЕВСЬКИЙ

Цехановський І.Л.
(0432) 59-24-05

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, тел. (0432) 46-00-03,
email: office@vsau.org, rector@vsau.org, код ЄДРПОУ 00497236

11 березня 2020 р. № Д1.1-60-460
на № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів наукових досліджень
дисертаційної роботи Томашук Інни Вікторівни
на тему «Підвищення ефективності використання ресурсного
потенціалу сільських територій»

Повідомляємо, що наукові розробки Томашук Інни Вікторівни за вказаною темою кандидатської дисертації мають практичну цінність, що зумовило їх впровадження у навчально-методичний процес та наукову роботу Вінницького національного аграрного університету.

Положення дисертаційної роботи використовується при викладанні окремих частин навчальних дисциплін «Аграрна політика та земельні відносини», «Місцеве самоврядування», «Регіональна економіка», «Управління державними інституціями», «Економіка підприємства», «Підприємництво», «Економіка аграрного виробництва», «Менеджмент», «Стратегічне управління», «Статистика», «Аналіз господарської діяльності».

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту І.В. Томашук дисертації на здобуття наукового ступеня доктор філософії.

Розглянуто та затверджено на засіданні науково-методичної комісії Вінницького національного аграрного університету від 19 червня 2019 року протокол № 11.

Ректор

В.А. Мазур

Вик. Ред. 0000509

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

за спеціальністю 051 – економіка

Томашук Інни Вікторівни

№ з/п	Назва праці	Назва видання та його вихідні відомості, що дозволяють ідентифікувати та відрізнити це видання від усіх інших	Кількість друкованих сторінок/др. арк.	Прізвища співавторів
1	2	3	4	5
Статті у фахових виданнях				
1	Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій	Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 4(20).	C.52-62 0,80 (0,40)	Гончарук І.В.
2	Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти	Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 4 (32).	C.19-30 0,80 (0,40)	Гончарук І.В.
3	Пріоритети розвитку інфраструктури сільських територій як забезпечення складової сталого розвитку	Економіка та управління АПК. 2018. № 1(139).	C.22-31 0,70	
4	Орендні земельні відносини на сільських територіях : сучасний стан та основні напрями удосконалення	Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. №. 7.	C.175-183 1,02	
Статті у наукометричних базах Web of Science				
5.	Problems and prospects of management development of rural territories	Baltic Journal of Economic Studies. 2017. Vol. 3. № 5	P.214-220 0,68	
6	Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas	Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5. № 5	P.67-78 1,20 (0,60)	Mazur K.V.
Статті у фахових виданнях інших держав				
7	Analysis of components of ecologically sustainable development of rural areas in conditions of global challenges on the example of Vinnitsa region.	The scientific heritage. 2020. Vol.3. № 44 (44).	P.54-68 1,17	

8	State regulation as an tool to increase the competitiveness of rural areas of Ukraine	Slovak international scientific journal. 2020. Vol. 2. № 39.	P.23-42 1,43	
Статті у фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз				
9	Аналіз та статистика ресурсного потенціалу сільських територій аграрного сектору України	Східна Європа: економіка, бізнес та управління: Електронне наукове фахове видання. 2017. Вип. 5 (10)	C.142-148 0,85	
10	Інвестиційний потенціал сільських територій: основні аспекти розвитку	Сталий розвиток економіки. 2018. № 1 (38)	C.140-149 0,86	
11	Перспективи розвитку сільських територій Вінницької області	Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 37	C.154-160 0,77	
12	Реформування місцевого самоврядування як основа розвитку сільських територій	Проблеми системного підходу в економіці. НАУ. м. Київ. 2019. Вип. 1(69). Ч. 2.	C.53-60 0,77	
13	Роль державного управління у сталому розвитку сільських територій Вінницького регіону	Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 31.	C.470-479 0,82	
14	Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій Вінницької області: рівень, проблеми і тенденції здійснення	Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2019. Вип. 35	C.82-89 0,96	
15	Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області	Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2019. № 6 (23)	C.511-521 0,88	
Статті у інших виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз				
16	Формування нової регіональної соціально-економічної політики розвитку сільських територій Вінницького регіону	Молодий вчений. 2019. № 6 (70)	C.225-232 1,02	
Інші видання (тези доповідей)				
17	Економіка сільських територій з погляду інноваційно-інвестиційного розвитку	Підприємництво та фінансова система: національні особливості та світові тенденції: Всеукраїнська науково-практична конференція. м. Одеса. 2017.	C.34-38 0,20	
18	Організаційно-економічний механізм використання ресурсного	Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в	C.224-227 0,20	

	потенціалу сільських територій	умовах інтеграційних процесів: Міжнародна науково-практична конференція. м. Харків: Видавництво ХНАУ ім. В.В. Докучасва. 2016		
19	Інноваційні аспекти розвитку сільських територій	Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки: IV Міжнародна науково-практична конференція. м. Львів: Видавництво Львівська політехніка. 2017	C.126-127 0,20 (0,10)	Гончарук І.В.
20	Роль кадрового потенціалу в ефективності інноваційного забезпечення сільських територій	Сучасний фундамент розвитку національної економіки: Міжнародна науково-практична конференція. м. Київ: Видавництво Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. 2017	C.51-54 0,20	
21	Potential for the development of alternative sources of energy in agroindustrial complex of Ukraine	Україна, Болгарія, ЄС: економічні та соціальні тенденції розвитку: II Міжнародна науково-практична конференція. м. Бургас (Болгарія). 26 червня-1 липня 2018 р.	C.83-85 0,20	
22	Розвиток сільських територій: міжнародний досвід	Аграрна наука та освіта в умовах Євроінтеграції: Міжнародна науково-практична конференція. м. Камянець-Подільський. Ч. 2. 20-22 березня 2018 р.	C.266-269 0,20	
23	Моделювання стану та перспектив розвитку сільських територій в контексті трансформації земельних відносин в Україні	Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в сучасних умовах: Міжнародна науково-практична конференція. м. Полтава. ЦФЕНД. Ч. 1. 10 вересня 2018 р.	C.55-56 0,20	
24	Development of Ukrainian rural areas in decentralization: opportunities and risks	Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку: III Міжнародна науково-практична конференція. м. Бургас (Болгарія). 27 червня-2 липня 2019 р.	C.48-50 0,20	
25	Вплив фінансової децентралізації на розвиток сільських територій в Україні	Фінансова політика регіонального розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід: Міжнародна науково-практична конференція. м.	C.128-130 0,17	

		Житомир. ЖНАУ. 10-11 жовтня 2019 р.		
26	Формування концепції інтелектуального капіталу сільських територій та його облікове забезпечення	Розвиток інтегрованої звітності підприємств: Міжнародна наукова конференція. м. Житомир. 4-5 жовтня 2019 р.	C.275-276 0,14	
27	Економічний аналіз в системі управління кадровим потенціалом сільських територій	Бухгалтерський облік, оподаткування та контроль в умовах міжнародної економічної інтеграції: Всеукраїнська науково-практична конференція. НУБІП України. м. Київ. 10 - 11 жовтня 2019 р.	C.294-297 0,18	
28	Інноваційний розвиток сільських територій України в умовах трансформації економіки	Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів: Міжнародна науково-практична конференція. ХНАУ. ім. В.В. Докучаєва. Ч. 1. 3-4 жовтня 2019 р.	C.127-129 0,17	
29	Формування сучасної бізнес-моделі розвитку сільських територій України	Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці: XV Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція. м. Ірпінь. 30 листопада – 1 грудня 2019 р.	C.787-788 0,10	

Всього за темою дисертаційної роботи "Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій" опубліковано 29 наукових праць загальним обсягом 17,09 умовн. др. арк. (власний доробок автора 15,59 умовн. др. арк.), в тому числі 3,32 умовн. др. арк. у фахових виданнях; 1,88 умовн. др. арк. у наукометричних базах Web of Science; 2,60 умовн. др. арк. у фахових виданнях інших держав; 5,91 умовн. др. арк. у фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз; 1,02 умовн. др. арк. у інших виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз; 2,36 умовн. др. арк. у інших виданнях.

Аспірантка

Томашук І.В.

Вчений секретар

Льотка Г.І.

М.П.

"15" 04 2020 р.

